Magister-Auctor Saga

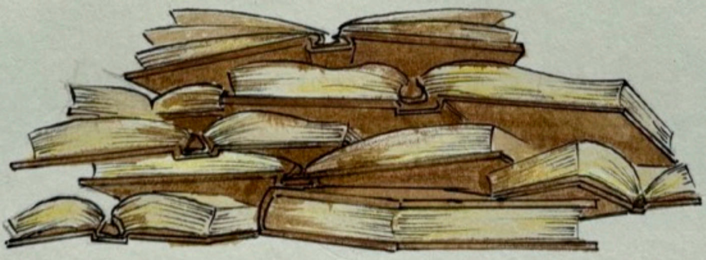

Slaven van de macht

Babitha Chakma

Zainabu Chebol

Versie 2.05

Titel: *De Magister Auctor Saga. 05. Slaven van de Macht*
Co-Auteurs: Babitha Chakma en Zainabu Cheboi
E-boek in Pages met lettertype *Charter 14*

Volledig herwerkte versie van 122.25 door Maria Liber

Voor de eenentwintigste eeuw is De Magister-Auctor Saga
© 2020-2026 Pascal Paulus met boekomslag van Frank Nuyts uitgegeven onder de licentie CC BY-NC-ND 4.0

Magister-Auctor Saga

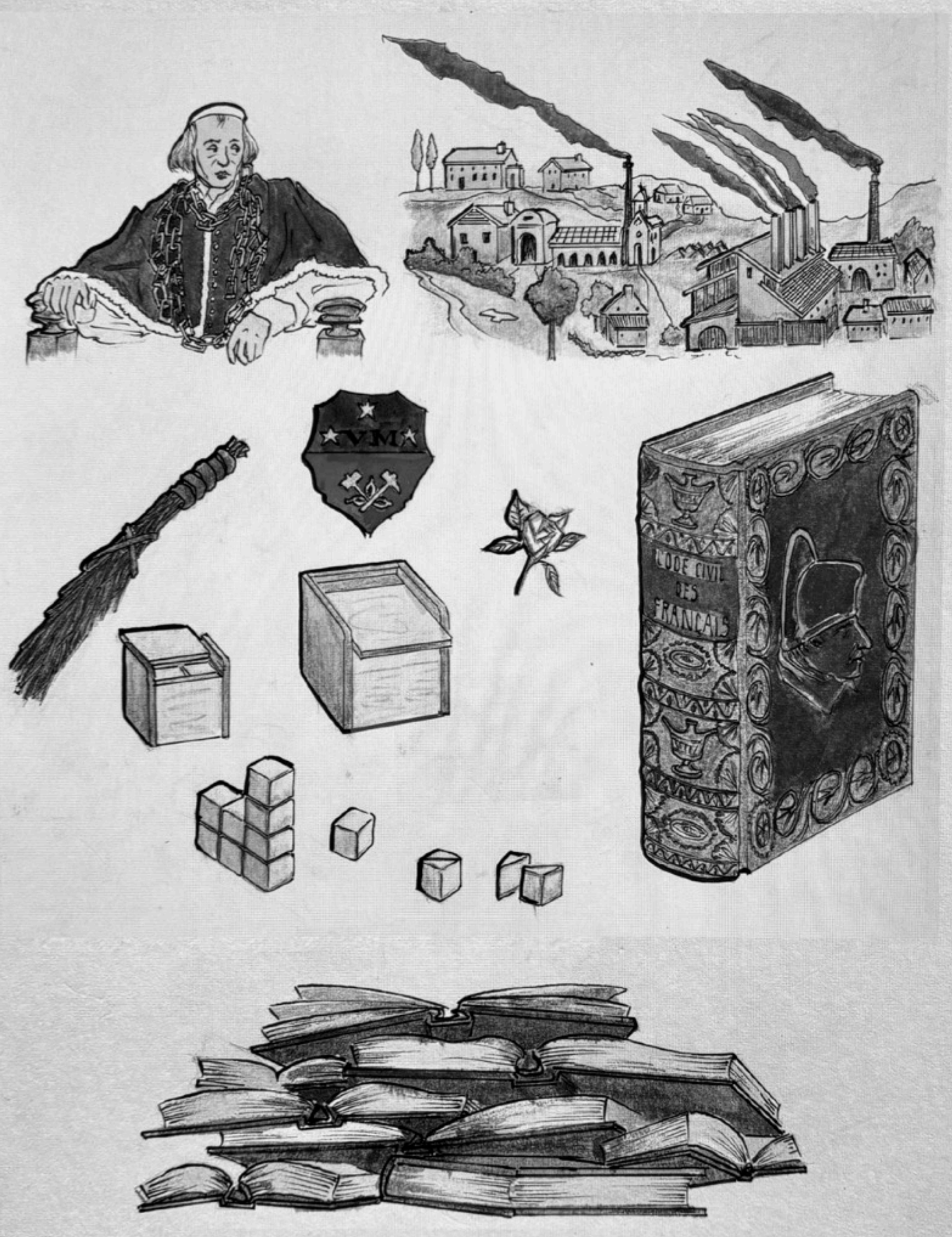

Slaven van de macht

Babitha Chakma
Zainabu Chebet

Voor Manuel, Sebastião
en Olívia

Het keizerrijk der ontmoedigden

Tussen Oostende en Brugge

Het is nu wel duidelijk dat wie in Frankrijk de macht greep een even grote bezitsdrang ontwikkelt als het vroegere koningshuis, denkt Jan Lemaître.
Jan en zijn vrouw Madeleine Lacour zijn op bezoek bij hun zoon Jean-Jacques en schoondochter Élise Duchamp. Terwijl Madeleine haar 8-jarig kleinzoontje verwent, denkt Jan verder aan een verhaal dat hij hoorde over de opleiding van de Franse soldaten, nog voor de Koning aan de kant geschoven werd door de franse Nationale Algemene Vergadering. François Picard, officier van het nieuwe franse leger vertelde het hem. Het laatste jaar was hij gaandeweg van ingekwartierde officier geëvolueerd tot huisvriend. Volgens hem is het Franse leger zo efficiënt omdat superieuren aannemen dat soldaten wel degelijk kunnen redeneren. En hij vertelde erbij dat Graaf de Guibert begin jaren ’70 geschreven had ‘*En général on ne raisonne pas assez avec le soldat, et surtout avec le soldat français, que son intelligence met à la portée de comprendre beaucoup de choses. Cependant la fermeté d’une troupe augmenterait en raison de ce que chaque individu serait plus persuadé de la bonté de l'ordonnance et de la disposition dans laquelle il est rangé.’* Jan denkt aan wat François verder zei, dat er de laatste jaren veel met de soldaten wordt geredeneerd, en dat de revolutie er wellicht niet vreemd aan is.
Maar toch twijfelt Jan over de zin van het redeneren als het erom gaat een oorlogsmachine te verbeteren. Het is ondertussen

overduidelijk dat de *Directoire* die vandaag Frankrijk en de bezette gebieden bestuurt, steeds heeft kunnen rekenen op dit leger en diegenen onder haar leiders die trouw zweerden aan deze nieuwe franse bestuurders. Maar alle redeneringen ten spijt, en daarmee keert Jan terug naar zijn eerste gedachte, Koning of Directoire, het maakt niet veel uit. Wie het bestuur in handen heeft wil zijn macht verstevigen. Er wordt niet minder gekonkeld en geïntrigeerd dan indertijd aan het Hof, zelfs onder briljante legerleiders. Denk maar aan die Corsicaanse patriot, ondertussen tot brigadegeneraal benoemd door Burggraaf de Barras van wie je kan zeggen dat hij de huidige leider van Frankrijk is. Hij zat korte tijd gevangen na de executie van Robespierre toen men hem verdacht volgeling te zijn van nog een in ongenade gevallen voormalige leider. En nu hij zich blijkbaar als uitstekende strateeg laat kennen, gaan er alweer stemmen op om hem niet teveel op de voorgrond te schuiven. Maar dat zal wellicht niet lukken, denkt Jan verder. In zekere zin beschermt Burggraaf de Barras hem maar dan wel met de bedoeling hem in de hand te houden. Zijn grenzeloze ambitie zou zelfs die van de Barras overstijgen.

Jan is nu drieënzestig. Samen met Madeleine, en na overleg met Jean-Jacques, besloot hij het Schoolhuis over te laten aan Boudewijn en Gertrude. Karel en Tiene, die enkele jaren jonger zijn dan Jan en Madeleine zullen hen helpen bij deze overname en het zoeken naar nieuwe partners.
Verder spraken ze af dat Boudewijn en Gertrude de woonst aan de Keizerskaai zullen betrekken terwijl Jan en Mathilde hun huis overnemen in de Kapellestraat. Alles is al geregeld bij notariële

acte. Boudewijn en Gertrude zijn al verhuisd. Er zijn kleine verbouwingen aan de gang in het huis in de Kapellestraat, wat dan weer de reden is voor hun voorlopig verblijf in Brugge.
Jan hoort hoe Madeleine een gedicht van Van Alphen voorleest aan de kleine Lodewijk die aan haar lippen hangt. Hoewel Jan zelf vindt dat de kindergedichten van Van Alphen vaak een te doorzichtige morele boodschap inhouden, is het toch een hele stap vooruit dat er nu echt van verhaaltjes en teksten specifiek voor kinderen spreekt, om hen te laten genieten van het lezen en het voorlezen. Het gedicht dat Madeleine vandaag leest is ondertussen goed gekend onder lesmeesters en onderwijzers:

De pruimeboom Eene vertelling

Jantje zag eens pruimen hangen,
O! als eijeren zo groot.
't Scheen, dat Jantje wou gaan plukken,
Schoon zijn vader 't hem verbood.
Hier is, zei hij, noch mijn vader,
Noch de tuinman, die het ziet:
Aan een boom, zo vol geladen,
mist men vijf zes pruimen niet.
Maar ik wil gehoorzaam wezen,
En niet plukken: ik loop heen.
Zou ik, om een hand vol pruimen,
Ongehoorzaam wezen? Neen.
Voord ging Jantje: maar zijn vader,
Die hem stil beluisterd had,

Kwam hem in het loopen tegen,
Voor aan op het middelpad.
Kom mijn Jantje! zei de vader,
Kom mijn kleine hartedief!
Nu zal ik u pruimen plukken;
Nu heeft vader Jantje lief.
Daarop ging Papa aan ‘t schudden
Jantje raapte schielijk op;
Jantje kreeg zijn hoed vol pruimen,
En liep heen op een galop.

Jan denkt wat weemoedig aan zijn ouders. Dan moet hij glimlachen. Dieudonné zou nooit een pruimenboom geschut hebben om hem een hoed vol vruchten te schenken. Trouwens, voor zover hij zich kan herinneren had hij als kind ook nooit een hoed. Hij grinnikt bij die gedachtensprong: geen hoed dus geen pruimen…

De familie Greysel is op bezoek bij Jean-Jacques en Élise. Hanne is zes en sinds kort maakt ze deel uit van de kleine Brugse Schoolhuis-gemeenschap. Terwijl de kinderen gaan spelen, brengen de volwassenen het gesprek op de nieuwe regelingen uit Frankrijk die de macht van de Kerk verder beperken ten opzichte van de niet-confessionele Staat. De hechte vriendschapsbanden tussen beide families maakt het mogelijk om openlijk te spreken over hun verschillende visies in verband met de rol van de Kerk en van de Staat. De streng-katholieke grootvader Greysel ziet met lede ogen toe hoe tegenwoordig alle liefdadigheidsinstellingen onder controle

komen van staatsambtenaren, nu het publieke instellingen worden. En niet alleen had men al de aanwezigheid van geestelijken beperkt in onderwijs en ziekenzorg, nu zijn bij wet de religieuze congregaties die zich hiermee bezig hielden zelfs opgeheven.

Jean-Jacques merkt op dat het idee van algemene regels die niet afhangen van religie of van bekering tot een bepaalde godsdienst hem als gedachtengang juist lijkt te zijn. Wat hij vreest is dat er, net zoals er eerlijke en oneerlijke religieuzen zijn, er ook eerlijke en oneerlijke ambtenaren zullen zijn, en het eenvoudig overhevelen van structuren van één machtssfeer naar een andere leidt niet noodzakelijk tot grote verandering.

Daarop gaat het gesprek over de overdracht van de bevolkingsregisters van de kerk naar het gemeenthuis. Toon Greysels vindt het maar een gek idee dat geboortes, huwelijken en sterfgevallen vanaf nu een burgerlijke aangelegenheid zijn. Jean-Jacques vraagt zich af of de drang om alles bij te houden en op te tekenen een goede of een slechte zaak is voor de mensen persoonlijk. Hij is akkoord met Toon dat het voor de kerkgemeenschap belangrijk is bij te houden wie tot die gemeenschap wil behoren en wie er wordt in opgenomen. Uiteraard is het voor wie zijn verbintenis met iemand anders ziet als een religieuze aangelegenheid ook logisch dat dit in zijn geloofsgemeenschap wordt geregistreerd. Maar hij ziet niet in waarom de erfopvolging en de goederenverdeling in het geval van overlijden of ongeldig verklaren van een huwelijk een kerkelijke aangelegenheid is. Dat lijkt hem meer een afspraak tussen personen en dus iets om eerder bij de notaris te laten

vastleggen. Het binden in huwelijk en ontbinden ervan had en heeft misschien voor de koningshuizen een bekrachtiging nodig van wie als vertegenwoordiger van God op aarde wordt beschouwd. Toch vraagt Jean-Jacques zich af of de Almachtige echt interesse heeft voor de bedverhalen van Koningen op aarde die zich op Hem beroepen om hun koningschap te verkopen aan de rest van de bevolking. Hij heeft wel de indruk, zo zegt hij, dat verschillende opvattingen over gelijkaardige en uit elkaar lopende religieuze teksten het hebben van kinderen in het algemeen aanmoedigt. De onenigheid over het wettelijk karakter van die kinderen lijkt hem eerder probleem van machthebbers uit alle tijden: in de eerste plaats van de koningshuizen, maar, wellicht als gevolg hiervan, ook van de aristocratie of van wie gewoon bezittingen heeft.
Jean-Jacques en Élise vernemen van de familie Greysel dat het erop lijkt dat in Frankrijk veel priesters hun inkomsten kwijt zijn, terwijl het lang niet zo is dat ze door de Staat worden betaald, zoals sommige verdedigers van de republiek beweren. Het is moeilijk om precies te weten te komen wat er gebeurt. Ook in Brugge duiken er verbannen priesters op en die hebben het over vermoordde collega's vaak door slecht geïnformeerde opgehitste stedelingen.

Duidelijk is wel dat zo'n tweetal jaren terug de Franse troepen gebruik hebben gemaakt van het boek *Voyage Pittoresque de la Flandre et du Brabant* van schilder en kunstkenner Descamps om de meest waardevolle beeldhouwwerken en schilderijen uit kloosters en kerken te ontvreemden. Volgens stokhouder Greysel zou het minstens 192 belangrijke schilderwerken betreffen. Men

weet niet of ze vernield of verkocht werden maar er zijn geruchten dat een aantal van de werken terecht kwamen in het Louvre, sinds 1793 een publiek museum. De *Assemblée Nationale* was zich blijkbaar bewust van het gevaar dat tijdens bestormingen en andere aanvallen van volkswoede vele kunstschatten konden worden vernietigd. En hoewel velen het eens zijn met Mirabeau dat de clerus niet de bezitter kan zijn van kunstwerken in kloosters en kerken, leidt het confiskeren ervan vaak tot verkoop. Dat was net wat diezelfde Mirabeau wilde vermijden, vandaar het voorstel om musea een publiek karakter te geven. Wanneer Jean-Jacques het hierover met zijn vader heeft, zegt die dat het Louvre van privé-museum van het niet meer bestaand koningshuis tot publiek museum ombouwen in zekere zin de ontwikkeling is van een idee van de Markies van Marigny. Als zijn geheugen hem niet in de steek laat, zegt Jan, bevat de encyclopedie van Diderot en d'Alembert een artikel over het Louvre in die zin, misschien wel van de hand van de Markies. Vader en zoon zoeken de bibliotheek van het Brugs Schoolhuis op en vinden inderdaad het bewuste artikel in deel IX van het exemplaar van de Encyclopedie door Dieudonné gekocht en dat Mathilde meebracht toen ze Lille verliet na Dieudonné's overlijden. Daarin staat ondermeer: '*De voltooiing van dit majestueuze gebouw, uitgevoerd in de grootste pracht, laat nog te wensen over. We zouden bijvoorbeeld graag willen dat de hele begane grond van dit gebouw wordt schoongemaakt en de portieken hersteld. Die zouden dan dienen om de mooiste beelden van het koninkrijk te etaleren, om dit soort kostbare werken, verspreid in de tuinen waar niemand meer wandelt, en waar de*

lucht, het weer en de seizoenen ze doen verloren gaan, vernietigen en ruïneren, te verzamelen. In het zuidelijke deel zouden we alle schilderijen van de koning kunnen plaatsen, die momenteel opgestapeld en door elkaar gegooid liggen in opslagruimten waardoor niemand er van geniet. De galerij met plattegronden zou in het noorden komen, als daar geen obstakel voor is. Men zou ook de kabinetten van natuurlijke historie, en die van de medailles naar andere delen van dit paleis kunnen overbrengen'.

Jan en Jean-Jacques vinden het uiteraard gerechtvaardigd dat kunstwerken behoorlijk bewaard en publiek tentoongesteld moeten kunnen worden. Maar ze zijn er zich pijnlijk van bewust dat het niet volstaat publiek bezit voor iedereen ter beschikking moet staan. Iedereen moet ook over voldoende middelen kunnen beschikken om zich te voeden, kleden, ontwikkelen en daarbij tijd te hebben om de kunstwerken te bekijken en te leren begrijpen. En dat is nog altijd een hersenschim. Misschien zelfs meer nog dan dan pakweg tien of vijftien jaar geleden. En ondertussen twijfelen ze vaak aan de reeële bedoelingen van de Franse bezetter. Onlangs werden de Paters Kapucijnen in Oostende uit hun verblijven ontzet. Het hele domein wordt gewoon openbaar verkocht. Maar dat op zich brengt geen nieuwe welvaart naar Oostende. Integendeel. Ze kijken bezorgd naar de teruglopende economische welvaart. Als gevolg hiervan heeft in Vlaanderen in het algemeen en in Oostende in het bijzonder zelfs de betere burgerij het weer eens moeilijk. De zoutwinning is bijna volledig stil gevallen. Er zijn nog enkele scheepswerven actief maar veel minder dan tijdens de Amerikaanse oorlog. Het einde van die oorlog doet veel

handelaars, wisselkantoren en ontvangers de stad verlaten.
Onder de armere bevolking blijft de kinderarbeid verder stijgen. In Gent zijn veertig van elke honderd loonwerkers kinderen. Je vindt ze vooral in de centrale werkplaatsen, waarvoor de fransen al een poos het woord *fabrique* gebruiken: de plaats waar dingen gemaakt, gefabriceerd worden. Overal waar die *fabriques* opduiken, zie je hetzelfde gebeuren: arme kinderen gaan er op jonge leeftijd werken en komen niet naar school, tenzij eventueel op zondag.
Jean-Jacques heeft grote twijfels over de zondagsscholen. Een kleinere groep bestaande uit rijke burgers die hun welvaart danken aan gratis of spotgoedkope arbeid en dat ondanks alle Verlichting, stelt die zondagsscholen vaak voor als een filantropisch project. Er is in Engeland zelfs een *Sunday School Movement* begeesterd door de magnaat Raikes met als opzet de arme jonge kinderen uit de werkende bevolking de catechismus aan te leren en te leren lezen.
Ondertussen duiken er ook liefdadigheidsscholen op die tijdens de werkdagen open staan. Jean-Jacques probeert hierover meer te weten te komen, maar één ding is alvast duidelijk: men blijft de scholen voor de elite angstvallig scheiden van de scholen voor de arme bevolking. Net zo blijft men het overal heel gewoon vinden, een natuurlijke zaak zelfs, dat uit een rijk of arm gezin komen het lot van de kinderen bepaalt, omdat men ook rijk of arm blijft beschouwen als een natuurlijke conditie.

Jean-Jacques hoort van Boudewijn hoe het nieuwe Amerika, het voorbeeld van een land van vrijheid, met de republikeinse ideeën omgaat wat volgens hem zijn stellingen bevestigt. Hij

hoort stukje bij beetje meer over de vice-president uit de tijd dat hij gouverneur was van Virginia vóór hij in Frankrijk verbleef tijdens de jaren van de installatie van de *Assemblée Nationale*, gevolgd door de *Directoire*. Jefferson leek toen resoluut te kiezen voor een meer algemene verspreiding van kennis onder de blanke bevolking. Hij stelde een onderwijssysteem voor in drie niveaus met de bedoeling iedereen een minimaal opleiding aan te bieden. Dit zou volgens hem ook toelaten veelbelovende personen te identificeren en verder te cultiveren, nodig om in de volgende generatie leidinggevende posities te vervullen. Voor het eerste niveau wilde hij in elke provincie voldoende scholen laten bouwen om alle kinderen ten minste drie jaar '*lezen, schrijven en gewoon rekenen*' te onderwijzen alsook klassieke geschiedenis. Uiteindelijk, stelt Boudewijn vast, was Jefferson wellicht minder begaan met de algemene verspreiding van de kennis, maar vooral met het creëren van een soort natuurlijke aristocratie onder de blanke bevolking als gevolg van de selectie veelbelovende jongens die naar een *County Grammar School* worden gestuurd om verder te studeren.

Jean-Jacques merkt op dat met dit voorstel om alle blanke jongens een basisopvoeding te geven niet om religieuze redenen maar om kennis en wetenschap door te geven, Jefferson aantoont te handelen in de geest van de filosofen van de verlichting. Hij zou onder andere geargumenteerd hebben dat hij het onverstandig vond om '*de Bijbel en het Testament in de handen van de kinderen te geven op een leeftijd waarop hun oordeel nog niet voldoende rijp is voor religieuze vragen*'. En dat was dan weer de reden waarom in de basisschool geen

godsdienst zou moeten worden onderwezen. Wellicht was dat een reden waarom zijn voorstellen ook nooit steun kregen, besluit Jean-Jacques.

Jean-Jacques spreekt met Élise over die gedachtenwisseling met Boudewijn en zij vraagt zich af of Jefferson's voorstellen afslaan een goede of een slechte zaak is. Als ze daarop de vragende blik van haar man ziet, zegt ze dat het toch over die Jefferson gaat die schrijft dat alle mensen gelijk zijn geschapen maar ondertussen toch vindt dat negers anders zijn en dus als slaven kunnen gehouden worden en dat indianen verdreven kunnen worden van de plaatsen waar ze wonen zodra blanken hun "recht op land" opvorderen. Jefferson waarschuwt misschien wel voor het gevaar wanneer religie een dogma is in plaats van een gids voor iemands levenshouding, maar ondertussen laat hij zich leiden door een ander, minder uitgesproken, even gevaarlijk dogma. Dat stelt dat vrouwen, negers, indianen en mensen met een andere cultuur dan de Europese niet als gelijk geschapen kunnen worden beschouwd. Blanke mannen zweren erbij. Maar, gaat Élise verder, wat we horen over andere verdedigers van algemeen onderwijs in Amerika is niet noodzakelijk beter. Ze vat in enkele woorden het essay samen dat Noah Webster enkele jaren geleden publiceerde onder de titel *On the Education of Youth in America*. Voor Webster is het openbaar onderwijs vooral een middel om sterk nationalistische gevoelens aan te kweken bij de jeugdige inwoners van de nog jonge verenigde staten. Hij adviseert de ouders zelfs om van de naam *Washington* het eerste woord te maken om hun kinderen aan te leren. Je kan er om glimlachen maar dit soort nationalisme kan gevaarlijk zijn. Het is een beetje zoals wat we

doormaakten met leden van de *Assemblée Nationale* of van de *Directoire* die het Franse nationalisme verdedigen. Als bezittende koningshuizen worden vervangen door een nationalistische aristocratie die voortkomt uit tot dit soort nationalisme aangemoedigde burgers dan ziet de toekomst er niet erg rooskleurig uit. Volgens Élise heeft Noah Webster ook dubieuze uitspraken om de bijbel niet als schoolboek te gebruiken maar wel als bron van religie en moraliteit. De bijbel als schoolboek banaliseert volgens Webster het Heilig Schrift en maakt er de kinderen er ongevoelig voor wat de moraliteit niet in de hand werkt.

Jean-Jacques denkt na over wat Élise hem vertelt. Het is op zijn minst een merkwaardige argumentatie om de Bijbel niet langer als basis te gebruiken voor het leren lezen… zelfs voor wie de Bijbel als basis gebruikt om de wereld en de relaties tussen de mensen te interpreteren en organiseren. Alles bij elkaar lijkt het erop dat de Amerikaanse revolutie geen grote veranderingen brengt in de scheiding tussen het opvoeden van de kinderen van bezitters en het moraliserend scholen van kinderen van armen… net zoals de Franse revolutie dat ook niet deed…

Het ziet er naar uit dat de zich aankondigende eeuwwisseling in het teken staat van de op gang zijnde strijd tussen aanhangers van konings- en keizershuizen en republikeinen, vooral in de Europa en Amerika. In het Oosten van het Noordelijk halfrond schijnen dynastieën en keizers vooralsnog weinig last te ondervinden van de industrialisatie die de derde stand rijker en machtiger maakt. En het grootste deel van de zuidelijke wereld blijft onder het juk van Europa: de bezette gebieden vermeld als

kolonie, gemenebest of overzeese provincies zijn in de eerste plaats ontginningsgebieden de ervoor zorgen dat de heersende families en bevolkingsgroepen in het Noordelijk halfrond zich blijven verrijken.
Ondanks een vorm van republikeinse verbondenheid tussen Frankrijk en de Verenigde Staten van Amerika is de regering van John Adams van oordeel dat het republikeinse Frankrijk de kredieten van het Franse koninkrijk niet erft. Dit laat de Amerikaanse wetgever toe vroegere schulden aan Frankrijk niet meer te erkennen. Nieuwe conflicten kondigen zich aan. Het is vandaag niet duidelijk of het om handelsconflicten gaat of dat er nogmaals oorlog zal uitbreken tussen de Verenigde Staten van Amerika en sommige Europese Staten.

De *Brugse Studiecirkel* van Jean-Jacques en Élise Duchamp volgt de actualiteit zo goed als mogelijk. Haar aandacht gaat vooral naar kennis, wetenschap, scholing en de verhouding tussen wie over macht beschikt en wie niet. Volgens haar leden tonen de Europese heersers en regeringen na de Franse revolutie zich niet gunstiger gezind ten aanzien van '*onderdanen*' dan het Europa van de absolute vorsten. Ondanks de Verlichting, blijven kennis, machtsbeheer en verdrukking samengaan. Men doet wel wat om de lijfeigenschap af te schaffen maar dat heeft eerder formele dan praktische gevolgen. In principe is men vrijer om zich te bewegen en te vestigen waar men wil maar wie niet over eigen inkomsten beschikt uit bezittingen is en blijft afhankelijk van wie arbeid zoekt te kopen. Dit zorgt voor een nieuw soort lijfeigenschap: de horigen van het platteland worden de bewoners van steeds groter wordende

sloppenwijken in hoe langer hoe meer steden.
In die periode dat de *Brugse Studiecirkel* bestuurlijke beslissingen bespreekt heeft in Frankrijk de *Directoire* de *Convention* opgevolgd. Formeel regeert die *Directoire* ook over Vlaanderen. De aandacht van de cirkel gaat uiteraard in de eerste plaats naar de beslissingen die invloed hebben op leren en onderwijs. De *Directoire* blijft de lijn van de *Convention* volgen en gaat verder met het sluiten van universiteiten met de bedoeling de invloed van de kerkelijke machten te verminderen op kennisvergaring en wetenschappelijk onderzoek. In 1797 is de Universiteit van Leuven aan de beurt. Élises ouders weten te vertellen dat de pas opgerichte *École Centrale de Bruxelles* haar bibliothecaris naar Leuven stuurde om de overheveling van een groot deel van de Leuvense bibliotheek naar Brussel te organiseren en de basis te leggen voor een publieke bibliotheek. Die bibliothecaris is Charles Antoine de Santander. Hij studeerde bij de Jezuïeten en net toen de Orde van de Jezuïeten werd opgeheven had hij het noviciaat aangenomen. Hij is nu in dienst van de door de *Directoire* ingerichte Franse administratie. Er wordt uiteraard gegniffeld over de merkwaardige souplesse van wie een jezuïeten-opleiding kreeg, hoewel sommigen het minder vriendelijk hebben over hypocrisie. Lichtpunt, zegt Jean-Jacques is dat Santander er toch voor zorgt dat men niet naar Parijs moet om inzage te krijgen in belangrijke boeken en geschriften uit de voormalige Leuvense bibliotheek. Élise merkt ironisch op dat als men het hoger onderwijs blijft voorbehouden aan een beperkt uitverkorenen deel van de mannelijke bevolking die boeken en geschriften van even weinig publieke belangstelling

zullen genieten in Brussel als in Parijs. De leden van de *Brugse Studiecirkel* zijn het er wel over eens dat goede bibliotheken, al dan niet met de rariteiten die Charles Antoine de Santander in Brussel publiek wil maken, belangrijk zijn om het lezen te stimuleren. Maar dan moet iedereen wel de gelegenheid kunnen krijgen om te leren lezen.

De ironische opmerkingen van Élise hebben te maken met de verzameling biografieën die ze enkele jaren geleden begon over vrouwen die een belangrijke rol spelen of gespeeld hebben voor de ontwikkeling van kennis en wetenschap. Net als de vorige generaties van de familie Lemaître, willen Jean-Jacques en Élise verder bekendheid geven aan de levensloop van die vrouwen. Ze willen nogmaals onder de aandacht brengen dat velen die vernieuwende ideeën voorstaan vaak weinig aandacht besteden aan het vrouwelijke deel van de bevolking. Élise is niet lang geleden op het spoor gekomen van Sophie Germain, dochter van een handelaar en vertegenwoordiger van de derde stand in de *Constituante*, waar François Picard het eens over had tijdens een gesprek bij haar schoonouders. Tijdens de terreurjaren studeert ze thuis. Volgens François toont haar verhaal dat de derde stand dezelfde denklijn volgt als de aristocratie: vrouwen moeten liefst niet teveel studeren. Sophie's vader zou lang geprobeerd hebben haar van de gedachte af te brengen dingen te doen zoals Latijn, Grieks en wiskunde studeren. Maar er is ook Joseph Louis Lagrange, zo weet Élise ondertussen van haar vader, die op de voet de ontwikkelingen volgt van de *École Normale* en de *Écoles Centrales*, waaronder de *École centrale des travaux publics* in Parijs, sinds enkele jaren gekend als *École*

Polytechnique. Lagrange behoort tot een selecte groep wiskundigen en is verbonden aan beide scholen. Hij heeft niet zo lang geleden samen met Condorcet de veralgemening van de toegang tot kennis verdedigd waarbij hij liet weten dat zijn briljante student *Monsieur Le Blanc* in feite Sophie Germain zou zijn. Élise is van plan zolang ze kan het spoor te blijven volgen van Sophie Germain, een nieuwe Emilie du Châtelet, maar uit een andere stand. Voor de rest blijft het voor vrouwen een bijna onmogelijke opgave wetenschappelijk werk te leveren. Zoals gezegd bracht de franse omwenteling weinig verandering. Het is dus wel prettig nieuws voor Élise als Gertrude haar vertelt dat Martha McTiers en Lady Skeffington hun project *Unions School* erdoor krijgen in Belfast en vandaag eenentwintig meisjes begeleiden. Een druppel op een hete plaat, maar toch…

Uit het Britse rijk komt nog ander interessant nieuws in verband met de rol van de vrouwen in de wetenschappen. Élise weet dat Caroline Herschel net een handschrift indiende bij de *Royal Society* waarin ze het onder andere heeft over de acht kometen die ze ontdekte sinds 1786 nu elf jaar geleden.

Sinds Lady Montagu [zie *Een gevaarlijke gedachte*] ijverde voor het invoeren van de variolatie in de strijd tegen de pokken evolueert ook op dit gebied de wetenschap waarbij vrouwen betrokken waren en nog zijn. Edward Jenner [Zie *Het voorrecht om te weten*] heeft zijn *vaccinae* verder verbeterd en publiceert nu zijn onderzoek in boekvorm met als titel *An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae; a Disease Discovered in some of the Western Counties of England, Particularly Gloucestershire, and Known by the Name of The Cow Pox.*

Ondertussen hoort Jean-Jacques spreken over de leesmethode van zijn naamgenoot de Leidense kostschoolhouder Jean-Jacques Schneither. In Zeeland wil men zijn bewering nagaan dat het mogelijk is kinderen in zestig uur te leren lezen zonder gebruik te maken van spellingslessen. Schneither ontwikkelde hiervoor een variant op de klankmethodes die ondertussen ook ingang vonden in republikeinse scholen in Frankrijk. De Zeelandse vrienden schrijven Jean-Jacques dat er wel interesse is voor de aanpak, maar men vraagt zich af of kinderen zonder spellend te leren lezen later goed zullen kunnen schrijven. Met goed schrijven wordt hier bedoeld de gangbare spelling volgen en niet dat iedereen plots zou gaan dichten of essays schrijven, merkt Élise snedig op.

In Middelburg is er sprake van de nieuwe leerwijze die predikant Hendrik van den Hespel ontwikkelde. In zijn boek *Nieuwe leerwijze om kinderen langs eenen gemakkelyken en korten weg het leezen en schryven gelyktydig te leeren* hekelt Van den Hespel de werkwijze waarbij enkel leren spellen al tot twee jaar in beslag kan nemen. Volgens hem is het leren van het alfabet gebaseerd op het bekijken van prentjes tijdverlies. Hij zegt zich te baseren op gesprekken tussen kinderen en daarbij een methode voor te stellen waarbij spreken, spellen, lezen en schrijven tezelfdertijd worden aangepakt. Jean-Jacques vindt dit nog boeiender dan de opkomende klankmethodes, zoals die van Schneither. Hij ziet een zeker verband met het idee dat historisch gezien schrijven aan lezen vooraf gaat. Hij denkt terug aan de gesprekken met zijn vader in verband met de zogenaamde wonderkinderen uit de muziekwereld en met het

optekenen van verhalen. Maar slecht weinigen zien iets in de voorstellen van Hendrik Van den Hespel. Zo'n methode komt de efficiëntie van het beter wordende schoolwezen niet ten goede, zegt men. Jean-Jacques kan niet nalaten te denken dat niet iedereen opgetogen is met het feit dat grote groepen van de werkende bevolking meer zouden doen dan lezen, en teveel denk- en schrijfcapaciteit zouden ontwikkelen. Hij kan niet vermoeden hoe snel hij dezelfde gedachte terug zal opnemen. Joseph Lancaster experimenteert op dit moment in Engeland met zijn school voor arme kinderen waarbij hij grote groepen leerlingen zo snel mogelijk lezen, schrijven, rekenen en godsdienst onderricht. Hierbij is het hem vooral te doen om alle armen snel van een beperkte basiskennis te voorzien.

Het is opnieuw onrustig in Frankrijk. De *Directoire* heeft het niet gemakkelijk, ook niet in de bezette gebieden. Er is ook sprake van nieuwe openlijke vijandigheden tussen de Franse heersers en het Engelse koningshuis. In het begin van 1798 zendt de *Directoire* generaal Bonaparte op verkenning naar de Noordzeekust. De generaal bezoekt Boulogne, Calais, Dunkerque, Nieuwpoort en ook Oostende waar hij door burgervader Wieland wordt ontvangen. De generaal bezoekt de versterkingen op de rechteroever van de haven en gaat na waar een permanent leger kan worden gevestigd. Hij brengt de nacht door in het nummer 69 van de Langestraat.
Kort daarop geeft de Engelse Koning George III de Britse vloot het bevel Napoleon's plannen te verhinderen om troepen te concentreren in Vlaanderen, ter verdediging van de Schelde- en Noordzeehavens. Een verrassingsmanoeuvre in Klemskerke en

de poging de sluizen van Slijkens te vernietigen mislukken. Meer dan honderd engelse soldaten worden gevangen genomen. De vissers hebben het ondertussen over hoe besluiten slecht worden uitgevoerd: de franse generaal gaf opdracht de dichtslibbende havengeul uit te baggeren. Maar gebeurde niet zoals het moet. Tegen het einde van het jaar is de geul zo dichtgeslibd dat enkel vissersboten en wat regelmatige hout- en zoutaanvoer de haven binnen kunnen.

Jan en Madeleine slagen er hoe langer hoe minder in om zich met hun engelse correspondenten te onderhouden in deze oorlogssfeer. Men weet nooit of berichten uit Engeland niet worden achtergehouden, of, erger nog, beschouwd als geheime gecodeerde documenten. Plots kan men als spion opgepakt worden… De toestand verslechtert nog wanneer de stad formeel in staat van beleg komt te liggen. De franse generaal beslist hiertoe omdat hij wel voelt dat de bevolking meer op heeft met de Oostenrijkse heersers dan met de Franse. Men denkt immers aan de voorbije welvaart van de stad. Want vandaag heeft men het steeds moeilijker. Door de staat van beleg komt de weinige handel die er nog is bijna volledig stil te liggen. De familie Lemaître krijgt het ook weer moeilijker nu er minder inkomsten zijn uit de beleggingen in de rederij. Gelukkig brengt de plaatselijke visverwerking nog wat op en de familie beschikt ook over reserves. Men hoopt dus deze nieuwe moeilijke periode te kunnen overleven. Voor de vrienden Boudewijn en Gertrude is het natuurlijk sneu vast te stellen dat er hoe langer hoe minder betalende kinderen naar het Schoolhuis komen. Nee, de Franse bezetting is echt geen goede

zaak, en het is normaal dat velen hier vaak zuchtend denken aan de voorbije Oostenrijkse gloriedagen. Voor wie in Oostende of Brugge woont verergert de toestand na het nieuws dat Napoleon Bonaparte samen met Emanuel Sièges de macht heeft gegrepen in Frankrijk. De *Directoire* is afgeschaft en in het *Consulaat* dat Napoleon installeert eigent hij zich de plaats van eerste consul toe waarna hij Sièges laat vallen. Het zijn Cambacéres en Lebrun die uiteindelijk respectievelijk tweede en derde consul worden. Napoleons verstevigt zijn greep naar de macht nadat hij vlak voor de eeuwwisseling aan een aanslag ontsnapt wanneer hij op weg is naar een theatervoorstelling. Hij maakt er gebruik van om een aantal door hem ongewenste royalisten en Jakobijnen te laten executeren of deporteren. Maar dit machtsvertoon laat de inwoners van Oostende onverschillig. Het laatste jaar van de achttiende eeuw is er één van algemene armoede.

In Brugge verneemt Jean-Jacques het bestaan van wat hij al snel de *fabrique de l'instruction*, de instructiefabriek van Lancaster, zal noemen. In Nederland maakt deze oplossing dit jaar furore. Men brengt honderden arme kinderen samen in een grote zaal. Ze zijn onder de hoede van één enkele onderwijzer die gebruik maakt van leerling-monitoren. Die worden bij mondjesmaat opgeleid om dan op hun beurt stapje per stapje onder hun hoede geplaatste jongere kinderen op te leiden. Het geheel doet sterk denken aan de manufacturen en weverijen waar de hoofdopziener opdrachten uitdeelt aan onderopzieners die op hun beurt weer het werk van de arbeiders controleert. Joseph Lancaster prijst zijn methode aan met de woorden *Qui*

docet, discit, wie onderwijst leert. En daar hebben Jean-Jacques en Élise het over. Uiteraard weten ze uit hun ervaring met het Schoolhuis en de *Brugse Studie Cirkel* dat er een nauwe wisselwerking bestaat tussen lezen, leren, wetenschap opdoen en hierover vertellen. Zelfs bij de salonnières is die wisselwerking zichtbaar als er tenminste niet teveel ijdele figuren aanwezig zijn die alleen zichzelf willen horen spreken en daarbij anderen als klankbord gebruiken. Jean-Jacques en Élise vragen zich af of voor deze methode die blijkbaar vooral dient om enorme groepen kinderen op korte tijd een basisscholing te geven, "*wie onderwijst leert*" geen misleidende leuze is. Ze stellen zich een soort piramide voor waarbij weliswaar enkele kinderen-monitoren eventueel bijleren wanneer ze wat ze zelf leerden aan anderen doorgeven. Maar dit is geen algemeen leerproces waarbij kinderen kennis maken met wetenschap, kunst, letteren en wat verder deel uitmaakt van de culturele wereld van wie niet arm geboren is. Ze vinden het verdacht dat net op het ogenblik dat kapitaalkrachtige handelaars en bezitters de arme voor hen werkende bevolking hoe langer hoe meer naar centrale productieplaatsen drijven, er een gelijkaardig model opgang maakt voor de opvoeding van de armen. Leren rijken niet dank zij het *Qui docet, discit* principe? Of zou dit principe voor de rijken op een andere manier worden ingevuld? De slogan klinkt wellicht sympathiek in de oren van de aanhangers van de Verlichting, maar is het echt de bedoeling om alle arme kinderen monitor te laten zijn om op deze wijze beter te leren? Of gaat het om de mystificatie die we ook elders waarnemen? Denk maar aan de argumenten voor het spellend

leren lezen of met klankmethodes. Maar, zegt Jean-Jacques, denk ook aan de wijze waarop velen die de Verlichtingsideeën aanhangen mooie argumenten vinden om aan te tonen dat negers en slaven eigenlijk niet van dezelfde afkomst zijn als blanke Europeanen, en zo de rechten van de mens waarover velen het nu hebben, vaak vrij interpreteren. Pieter Paulus was hierover wel erg duidelijk in zijn *Verhandeling over de vraag "in welken zin kunnen de mensen gezegd worden gelijk te zijn? En welke rechten en plichten die daaruit voortvloeien*". Hij publiceerde de verhandeling in 1793. Wie herinnert zich nog die apostel der vrijheid zoals hij genoemd werd en die drie jaar later stierf? Wanneer Jean-Jacques het over hem heeft op één van bijeenkomsten van de *Brugse Studiecirkel*, stelt Élise voor wat voor te lezen uit zijn verhandeling. Jean-Jacques herinnert aan twee passages die hij voorlas: "*Maar uit de tevoren gelegde gronden der gelykheid van 's menfchen regten en pligten volgt, dat geen praktyk daarmede onbestaanbaarder, geweIddadiger, schandelyker en het menschdom meer onteerende kan plaats hebben, dan welke vooral sedert de ontdekking der nieuwe weereld niet alleen zeer algemeen in trein gekomen, maar zelfs een tak van handel en geldwinning onder de beschaafdste natiën van Europa geworden is, ik meen DEN SLAVENHANDEL! Dit woord, of deze benaming der zaak, die bedoeld wordt, moet, dunkt my, voor ieder mensch, die deze verhandeling tot hiertoe wel met eenigen aandagt heeft willen lezen, meer dan genoegzaam zyn, om zyn hart, daar de menschlykheid nog inwoont, met aandoening voor het één, en met verontwaardiging voor het ander gedeelte ven het menschdom te vervullen: wanneer hy namelyk bedenkt en overweegt het bitter*

en deerniswaardig leed des eener gedeelte, en het geweld en eerloos onregt dat aan hetzelve door het ander gedeelte aangedaan wordt; en wanneer hy daarby naargaat alle de verdere gruwelen, die aan dezen schandelyken en verwoestenden handel onafscheidlyk verknogt zyn." Daarop gebruikt Pieter Paulus de beschrijvingen van Benjamin Sigismond Frossard over de wijze waarop de Europeanen of de negerhandelaars in hun opdracht te werk gaan en de gevolgen hiervan voor tot slaaf gemaakte volkeren om te zeggen: "*Maar zoo treffend als deze fchildery van de elenden dezer gevangene en verkogte menfchen ook wezen moge; de wyze waarop zy meestal gevangen gemaakt, of wel de middelen die daartoe in 't werk gefteld worden, zyn van dien aart, dat ik in de daad twyfel, of het wel mooglyk is een grooter schakel van gruwelen en ontmenschheden te bedryven dan er door ons Christenen in 't werk gesteld worden, om de rampzalige bewoners van Guinea, anderszins onder de meest gelukkige bewoners van den aardbodem te rekenen, aan hun vaderland, aan hunne vrienden, magen en huisgezinnen te ontrooven, en in de strikken te doen vallen, die men aan hunne goede trouwe, of aan hunne kragten en sterkte, by die gelegenheden, meedogenloos, en alsof er geen God ware, die 's menschen handelingen gadesloeg, komt te spannen.*"

Wie over macht beschikt blijft er anders over denken, zelfs in Frankrijk. Stilletjes aan past de oude bezittende klasse zich aan. Families krijgen hun eigendommen terug in handen en nemen hun werkzaamheden opnieuw op. Zelfs de kerk krijgt opnieuw meer armslag nadat Napoleon en paus Pius VII het Concordaat van 1801 ondertekenen. In de daarbij aansluitende encycliek

Ecclesia Christi erkent de Paus de Franse Republiek, die van haar kant het katholicisme uitroept tot godsdienst van de meerderheid. Over de afschaffing van de slavernij rept niemand meer. De mensenrechten gaan er duidelijk weer op achteruit. Een wet uit 1802 vervangt de wet van 1794 die slavernij had verboden. Daarmee is het houden van slaven terug toegelaten. Abt Jean-Baptiste Grégoire die zowel met de Gramatica van Port Royal als bij de Jezuïeten heeft gestudeerd, is een criticus van die wet wat hem niet populair maakt onder de kolonisten en slavendrijvers. Hij beschuldigt de wetgever van het opnieuw invoeren van de ongelijkheid. Hij vervoegt een groep liberale denkers om de wetenschappelijke theorieën in vraag te stellen die verschillende menselijke rassen voorstaan, ze hiërarchisch rangschikken en tegelijkertijd verkondigen dat de superieure wezens de opdracht kregen de anderen te civiliseren.
Kortom, met wat Jean-Jacques weet omtrent het gebruik van drogredenen door wie tot de hogere standen behoort, twijfelt hij erg aan de aangekondigde bedoelingen van Lancaster. Dezelfde mechanismen spelen hier volgens hem, of het nu door de eerste, de tweede, of zelfs van de derde stand gestuurd zijn. Net zoals slaven en niet-Europese volkeren, worden kinderen niet echt als mensen beschouwd met dezelfde rechten als wie zich over hen zegt te ontfermen. Ze krijgen net zo goed een heleboel plichten opgelegd.
De discussie gaat niet enkel over het rechten dat elk kind heeft om te leren lezen en schrijven maar ook over de plaats die ze in de maatschappij innemen. Vrienden en kennissen die tot de *Brugse Studiecirkel* behoren spreken vaak over de kinderarbeid

in de centrale werkplaatsen, de '*fabriques*' die nog zwaarder is dan wat ze in familieverband opgelegd krijgen. De zoon van de visser die mee de zee opgaat of de kinderen van de landarbeiders die thuis meewerken hebben het ondanks alles beter dan de kinderen die tegen heel weinig geld voor een baas werken die ze niet persoonlijk kennen. Doorgaans werken ze even lang als de volwassenen en vaak is hun werk gevaarlijk. Ze voeren taken uit waar volwassenen niet lenig of behendig genoeg voor zijn. Daarbij krijgen ze nog een ijzeren discipline opgelegd ook.

Toch blijft men de mond vol hebben over de verbeteringen in het onderwijs. Je kan je natuurlijk terecht afvragen voor wie dit onderwijs bedoeld is, denkt Élise. Hun veertienjarige zoon Lodewijk heeft vast een beter leven dan veel jongens van zijn leeftijd, hoewel hij vaak steen en been klaagt en het liefst zijn tijd doorbrengt bij zijn grootouders. Élise's gedachten dwalen af naar haar jongen in Oostende. Zou Madeleine in haar opzet slagen om hem Frans te leren. Hij spreekt al aardig Engels, net zoals Duits. En de Vlaamse taal, uiteraard.

Je zou kunnen zeggen dat het Schoolhuis ook hier zijn tijd vooruit is. Al vóór het arrest van 15 Messidor jaar VI (1798) van kracht werd was frans leren hier mogelijk. Officieel moeten er nu kleine scholen of eerste scholen zijn in alle plaatsen met meer dan 300 inwoners. In Oostende zouden er 2 scholen moeten bijkomen, in Brugge 6.

Nu we jaar X schrijven zegt men dat naast Madeleine in Oostende nog vijf onderwijzers particuliere lessen geven om in het Frans te lezen en te schrijven. Er in Oostende is Engels nog

steeds mogelijk wat nuttig is voor wie de zee op wil. Boudewijn en Gertrude hebben sporadisch contact met die taalmeesters en wisselen soms wel eens boeken uit.

In de Amerikaanse Verenigde Staten volgt Thomas Jefferson John Adams op als president maar dat verandert weinig aan de betrekkingen tussen die Staten en Frankrijk. Integendeel. Adams was nog president toen de toen de eenzijdige kwijtschelding van de schulden aan Frankrijk bevestigd werd met het verdrag van Mortefontaine, mede ondertekend door de broer van Generaal Napoleon Bonaparte. Wanneer bovendien de Franse vloot verloren gaat in de Caraïbische zee, verkoopt Napoleon heel Louisiana aan de Verenigde Staten. De jonge Lodewijk Lemaître vraagt aan zijn vader hoe het mogelijk is dat de Fransen dit land zomaar verkopen. Er wonen ginds immers weinig Fransen en nog minder Amerikanen van Europese afkomst maar volgens de reisverslagen waarover ze beschikken is de streek wel bevolkt door afstammelingen van wie die landen bewoonden lang voor de Franse bezetting. Die zijn blijkbaar niet bij de handel betrokken. Jean-Jacques geeft Lodewijk enkele documenten te lezen die het bestaan van verschillende menselijke rassen verdedigen. Hij legt uit hoe de hiërarchische rangschikking maakt dat arrogante bezitters het vanzelfsprekend vinden hun pseudo-bezit te verkopen aan wie op arrogante wijze onwetend wil blijven over het gebruik van het land door wie er al woonde voor de Europeanen het op kaart zetten.

Oostende, 5 december 1803
Lieve vrienden Pierre en Marguerite,

Het is alweer een tijdje geleden dat ik jullie schrijf. Vergeef me die lange stilte. Het is niet erg rustig geweest in onze gewesten en bij jullie ook niet trouwens. Sinds de Directoire besloot om de universiteit te sluiten waar jij werkte Pierre, zijn er hier niet minder dan vijf burgemeesters gekomen en gegaan. De stad ligt er zo goed als verlaten bij. Misschien heeft Jean-Jacques er jullie over verteld. Het Schoolhuis waar we zeven jaar geleden uitstapten en dat we in de goede handen van Boudewijn en Gertrude nalieten heeft het moeilijk. Er is weinig geld. In de Eerste Scholen zitten doorgaans minder kinderen dan mogelijk zou zijn en dat is deels te wijten aan het feit dat velen onder hen geen tijd hebben om school te lopen en terwijl ze moeten werken voor een mager loon. Wie had kunnen voorzien dat de economische situatie zó zou achteruit gaan? Wij allemaal eigenlijk, is dat niet zo, lieve vrienden. Bijna veertig jaar geleden kwamen onze families uit economische noodzaak naar de Oostenrijkse Nederlanden. En nu leven we terug in door Fransen bezet land, een republiek nog wel. De beslissing van het toenmalige Directoire om de universiteiten te sluiten heeft voor jullie een ander vervelend staartje. Onze gemeenschappelijke kleinzoon zal niet naar Leuven gaan maar wellicht naar Brussel. Het kan ook zijn dat hij gewoon het werk van zijn ouders verder zet. Hij schijnt belangstelling te hebben voor hun werk en onze opzoekingen in verband met het onderwijs voor bemiddelden en niet bemiddelden. We voelen ons oprecht bevoordeeld nu onze vijftienjarige spruit zo af en toe de barge opstapt en ons komt bezoeken. We moeten er wel bij vertellen dat hij in Oostende meer tijd doorbrengt in de bibliotheek van de Keizerskaai dan in de Kapellestraat. Ja, we besloten een groot deel van de bibliotheek die

er groeide sinds mijn grootouders in Oostende woonden in het Schoolhuis te laten. Ze is er zeker van meer nut dan indien we haar hadden overgebracht naar onze nieuwe woonst.

Alles bij elkaar heeft onze familie flink wat van haar inkomsten verloren tijdens de laatste jaren maar toch stellen we het veel beter dan vele van onze mede-stadsbewoners. De haven ligt er stil en verlaten bij en zelfs grote investeringen hebben dit niet kunnen voorkomen. De haven is opnieuw hoofdzakelijk een vissershaven, deels door het stilvallen van de compagnie van Trieste, nog voor de Fransen zich hier installeerden, deels als gevolg van het wegvallen van de uitvoer van materiaal en wapens voor de Amerikaanse rebellen. Toch blijven de stedelijke notabelen zich inzetten bij het Consulaat om de interesse voor de haven van Oostende te behouden. Anderhalf jaar geleden heeft men de benoeming van Napoleon Bonaparte als eerste consul feestelijk aangekondigd. Het was een manier om de Franse bestuurders te herinneren aan eerdere beloftes in verband met de haven van Oostende. Dat er nog een havenactiviteit bestaat danken we aan de weinige reders en goedwerkende handelaars, waaronder onze huidige burgemeester, die ondanks de internationale blokkades toch verkozen hier te blijven. Die zijn ervan overtuigd dat er niet sneller hulp op gang komt grotendeels door de officiële rapporten van de Prefect van het departement van de Leie. Ook vorig jaar overdreef dat rapport het aantal beschikbare schepen ter plekke. Naar we vernamen vermeldt het 250 handelsschepen, 35 vissersboten en 23 loodsboten, wat helemaal niet met de werkelijkheid overeenkomt!

Maar goed. Zes maand geleden heeft de Eerste Consul een decreet uitgevaardigd dat het oprichten van een handelskamer van negen

leden toestaat aan André Van Iseghem, Laurent Solvyns, Alexis Perlau, Georges Vieth, Henri Belleroche, Jacques Serruys, Charles Carpentier, Theodore Van Moorsel et Auguste Willard. Ze proberen wel, maar de activiteit blijft gering… Er is natuurlijk het verkeer van kustvaarders met een geringe diepgang naar de havens van Frans-Vlaanderen en Nantes. Dit verzekert de aanvoer van het Frans zout van goede kwaliteit voor de visserij. Onze lokale reders sturen verder schepen uit naar de Middellandse Zee en zelfs af en toe naar West-Indië.

Deze zomer was Napoleon Bonaparte in Oostende om de staat van de kust zelf onder ogen te zien werd ons gezegd. Hij was eerst in Nieuwpoort waar hij door burgemeester Blankaert en enkele schepenen werd ontvangen en gefeliciteerd met zijn positie van Eerste Consul. Hij zou verklaard hebben dat alles wat hij hoort eerlijke taal is omdat de Belgen nooit liegen. Hoe zelfs een groot krijgsman toch naïef uit de hoek kan komen, nee? En onder ons gezegd, het blijkt nu toch dat de Eerste Consul, ondanks de nieuwe departementen Leie, Schelde, Jemappes, Twee Neten, Dijle, Samber-en-Maas, Nedermaas, Ourthe en Wouden, onze streek blijkbaar niet als authentieke Franse Republiek aanziet, maar Belgium blijft noemen. Na tot Belgium Fœderatum, Belgium Regia en Belgium Austriacum te hebben behoord is wie hier leeft nu inwoner van Belgium Gallica? Zijn we terug bij af? Kunnen we binnenkort een nieuwe bezettende Caesar of Augustus verwachten? Maar goed, na Nieuwpoort kwam Oostende aan de beurt, en onze burgemeester, notabene van Engelse afkomst, ontving de Eerste Consul met de woorden: "Citoyen premier consul, daignez accepter les clefs de la ville d'Ostende. Si son état ne lui a pas permis de vous fournir une

grande armée, vous ne dédaignerez pas sans doute celle de la deputation du Conseil Municipal et des principaux négociants que j'ai l'honneur de vous présenter et de mettre à votre disposition. Placés près de vous, ils vous entretiendront des sentiments de mes compatriotes, et vous vous convaincrez, Citoyen Premier Consul, que les nouveaux Français ne le cedent pas aux anciens dans l'amour et la reconnaissance qui vous sont dus à tant de titres." En dat uit de mond van die hier aangespoelde Engelsman, terwijl zijn vroegere landgenoten op ditzelfde moment lelijk huis houden onder Franse en Nederlandse schepen.

Ja, vrienden, je kan er misschien om lachen, maar we houden nogmaals ons hart vast. Toen het Oostenrijkse vorstenhuis de haven liet uitbreiden en van Oostende enkele decennia lang een soort wereldhaven maakten, waren de Fransen de vreselijke vijand. Tien jaar is natuurlijk een lange tijd … in een kinderleven… Nu is het net of het bezettende franse leger nooit kwaad bloed stichtte, toen letterlijk alles werd opgevorderd. Nee, die geste om een handelskamer toe te laten de kustvaart wat te stimuleren maakt plots van de Eerste Consul de grote held. Hij was zó opgetogen met het onthaal deze zomer, dat hij toelaat het klooster van de zwarte nonnen tot weverij te verbouwen. En nu toont hij ook interesse voor de haven als uitvalsbasis tegen de Engelsen. Daarom wil hij de getijden laten sturen door een spui-sluis. Hij verliet in juli de stad met de belofte dat de ingenieurs de nodige werken zullen laten uitvoeren voor het aanleggen van een platform voor 8 stukken geschut aan de oostkant van de haven.

Voor hij de stad verliet bezocht de Eerste Consul ook de troepen die legeren op wat we vandaag de Camp de Bruges *noemen. Alles*

bij elkaar bracht hij er bijna vier dagen door en liet ondermeer een schouwing doorgaan van de maneuvrerende troepen op het strand voor Oostende. Blijkbaar was het voor de rekruten van de 51ste linie een gedenkwaardig moment. De jonge kerels konden thuis laten weten dat ze de beroemde Napoleon Bonaparte in levende lijve hadden gezien. Die Camp de Bruges *is sinds eind augustus een vaste ligplaats voor drie divisies van het republikeinse leger. Eigenlijk zou je het Camp d'Ostende kunnen noemen, want Oostende is duidelijk de plaats van waaruit alles gestuurd wordt. De Langestraat is vandaag het Franse hoofdkwartier. Tegenwoordig is Generaal Davout de opperbevelhebber en die verblijft ook al in Oostende. Hoewel, verblijven is veel gezegd. Hij bezoekt regelmatig de aan de gang zijnde werken in Dunkerque en in Vlissingen. Volgens zijn stafchef duikt hij onverwachts op en zit hij iedereen op zijn kop. Dat wordt hem niet altijd in dank afgenomen. Zelf zegt hij dat hij zelden vierentwintig uur op voorhand weet waar hij zal verblijven maar dat hij daar is, waar nodig. Wie met hem en andere hoge officieren omgaat, weet ons te vertellen dat de soldaten van het republikeinse leger tot een efficiëntie getraind worden die je in geen enkel koninklijk leger vindt. En het is dit goed getrainde leger dat onze kust en de haven beschermt tegen wat zal komen, zonder dat iemand precies weet wat dat "wat" is. De efficiëntie van het leger zou te maken hebben met de wijze waarop de manoeuvres aan de soldaten worden uitgelegd. Men verkiest een redenerende opleiding boven een louter instruerende opleiding. Ik hoorde van een bij de opleiding betrokken kolonel de volgende uitleg: "Bataljonscommandanten moeten bij het instrueren van rekruten vaak met hen redeneren. Om zich beter te laten horen,*

geven ze de formatie het bevel voortdurend een kwart te draaien waarbij de voordelen van de formatie principes duidelijk zijn gedemonstreerd en uitgelegd. Door deze manier van onderwijzen zijn soldaten geen machines meer. Ze identificeren zich met onze ideeën. Ze voelen de goedheid van hun orde en zijn onmetelijk veel zelfverzekerder, vastberadener en intelligenter wanneer een oorlogssituatie de gelegenheid biedt om gebruik te maken van wat ze in vrede hebben geleerd. Laten we veel met de Franse soldaat praten." Het is toch wel hemeltergend dat leidinggevende figuren erkennen dat het redeneren haar vruchten afwerpt voor het opleiden van een moordmachine ter hunner beschikking, maar dat men niet wil inzien dat ditzelfde soort redeneren de kennis en wetenschap van iedereen ten goede zou komen. Wellicht kunnen met meer kennis, meer wetenschap, oorlogssituaties efficiënter worden vermeden. Misschien wringt hier het schoentje. Zouden die republikeinse aristocraten vrezen dat ze werkloos worden, indien redeneren de noodzaak van oorlogvoeren wegneemt? Ondertussen blijven de standenverschillen wel bestaan. Men zegt hier dat de Eerste Consul eigenlijk wou dat zelfs de hoog gegradueerde officieren, net zoals de soldaten, in dezelfde barakken zouden verblijven van het Camp de Bruges. Iedereen gelijk, zou er gezegd zijn. Maar de hoogste officieren hadden dan toch nog altijd recht op betere en ruimere barakken, wat dan weer duurder uitviel… dus is het hen toegestaan, om financiële redenen, zegt men, om zich toch te laten inkwartieren bij burgers in de stad. Broederlijkheid en gelijkheid zijn goede leuzen, maar blijkbaar moeilijk te verwezenlijken, zelfs in een republikeins leger. En over de perceptie van vrijheid, zodra meer dan twee mensen met meer

dan twee levensopties samenkomen, kunnen we uiteraard lang filosoferen…

Madeleine en ik hopen dat jullie het ginds in Leuven goed stellen ondanks de sluiting van de universiteit. Spijtig genoeg is dit niet het meest geschikte ogenblik is om jullie voor te stellen een reis naar de noordzeekust te ondernemen. Maar er komen misschien rustiger tijden.

Je toegenegen Jan Lemaître.

Brugge, 4 januari 1804

Lieve ouders,

Het was fijn om jullie brief te krijgen. Ik wist niet dat jullie nog steeds corresponderen met Jean-Jacques' ouders. De stiekemerd vertelde mij hier niets over. Hij beweert dat hij het zelf ook niet wist.

Ja, Jan heeft gelijk wat Lodewijk betreft. Hij werkt regelmatig met ons mee in het Schoolhuis. Jean-Jacques merkte onlangs spottend op dat wie ons niet kent wel zou kunnen denken dat we de kleinschalige Lancaster-methode betrachten. Wijzelf houden ons vooral bezig met de Brugse Studiecirkel en Lodewijk neemt vaak de verantwoordelijkheid op zich voor de lees- en schrijfoefeningen en het studiewerk van de kinderen die ons zijn toevertrouwd. Lodewijk leert al doende hoe hij het best de kinderen kan begeleiden. En hij zorgt zelf voor zijn eigen studies. De laatste twee jaar heeft hij inderdaad nogal wat tijd doorgebracht in Oostende, bij Boudewijn en Gertrude en hun kinderen, maar ook in de bibliotheek van de Keizerskaai. Hij gaat binnenkort weer voor twee maanden naar de kust. We vermoeden dat hij het wellicht bij zelfstudie zal houden.

We weten erg weinig over de École Centrale de Bruxelles *en vragen ons af of het de moeite loont om hem naar Brussel te laten vertrekken. We wachten af.*

Blijkbaar heeft Jan jullie veel details gegeven over de Franse aanwezigheid hier in de kuststreek, of beter, in het departement van de Leie, zoals onze bestuurders vandaag zeggen. Als ik het goed voor heb dan is Leuven net als Brussel opgenomen in het departement van de Dijle? Blijkbaar houden de republikeinen van de natuurlijke waterlopen. Dat vervolledigt misschien hun ode aan de natuur die we in hun kalender terugvinden. Ik zeg hun, want alles bij elkaar zie ik hier maar weinig mensen de tiendelige kalender gebruiken. Dat is ook niet vaak nodig, vermits de meesten de dagtaken nog altijd indelen in functie van licht en donker en het optekenen van juiste data en uren overlaten aan wie aktes opstelt. Maar ik dwaal af. Ik weet natuurlijk niet wat Jan jullie allemaal verteld heeft, maar ik weet wel dat Napoleon ook hier in Brugge indruk maakte toen hij vorig jaar op bezoek was. De verhalen leken mij doorspekt met vleierij. Men beweert zelfs dat het publiek hem in het frans toejuichte toen zijn koets voorbijreed en dat hij met eloquente franse toespraken werd verwelkomt, terwijl de waarheid is dat veel van onze magistraten het frans nauwelijks machtig zijn. Maar goed.

Wat ons meer bekommert, is dat heel die Franse bezetting en de die het Consulaat als het bevrijdende bestuur van onze gebieden voorstelt, niet veel zegt over het leven van de werkende bevolking. De correspondentie met andere delen van de wereld loopt opnieuw moeizaam. Vaak zijn we aangewezen op toevallige ontmoetingen met handelaars en zeelui.

Zo is er nu het werkboekje voor wie voor een baas werkt. Zonder boekje, geen werk. Het zou natuurlijk een manier kunnen zijn om een zekere controle uit te oefenen op wie mag werken en wie niet. Maar we zien niet veel verandering. Kinderen blijven lange dagen in de werkplaatsen doorbrengen. We hebben de indruk dat bazen en ouders gewoon geen rekening houden met de wet op de werkboekjes van vorig jaar. De arrogantie van het geldwezen en de moeilijkheid om te overleven gaan nog maar eens hand in hand. Voor zover we weten loopt het aantal kinderen die door levensomstandigheden niet verplicht zijn om te gaan werken terug, ook bij onze noorderburen. De armen- en wezenscholen sturen de kinderen snel uit werken. De ouders ook. Enkele jaren geleden bestudeerden we de voorstellen van Pestalozzi voor de armenscholen. Hij had het over de noodzaak om de armen te leren omgaan met hun armoede opdat ze gelukkige armen zouden zijn. Toen, dus vóór de republiek met de leuzen gelijkheid en vrijheid begon te zwaaien, als nu, betekent gelijkheid nooit gelijkheid in het beschikken over de middelen om te leven. En hoe kan je gelijkheid bekomen als de enen tijd en geld hebben om te lezen, te studeren, behoorlijk te eten en zich behoorlijk te kleden, en anderen niet? Nee, lieve ouders, de aangekondigde gelijkheid waar men zegt naar te streven is nog steeds voor een beperkte groep en die steunt op het labeur van een grote groep. We hebben het er dikwijls over, maar we weten ook niet hoe hierin echt verandering te brengen. Op onze heel beperkte schaal, blijven we, net zoals op de Keizerskaai, lees- en denkmomenten voorzien voor wie gewoonlijk geen middelen heeft hiervoor te betalen. Maar we kunnen moeilijk werktijd afkopen van wie tot 18 oude uren of 7,5 nieuwe uren per dag

werkt. Hoe je ook de uren rekent, vele werklieden beschikken slechts over een vierde van de dag om te rusten, te eten en te slapen. We kunnen alleen maar bewondering tonen voor de kinderen en de volwassenen onder de Brugse armenbevolking die ons op zondag in de Studiecirkel komen opzoeken met de wil om te lezen en te leren. Vaak maakt hen dat niet gelukkiger. We bewijzen de Pestalozzi-aanhangers echt geen dienst. Onze bezoekers denken wel degelijk meer na over de ongelijke gelijkheid.

Lieve ouders, we denken dat het republikeins avontuur dat we vandaag beleven niet zoveel vernieuwing zal brengen als ons wordt voorgespiegeld door de enthousiaste aanhangers van het Consulaat en vooral van de Eerste Consul. Wie strooit zand in wiens ogen?

Wellicht hebben jullie al gehoord over de koop van Louisiana door de regering van de Verenigde Staten van Amerika. Lodewijk vroeg er zijn vader over uit. We hoorden van wie ter plaatse is geweest dat de nieuwe president Thomas Jefferson oorspronkelijk enkel de stad Nouvelle-Orléans van de Fransen wilde afkopen. Misschien is dit de nieuwe oorlogvoering. Een stad wordt niet meer belegerd, maar gewoon gekocht. Jefferson's ideeën aangaande gebiedsuitbreiding zijn al even eigenaardig als die over onderwijs destijds in Virginia. Misschien veroorzaakt de koop van een stad minder leed dan het beleg ervan, maar is dat nu niet het toppunt van de arrogantie van de bezitters? We hebben meer middelen dan jullie, dus kopen we gewoon de stadsgrond met de inwoners erop. Niemand vraagt de inwoners of ze verkocht willen worden. Dat soort dingen komt wellicht alleen op in het hoofd van wie het normaal vindt dat men ook negerslaven kan kopen en verkopen, denken jullie niet? Maar de verkoper had zelf ook gekke ideeën.

Eerst wilde het Consulaat van de hele verkoop niets weten, maar dan, plots, bestond de verkoop aan de Amerikaanse regering niet enkel uit Nouvelle-Orléans maar uit heel Louisiana. Dat is een gebied groter dan alle Verenigde Staten samen. En de koper hapte toe. Na nog wat over en weer gepraat betaalt men 60 miljoen franse franken aan Frankrijk. De vraagprijs was 80 miljoen, maar daar ging een deel van af als vergoeding voor verliezen veroorzaakt door franse piraten… Dit lijkt wel een soort kleine tulpenbollen affaire: de Franse regering verkoopt aan de Amerikaanse regering landen die ze zogezegd in concessie heeft als gevolg van een geheim akkoord met het Spaanse vorstenhuis. Als we het over arrogantie hebben… Dat de Franse arroganten niet reppen over de oorspronkelijke bewoners van de gebieden zal wel het gevolg zijn van de filosofie van verlichte geesten die het blijven hebben over verschillende mensensoorten. Blijkbaar behoren zelfs de eigen uitwijkelingen nu ook plots tot een andere mensensoort… En de Amerikaanse arroganten aan de macht zien onmiddellijk de mogelijkheid om de kolonisatie en dus ook de katoenproductie verder uit te breiden. Zo verzekeren ze zich van de steun van de katoen- en slavenbaronnen tegen de opkomende industriële baronnen in het Noord-oosten van de Verenigde Staten. Die vinden dat de hele koop onwettig en zelfs ongrondwettelijk is. Wellicht kost heel dit onzinnig project vooral hen veel geld. Maar ik vrees dat zoals in de hele geschiedenis het geval is, diegenen die niets te zeggen hebben er het meest onder zullen lijden.

Lieve ouders, in deze brief waarvan ik hoop dat hij jullie bereikt liet ik me door mijn emoties leiden. Maar ik voel me toch wel wat ontmoedigd met de gebeurtenissen van de laatste jaren in die twee

republieken. Het ziet er naar uit dat het vervangen van vorstenhuizen door verkozen leiders niets verandert aan de verhouding tussen bezitters en bezitlozen. Het ziet er ook naar uit dat de arrogantie zelf gewoon van bezitter verandert. En zelfs hiervan ben ik niet zeker: hebben jullie al opgemerkt hoe vele hooggeplaatste figuren van de huidige Franse Republiek die het Consulaat dienen dezelfden zijn die voorheen het Hof dienden? Wie letterlijk het hoofd verloor de laatste tien jaar waren de luide schreeuwers aan beide kanten. Diegenen die beschouwden helemaal aan de top te staan, hetzij erfrechtelijk, hetzij na wapengeweld, hielden hun mond en staan nog steeds aan de top.

Jullie toegenegen Élise

Generaal Davout drukt aan Napoleon zijn bezorgdheid uit in verband met de loyauteit van de bewoners van het departement van de Leie ten aanzien van de Franse politiek. Het is ontegenzeggelijk zo dat er in de hele Noordzee-streek grote handelsbelangen zijn met zowel Engeland als de Noordelijke Nederlanden. Begin Nivôse jaar XII zegt hij: "*Je viens de découvrir un homme très riche de ces pays-ci qui commissionnait deux individus d'Ostende pour aller entre autres donner de l'argent à tous les prisonniers anglais que nos convois amène d'Ostende. J'espère sous huit ou dix jours en savoir davantage et avoir appris les preuves de conviction nécessaires pour démasquer, suivant toutes les apparences, le chef de l'agence anglaise dans ces contrées*". Je zou kunnen zeggen dat het gaat over hulp aan gevangenen, maar dat is niet de mening van Davout en wie de macht uitoefent. Enkele maanden geleden nog, arresteerde men een man die in het militair kamp bij Oostende rond liep en aan

de gewone soldaten vragen stelde. De week-officier hield hem aan en vond pistolen van engelse makelij op hem. Dat was voldoende om hem van spionage te beschuldigen. Davout kreeg de toelating om hem te laten fusilleren niet alleen in aanwezigheid van de troepen maar ook van een deel van de Oostendse bevolking. Achteraf gezien heeft het voorbeeld dat men wilde stellen misschien nog meer onwil veroorzaakt onder de bevolking die verder keek dan alleen maar het spektakel van het executeren van een ter dood veroordeelde.

De lente brengt dit jaar een bericht dat sommigen verrast, terwijl anderen er slechts een bevestiging in zien van wat ze al een tijdje vermoedden dat zou gaan gebeuren: Napoleon Bonaparte verkrijgt van de senaat de titel van keizer. Zijn ambitie om figuren uit de oudheid na te bootsen is al een tijd lang overduidelijk. Wie zijn bezoeken meemaakte aan Oostende en ook aan Brugge, en een beetje de geschriften uit de oudheid kent, kan niet anders dan denken dat de volkeren van het Noorden vandaag de krijgers van Parijs zien verschijnen zoals ze bijna 2000 jaar geleden de krijgers van Rome hun intrede zagen doen. Voor Jan en Madeleine zijn er trouwens andere tekens. Het Consulaat is het resultaat van intriges van hooggeplaatste staatsfiguren. Die installeerden, net zoals in Rome, een senaat en het equivalent aan het triumviraat bestaat uit drie figuren. Nu de senaat de Eerste Consul de titel van Keizer verleent, zal het wellicht niet lang meer duren voor Parijs een dictator heeft eveneens naar Romeins model…
Ondertussen is de pasbenoemde keizer eindelijk in staat om een wettelijk karakter te geven aan een project dat al in 1793

aanvang nam. De algemene geschreven jurisdictie krijgt de naam *Code Civil*. Je zou ook dit een Parijse versie van de Romeinse voorgangers kunnen beschouwen.
De onrustige jaren tussen 1793 en het installeren van het Consulaat en de Senaat vertraagde dit project. De laatste jaren waren al enkele delen gepubliceerd waardoor ze wettelijk van kracht werden, maar nu is er dus een algemeen juridisch kader. Hierover debatteert de *Brugse Studiecirkel* vaak. Wat alvast duidelijk is, is dat men voortaan recht spreekt op basis van geschreven bepalingen en niet op basis van gewoontes. Volgens Jean-Jacques maakt dit het recht minder wispelturig en minder afhankelijk van persoonlijke meningen. Voor andere leden van de *Cirkel* waaronder de familie Greysel gaat het toch om een document dat er doorgedrukt is door iemand die de macht naar zich toe trok met militair geweld. En de vrouwen die deel uitmaken van de *Studiecirkel* tonen onmiddellijk aan dat vrouwen nu niet alleen uit gewoonte maar ook bij wet aan de kant gezet worden. Zodra een vrouw huwt is ze ondergeschikt aan de man die de titel van gezinshoofd krijgt. Élise stelt vast dat het resultaat van dergelijke houding gebaseerd op door Romeinen geschreven recht wellicht om Griekse gewoontes verder te laten lopen. Vrouwen hebben meer kans om kennis, wetenschap en literaire cultuur op te doen als ze ongehuwd blijven of, zoals bij de aristocratie het geval was en waarschijnlijk nog is, verstandshuwelijken aan te gaan. Ze stellen de erfopvolging veilige en in ruil krijgen ze de middelen om een min of meer zelfstandig leven te leiden, zowel op gebied van kennisvergaring als op amoureus vlak.

De militaire activiteiten en de versterking van het kamp aan de oostkant van de Oostendse havengeul zijn nu beter zichtbaar. Bij laag water grijpen er regelmatig troepenoefeningen plaats op het strand en daar hebben sommige inwoners van van de stad duidelijk belangstelling voor. De Franse officieren zijn er zich wel van bewust dat er zich onder die kijklustigen Engelse spionnen kunnen bevinden. Als gevolg van de historische banden en de geografische ligging kunnen die in Oostende gemakkelijk onderkomen vinden. Dat maakt de atmosfeer soms wat grimmiger hoewel de kijklustigen vaak gewoon jongelui zijn die de soldaten willen zien om ze grappend te imiteren en ook wel een beetje te provoceren. Maar weinig geschoolde rekruten plagen kan gevaarlijk zijn en niet zelden worden er schoten gelost in de richting van de jonge plaaggeesten. Zo slaat het noodlot toe bij de familie Lemaître op een mooie junidag. Lodewijk is op bezoek bij zijn grootouders. Hij brengt gewoonlijk een deel van de dag door in de bibliotheek aan de Keizerskaai samen met de jongens van Boudewijn en Gertrude, waar hij goed mee kan optrekken. Op een namiddag besluiten ze samen de stad in te trekken richting havengeul. Daar ontmoeten ze enkele makkers van Lodewijk's vrienden. Die stellen voor de havengeul over te roeien om soldaatje te kijken. De anderen aarzelen maar men spreekt af in de duinen te blijven op veilige afstand van de troepenoefeningen. Ze lopen de duinen in en gaan in een pan liggen, waarbij ze om beurten naar de strandactiviteit kijken. Blijkbaar heeft het mooie weer veel volk op de been gebracht en de provocerende zinnen naar een tiental onhandige rekruten houden niet op. Die zijn het

gepest op een bepaald ogenblik zó beu dat ze schoten lossen in de richting van de toeschouwers. Twee jongens doen alsof ze getroffen zijn en vallen brullend op het zand. Op afstand lijkt het net echt. Dat denken ook een aantal omstaanders die dreigend in de richting lopen van wie net zijn musket leeg schoot. De rekruten lopen in paniek de duinen in, gevolgd door andere soldaten van hun bataljon. Daarbij komen ze voorbij de duinpan waarin, verrast door deze onverwachte ontwikkeling, Lodewijk en zijn vrienden zich hadden beschut. Wanneer de zich terugtrekkende soldaten de jongens ontwaren denken ze met engelse spionnen te maken te hebben en lossen ze op hun beurt schoten. Lodewijk voelt een hevige pijn in zijn borst en valt in de armen van één van zijn vrienden. De anderen steken hun armen in de lucht en roepen luid “Stop! Stop!” Het hele groepje wordt meegenomen naar het kamp waar de officier van wacht hen ondervraagt. Wanneer die naar de bewusteloze jongen kijkt en de naam Lemaître hoort, vraagt hij of knaap familie is van de meesters van de school aan de Keizerskaai. De broers Van Heurck leggen in behoorlijk frans uit dat hij de kleinzoon is van Jan Lemaître en dat hun ouders tegenwoordig het Schoolhuis besturen. De officier roept ongelovig uit: “Dan zijn jullie dus de zonen van Boudewijn en Gertrude!”, waarna hij zich voorstelt als François Picard. Onmiddellijk daarop toont hij diepe spijt uit voor het stomme ongeluk. Ondertussen heeft een legerarts Lodewijk terug bij bewustzijn gebracht en onderzocht. Hij stelt een flinke vleeswond aan diens rechterzij vast en de kogel is blijkbaar tussen twee ribben in de spieren van de borstkas gedrongen. Voor zover de arts kan zien is de

long niet geraakt want er is geen spoor van bloed in de mond, keel of neus van de jongen. Hij zuivert de wonde en legt een verband aan. Hij verwittigt dat er wellicht hoge koorts op komst is en dat het beter is om de jongen naar zijn grootouders te brengen. François schrijft een vrijgeleide voor de jongens en geeft vier soldaten de opdracht hen te begeleiden. Ze dragen Lodewijk op een brits naar de havengeul en dan het bootje op. Aan de westkant gaat het dan terug per brits naar de Kapellestraat. François schreef ook nog een haastig briefje voor Jan en Madeleine waarin hij aankondigt dat hij persoonlijk zal zorgen dat de jongen doktersbezoek krijgt en dat hij hen zal opzoeken zodra zijn regimentskolonel hem hiervoor verlof geeft. Wanneer de kleine stoet bij Jan en Madeleine aankomt is de verslagenheid van de grootouders groot. De brief van François kan hen maar een klein beetje geruststellen. Ze leggen de jongen in bed en bieden de vier soldaten een licht avondmaal aan vooraleer ze terugkeren naar hun legerplaats. De vrienden druipen af. Enkele uren later komen Boudewijn en Gertrude op bezoek, geschokt door de gebeurtenissen van die middag. Men brengt een bange nacht door, vooral wanneer in de morgenuren de koorts opkomt bij Lodewijk. Die voormiddag zijn de vrienden nog maar net de deur uit als een dokter aankomt in opdracht van François Picard. Hij legt uit dat hij om de twee dagen van het kamp naar de stad komt om het legerhospitaal aan de Ooststraat te bezoeken en dat hij op de heen of terugweg telkens voor Lodewijk zal langskomen zolang als nodig. Hij toont hoe de windsels van het verband rond Lodewijks zijde moeten ververst worden en hoe de wonde moet worden

uitgewassen met gekookt water en daarna met honing bedekt. Daarbij haalt de dokter een glazen bokaal honing boven hem door François zelf werd meegegeven, zo zegt hij. Het is goede vloeibare honing afkomstig uit Frankrijk.

Enkele weken later verlaten François en Jan samen de *Hotel du Commerce* waar ze een lezing bijwoonden in de *Societé Littéraire.* Ze lopen op hun gemak de Kapellestraat in. Jan vraagt François of hij tijd heeft om binnen te komen. Die knikt en zegt dat hij die avond in de Langestraat zal overnachten. Samen komen ze de woonkamer binnen. Lodewijk zit thee te drinken met Madeleine. Ze begroeten elkaar hartelijk. François betuigt nogmaals zijn opluchting dat Lodewijk bijna volledig hersteld is. Maar toch laat hij niet na de jongeling er nogmaals op te wijzen hoe onverstandig het is om legeroefeningen te observeren. Onder de generaals van Napoleon bestaat er veel nervositeit omtrent de Engelse spionnen. François herinnert eraan dat Generaal Davout reeds openbare executies liet plaatsvinden, ook in Oostende.
Madeleine brengt het gesprek op de onlangs tot keizer benoemde Eerste Consul. François bevestigt dat er nog een kroningsceremonie zal plaatsvinden voor het einde van het jaar. Hij vertelt zijn vrienden dat toen Lodewijk door die verwenste kogel voorbereidingen aan de gang waren voor het bezoek van de keizer aan de *Camp de Bruges* om er zelf poolshoogte te nemen van de vorderingen bij de installatie ervan. En hij kwam inderdaad langs enkele dagen geleden, vandaar de algemene ontspanning tijdens deze week. Alles was goed verlopen. De keizer had de 25.000 manschappen geschouwd. Hij scheen

opgetogen over wijze waarop veel soldaten hun vrije tijd doorbrachten met het aanleggen van bloementuinen. Madeleine merkt droevig op dat het zoveel beter zou zijn moest hij hier een leger van permanente tuinaanleggers hebben in plaats van een leger getraind voor toekomstige oorlogen. Maar heel de persoon van Napoleon ademt arrogantie en machtswellust uit en hij heeft al een indrukwekkend verleden van oorlogen en veldslagen. Waarom zou dat nu veranderen?
Het is ook geen staatsgeheim, voegt Jan hieraan toe, dat de nog zittende koningen net als de franse oude adel nooit de titel zullen erkennen die de Senaat aan Napoleon toekende. François meent te weten dat de geplande kroningsplechtigheid hiermee te maken heeft: in de naaste kring van de nieuwe keizer zegt men dat Napoleon Bonaparte hiermee de nodige indruk wil maken. Hij heeft zelfs de Paus uitgenodigd voor de geplande kroningsceremonie, maar of hij meer dan zichzelf en zijn directe omgeving zal kunnen overtuigen dat hij een nieuwe heersersdynastie inleidt, is nog zeer de vraag.
Vervolgens komt het gezelschap terug op de lezing die Jan en François die avond bijwoonden. Beide mannen vertellen dat die voornamelijk de verderzetting van het werk van Lavoisier belichtte, over wie ook de Fransen vandaag weer mogen praten. In Engeland is Humphry Davy met een aantal interessante onderzoekingen bezig. Hij besloot zich volledig aan de chemie te gaan wijden na het lezen van Lavoisier. De lezing van vandaag ging over zijn experimenten met het lachgas. Dit gas is nuttig als pijnstiller of zelfs als verdovend middel. Er is interesse voor onder de legerartsen. Het gas kan ook gevaarlijk zijn en

moet dus wel terechtkomen daar waar het nodig is. Het morele besluit van de lezing was dat dit de kermissen en de speciale *tea-parties* in aristocratische middens zijn. Voor de rest had François als militair ook belangstelling voor de lichtgevoeligheid van zilvernitraat en de experimenten van Davy met de zonnemicroscoop. Hiermee slaagt hij beelden te vergroten door licht te gebruiken.

Terwijl François en Jan de lezing die ze bijwoonden navertellen, stopt George Riebau's leerjongen Michael Faraday zijn dagtaak in Blandford Street in Londen. Vandaag heeft hij zich bezig gehouden met het prepareren van leder. Hij is net zijn opleiding als boekbinder begonnen.

Eindelijk is het zover. Lodewijk kan terug naar huis. Hoewel hij genezen is verklaard laat Élise hem de reis naar Brugge liever toch niet alleen doen. Ze vraagt Hanne Greysel die vaak in het Brugs Schoolhuis gaat helpen of ze per barge naar Oostende kan reizen en per kerende Lodewijk naar huis wil vergezellen. Jean-Jacques verdenkt Élise ervan voor koppelaarster te spelen, maar die kijkt hem met grote onschuldige ogen aan en zegt dat dit helemaal niet het geval is.

Wel is het voor iedereen duidelijk dat na Lodewijks thuiskomst Hanne frequent op zondagsbezoek komt. Gedurende een tijdje loopt ze vóór de zondagsmis langs, maar naderhand duikt ze pas na de mis op. Lodewijk vertelt zijn moeder dat Hanne hem probeerde te overhalen haar bij haar kerkbezoeken te vergezellen. Hij heeft dat vriendelijk doch beslist afgewezen. Daarom komt Hanne nu na de mis of na de middagmaaltijd. De jongelui vragen toelating aan hun respectieve ouders om telkens

het weer het toelaat, langs de Reien, de Katelijnevest en in de buurt van de aanlegplaatsen van de barges naar Gent en naar Oostende te gaan wandelen. Vaak brengen ze er de middag door met de broers van Hanne onder begeleiding van een tante.
Nu op vele plaatsen de druk toeneemt om de kleine school ook vaak lagere of eerste school genoemd toegankelijk te maken voor alle kinderen is er steeds meer sprake een verplichting tot schoolgaan in te voeren. Dat is al het geval in sommige delen van de Lage Landen, van het Heilig Roomse Rijk en van Oostenrijk, meestal op initiatief van plaatselijke bestuurders.
Jean-Jacques verzamelt informatie over de school voor iedereen, ook voor de kinderen van wie niet tot aristocratie of rijke burgerij behoort. Hij wil wat zijn vader en grootvader hierover al hadden bijwerken. Eén van zijn bekommernissen is de wijze waarop wat hij reeds vroeger de *instructiefabriek van Lancaster* noemde hoe langer hoe meer openlijk wordt voorgesteld als een adequate organisatievorm, vooral om kosten te kunnen drukken. Wat eerst een poging leek die erin bestaat om de kinderen aan eenzelfde instructie te onderwerpen in welomschreven groepen in de leerzalen ondergebracht is vandaag overduidelijk een bewuste keuze. Er ontstaan *cohorten* waaraan sommigen de naam *eenheden* of *klassen* geven waarbij elk cohort onder de hoede staat van een wel gekozen monitor. Volgens Jean-Jacques beoogt het Lancaster model de kinderen van de bevolking die in *'les fabriques'* werkt nog aan een georganiseerde verplichte instructie in cadans te onderwerpen. Ze zijn in zo'n cohort niet meer dan een object, net zoals hun ouders dat zijn op hun werkplaats. De *lagere school* waar de seculiere overheid het curriculum van bepaalt is gewoon

een industriële versie van de *petite école* waarin gewoonlijk de kerk het curriculum vastlegt. Voor de volkskinderen wordt dit zowat overal de enige mogelijke school. Lancaster kreeg de steun van Lord Somerville en van de hertog van Bedford en schrijft enthousiast aan collega's en geïnteresseerden over de groei van zijn eigen school: '*De uitbreiding mijner School van driehonderd vijftig tot bijna acht honderd kinderen in een tijd van zes weken, en de oprichting ener dergelijke School voor tweehonderd meisjes bewezen duidelijk, dat volgens mijn school en leerstelsel duizend kinderen en daarenboven zonder behulp van een volwassen ondermeester konden onderwezen worden.*' Ook bij de instructie van kinderen zal de door het winstbejag gedreven arrogantie de algemene ignorantie alleen maar vergroten, zo denkt Jean-Jacques.

Enkele maanden later in Oostende komt François Picard op bezoek bij Jan en Madeleine. Jan sukkelt sinds de laatste winter met zijn gezondheid en heeft frequente hoestaanvallen. Hij blijft liefst thuis en beperkt het bezoek aan huis tot zijn kleine vriendenkring. François heeft het moeilijk. Hij vermoedt dat hij dit een laatste bezoek is vooraleer definitief af te reizen en dat het best de laatste maal kan zijn dat hij bij deze merkwaardige onderwijzer in de huiskamer zit.
"Jullie Schoolhuis heb ik altijd gezien als één van de meest merkwaardige plaatsen die ik ooit bezocht," begint François. "Jullie betrokkenheid bij de kinderen en bij hun families is iets wat ik, zoals ik je al eens gezegd heb, nergens zag, op geen enkele plaats waar ik tot op heden gelegerd was. Ik sprak erover met mijn ouders twee jaar geleden toen ik tijdens een kort verlof

bij hen op bezoek was en zij hadden het over de ontmoetingen van hun ouders bij jouw ouders thuis. Nu weet ik dat jouw zoon een soortgelijke cirkel uitgebouwd heeft in Brugge. Jullie hele familie is wel erg begaan met dat idee om kennis en wetenschap uit te dragen."

"Van het uitdragen van kennis en wetenschap als voorwaarde opdat iedereen ertoe zou kunnen bijdragen… Tja, het lijkt er sterk op dat onze bekommernis van generatie op generatie overgaat. Ik denk dat de studiecirkel van Jean-Jacques en Élise niet helemaal dezelfde onderbouw heeft als die van mijn ouders. Mijn ouders brachten het salon-houden van Parijs naar Lille over. Ik denk dat Jean-Jacques en Élise in Brugge pogingen ondernemen om de kosmopolitische gedachte uit te proberen met een cirkel mensen van onderling verschillende achtergronden. Een soort miniatuur *Res Publica Literaria* hoewel meer *Oratoria* dan *Literaria* als ik me de woordspeling mag permitteren. En dat is blijkbaar nodig in tijden waarin de verlichtende ideeën stilletjes aan terug onder druk komen te staan van wie de macht naar zich toetrekt."

François denkt even na over wat zijn vriend hem zegt. Hij meent nooit iemand te hebben ontmoet die zoveel denkt over hoe arrogante houdingen de ontwikkeling van de mensen in het algemeen tegenwerken en hoe die houdingen de onwetendheid telkens weer de bovenhand geven. Iemand die zelf helemaal niet arrogant maar heel nederig is en op een kleine plek van de wereldbol met enkele geestesgenoten groepjes kinderen leert nadenken zonder zich druk te maken over de impact van dit plaatselijk avontuur. Hij herinnert zich dat Jan ooit zei dat als hun werk ertoe bijdraagt dat enkele kinderen waarmee ze zich

bezig hielden éénmaal ze volwassen zijn te tonen over een onderzoekende en tolerante geest te beschikken, dit werk dan zin heeft. En dat hij hierover nooit zekerheid zou hebben. François neemt de hint op en zegt:

“Tja, je kon moeilijk verwachten dat iemand die zich in het leger opwerkte door gebruik te maken van Jakobijnse ideeën, ze dan ontkent, met militair vertoon er de zoveelste nieuwe grondwet helpt door te drukken, waarbij hij wie hem hiervoor uitnodigde opzij schuift om zelf protagonist te worden, en bovendien van Romeinse en Frankische keizers zijn voorbeeld maakt, uiteindelijk niet zelf keizer zou worden. Uiteraard was dat voorstel van de Senaat in maart vorig jaar van zijn hand, en was het toen al duidelijk dat er ook een kroning zou komen. Je zou ze als kwajongensstreken kunnen beschrijven mocht heel die machtsovername niet zoveel leed bezorgen aan zoveel mensen. De oorlogscapaciteit van Frankrijk dient de Keizer, dat is duidelijk. Maar Jan, we wisten al lang dat onder het juk van de Eerste en de Tweede Stand geen enkele droom voor universele gelijkheid kon waargemaakt worden. Enkel wie tijd heeft om over de mensen en de relaties tussen mensen te denken heeft dat kunnen doen, helaas. En ook onder hen zijn er velen die alleen voor hun eigen groep denken en heel even voor de anderen van wie ze aannemen dat ze geen tijd hebben om zelf te denken. Dat is de aanleiding voor die gekmakende toestand waar jullie het zelf zo vaak over hebben, waarbij armen hier, en slaven in de rest van de wereld, geen deel uitmaken van de mensheid zoals veel grote denkers dat conceptualiseren. Misschien moeten er nog veel keizers komen en gaan, misschien

vinden we andere bestuursvormen uit of terug vooraleer er aan een vorm van kosmopolitisme kan worden gewerkt dat niet afhangt van slechts één levensbeschouwing."
Daarop zegt François dat men het kamp van Brugge binnenkort zal ontruimen. Maarschalk van het Keizerrijk Generaal Davout deelde enkel mee dat er voorbereidingen getroffen worden voor een snelle verplaatsing van het hele kamp.
"Is Davout dat allemaal?" vraagt Jan met een weemoedige glimlach. "Nog iemand die vanuit de oude kleine aristocratie zijn weg gemaakt heeft naar de nieuwe aristocratie, dank zei het republikeinse Frankrijk. Of moet ik zeggen die zijn weg aan het maken is?"
"Alleen de toekomst zal uitwijzen wat zijn weg zal zijn, mijn lieve vriend. En nu vrees ik dat onze eigen wegen hier uit elkaar gaan. Over enkele dagen vertrek ik met mijn manschappen naar het Rijngebied, ik weet nog niet waarheen precies. Ik verwacht niet ooit naar Oostende terug te komen in dienstverband."
"Je zal dus zelf de verbeteringswerken aan de haven niet zien of de aanleg van Spuikom en Spui-sluis waar de kersverse Keizer net toelating voor gaf," stelt Jan vast.
Nadat François afscheid neemt van de andere aanwezigen, omhelzen hij en Jan elkaar. Beide mannen hebben tranen in de ogen als ze elkaar loslaten. Instinctief voelen ze aan dat voor beiden het einde nakend is.

Nadat de *Camp de Bruges* volledig is opgedoekt, horen Jan, Karel, Madeleine en Tiene met enige verbazing dat dit kamp een klein onderdeel was van een aantal onderling verbonden oefenstandplaatsen voor veteranen en rekruten, van Boulogne

tot het Zwin. Die kampen waren de basis van het plan van Generaal Davout om in twee jaar tijd een professioneel geïnstrueerd leger te vormen. De mannen die gedurende die hele tijd samen leefden werden gedisciplineerde en goed opgeleide soldaten die door de vele oefeningen ook in goede fysieke conditie verkeren. Alle soldaten leerden bovendien hun oversten kennen en zijn bij hen bekend. Dat maakt het gemakkelijker om iedereen het hoofd koel te laten houden in dreigende situaties. Men spreekt over de Davout-methode om dit onzichtbare weefsel, die *esprit de corps* en de wijze waarop die werd geassimileerd, aan te duiden en waarin het korps van de maarschalk zich onderscheidt van alle andere. De vier vrienden vernemen met enige verbijstering dat de generaal er trots op is dat hij zijn landgenoten die hij een '*oorlogszuchtig ras*' noemt tot een '*militair ras*' kan omvormen.

Karel merkt op dat Lancaster zich kan inspireren bij Generaal Davout. Stel je voor, 800 kinderen die op bevel leren, die op hetzelfde moment allemaal hetzelfde te zeggen of te doen. Met drie opeenvolgende zalen, of klassen zoals die nu blijkbaar worden genoemd, elke klas vol kinderen in dezelfde lesfase, drie meesters en de hun nodige monitoren, zou je alle kinderen van een middelgrote stad tegelijkertijd kunnen instrueren. Of daar dan een militair ras, een Frans ras, een volgzaam ras of een ander soort eenheidsras uit voortkomt zou enkel afhangen van de precieze instructies. Madeleine zegt dat je dergelijke dingen maar beter niet luidop zegt. Maar Jan beweert dat zo'n aanpak beslist mogelijk is: om dit te bereiken hoef je slechts Lasalle's ideeën te verbinden met Lancaster's voorstellen.

Daarop vraagt Tiene: "Maar zal het succes van Lancaster blijven duren?" Jan zegt: "Ik weet niet wat jullie hierover denken. Ik vermoed dat overal waar een regering een simpele kosten-baten analyse maakt om behoeftige, arme kinderen uit de laagste klassen tot aanvaardbare werkkrachten op te leiden, Lancaster zeker succes zal hebben. Dat zal voor lange tijd en zowat overal het geval zijn. Kijk, zijn school begint nog maar net opgang te maken en je hoort overal enthousiaste reacties, tot in New York. Ik vernam net dat de pas dit jaar opgerichte *Free School Society* onderwijs wenst te verstrekken aan behoeftige kinderen die geen plaats vinden in de door de kerk georganiseerde *kleine scholen* in de stad. De *Society* kondigt wat ze haar welwillende ambities noemt duidelijk in de oprichtingsakte aan: '*Persoonlijke aandacht moet aan die kinderen worden geschonken ter verbetering van hun moraal, en aan hun ouders, als hulpverlening voor het verkrijgen van voor hen geschikte situaties in de industrie, en van goede gewoonten. Om hen het leervermogen te geven dat nodig is voor de juiste vervulling van de plichten van het leven, is de vereniging vol vertrouwen dat het Lancaster model de meest gunstige en blijvende effecten zal verzorgen*'. Bovendien weet ik van wie met de voorzitter van die vereniging sprak, dat hij Lancaster in het openbaar prijst als '*de weldoener van het menselijk ras*', en zijn systeem als '*een zegen die uit de hemel is neergezonden om de armen en noodlijdenden van deze wereld uit de greep van heerschappij en onwetendheid te verlossen*'. Hiermee zie je maar weer hoe oppervlakkig er gedacht wordt over het concept onwetendheid. Ik vraag me af hoe men in deze context kennis en wetenschap definieert."

Madeleine die zwijgend het gesprek heeft gevolgd komt nu tussen: "Ik ben er vast van overtuigd dat alles moet gedaan worden om het Schoolhuis en soortgelijke kinderscholen bekend te maken onder allen die kinderen willen opvoeden. En dat kan enkel als alle mensen die dergelijke initiatieven leiden met elkaar in contact komen en bekendheid geven aan hun werk. Lassalle had heel zijn congregatie achter zich, Lancaster kan steunen op wie geld en macht heeft. Pestalozzi is misschien niet zo'n goede handelaar als Lancaster, maar kan buigen op de sympathie van wie met verlichte ideeën rondloopt. Voor zover we weten van onze vrienden de Helvetische Republiek zou hij lid geweest zijn van de *Orde van de Volmaakbaren* tot die orde door de Keurvorst van Beieren verboden werd. Nu is hij ereburger van Frankrijk, wat hem blijkbaar in zijn eigen streek verdacht maakt, maar…"
"Vergeet niet wat je gaat zeggen, onderbreekt Karel Madeleine, "maar de Helvetische Republiek is ondertussen officieel opgegaan in de Confederatie van de XIX kantons. De vroegere Confederatie van de XIII kantons heeft zodoende op papier terug wat meer onafhankelijkheid van bezetter Frankrijk, maar het blijft een vazalstaat. Dat is wellicht de reden waarom dat ereburgerschap van Pestalozzi wat verdacht overkomt."
"Juist Karel, de kaart van Europa wordt tegenwoordig snel hertekend. Maar wat ik wilde zeggen is dat zodra er centrale scholen komen waar men het beroep van schoolmeester zal kunnen leren — en dat zal niet zolang meer duren denk ik — dan zullen op die scholen het soort methodes aangeleerd worden die de machthebbers het liefst zien. Ik vermoed dat

Lancaster en Pestalozzi daarbij zullen behoren. En wellicht Lasalle ook ondanks de religieus-katholieke inhoud. Verder ben ik er stellig van overtuigd dat onze aanpak ***niet*** zal behoren tot wat zal aangeleerd worden. We moeten dus alle Boudewijns en Gertrudes, alle Élises en Jean-Jacques zoveel mogelijk steunen. Ik zou het persoonlijk heel fijn vinden mocht er een vervolg geschreven worden op wat de dynastie Magister-Lemaître al publiceerde en mochten de vrije geesten die zich met kinderopvoeding bezig houden onder elkaar gedachten blijven uitwisselen."

Daarop zegt Tiene: "We hadden onlangs een lang gesprek met Boudewijn en Gertrude over arrogantie en onwetendheid, waarbij we aandachtig je essay terug doornamen Jan, waar je verder werkt op wat je grootouders indertijd samenstelden, toen ze het verband legden tussen arrogantie en ignorantie. Dat essay gaat slechts in heel beperkte kring rond, maar we denken dat het een grote hulp is bij het nadenken over het verschil tussen instructie en opvoeding."

Daarop onderbreken ze het gesprek omdat Jan een hevige hoestbui krijgt net op het ogenblik dat hij wilt tussenkomen. Wanneer hij eindelijk terug kan spreken, zegt hij met een gebroken hese stem: "Ik denk dat mijn grootouders en wie met hen samenwerkten, maar ook mijn ouders, met hun salon-ervaringen in Lille een heel klein steentje hebben bijgedragen voor het educatief bouwwerk waarbij de relaties tussen de betrokkenen gebaseerd zijn op dialoog en niet op instructie. Dat educatief bouwwerk heeft altijd bestaan en is altijd, indien niet minachtend, dan toch wantrouwend bekeken door wie over

macht beschikt of macht zoekt op basis van bezit van goederen en mensen of van kredietbrieven die het bezit van goederen en van mensen mogelijk maken. Hoe meer macht iemand heeft, hoe wantrouwiger zo iemand kijkt naar dit bouwwerk. En hoe wantrouwiger zo iemand ook kijkt naar wie dit bouwwerk ter beschikking stelt van iedereen, zonder rekening te houden met afkomst en stand. Het is de uitdaging aan het adres van tot god uitgeroepen menselijke machthebbers.
Kijk hoe uit het koninkrijk nog maar eens een keizerrijk voortsproot. Ditmaal was het niet een keurvorst die tot keizer werd gekroond, maar een militaire strateeg die zichzelf opwerkte en gebruik maakte van oude en nieuwe gevestigde ordes. Daarbij maakt hij duidelijke verwijzingen naar oude dictators en militaire opperbevelhebbers. Maar we mogen ons niet laten ontmoedigen lieve vrienden en blijvend hopen dat anderen zich ook niet laten ontmoedigen."

Die winter bereikt het bericht Oostende dat Napoleon, mede dank zij het goed getrainde leger en die genaamde Davout-methode, een klinkende overwinning behaalde tegen een alliantie van Europese koningen en Keurvorsten, wat niet alleen de nederlaag betekent van de Oostenrijkse vorsten maar ook de positie verzwakt van de heersers in Pruisen, Rusland en Engeland. Een paar dagen daarna horen de vrienden dat François Picard in Austerlitz stierf als gevolg van verwondingen opgedaan tijdens één van de gevechten. Madeleine vertelt later aan Jean-Jacques dat ze Jan sinds de dood van zijn vader niet meer zo'n bittere tranen heeft zien wenen.
Hij zal zijn vriend niet lang overleven. Jan sterft in juni van het

jaar erop, volledig uitgeput door de aanslepende ziekte die zich in zijn longen heeft geïnstalleerd en die hem steeds heviger hoestbuien bezorgde waarbij hij vaak bloed spuwde. Hij wordt op het nieuwe kerkhof begraven, even buiten de stadspoort, vlakbij de steenweg naar Wijnendale en Torhout. Na zijn overlijden brengt Madeleine steeds meer van haar tijd door in Brugge bij Jean-Jacques en Élise. Toch verkoopt ze het huis in de Kapellestraat niet. Ze spreekt met de kinderen van Gertrude en Boudewijn af dat ze het huis naar eigen goeddunken mogen gebruiken wanneer Madeleine er niet is, mits ze het goed laten onderhouden. Hiervoor betaalt Madeleine hen een vergoeding. Verder spreken ze ook af dat bij het overlijden van Madeleine, de woning op eender welk moment door Jean-Jacques en Élise kan worden betrokken.

De Brugse Studiecirkel

Jaren komen en gaan en we belanden in december 1814. Jean-Jacques en Élise wijden al hun tijd aan de Studiecirkel en Lodewijk zorgt voor het Brugse Schoolhuis. Hij krijgt hierbij de steun van Hanne en wisselt regelmatig brieven uit met de zonen en de dochter van Boudewijn en Gertrude die hun ouders vervoegden in het Schoolhuis aan de Keizerskaai in Oostende.

Op 12 februari 1809 werd Charles Darwin geboren, iemand van wie men later veel zal horen spreken. Datzelfde jaar eindigde Thomas Jefferson zijn presidentsmandaat. Hij werd opgevolgd door James Madison, slavenhouder net als hij. Hoewel de gesel van de slavernij vaak ter sprake komt willen

noch vorstenhuizen en hoge bourgeoisie in Europa, noch republikeinen in onafhankelijk geworden delen van de gekoloniseerde wereld er een einde aan stellen. Het blijft bij erg vage beloftes.
En dan, in april 1814 lijkt de hele Europese wereld precies nogmaals te veranderen. Napoleon Bonaparte wordt tot verbanning gedwongen. Hij probeert de troon wel veilig te stellen voor zijn nageslacht maar zetten de geallieerde Europese koningshuizen en de franse aristocratie zetten Lodewijk XVIII als constitutionele monarch op die troon.
Datzelfde jaar beseffen de studenten van de *École Polytechnique* dat de machtswisseling hete einde van hun school kan betekenen. Een van die studenten is Auguste Comte die ondertussen zijn katholieke familie een schok bezorgt wanneer hij aankondigt niet meer te willen horen praten over godsdienst en dat hij het katholieke geloof volledig heeft verloren.
Het departement van de Leie is begin dit jaar onder Frans beheer opgenomen in het Generaal-Gouvernement van België. Alle voorbereidingen zijn getroffen om na de in mei geplande vredesconferentie in Parijs het gebied onder het gezag te brengen van Willem I van Oranje-Nassau. Maar het leed is nog niet geleden. Dit departement, alsook dat van de Schelde, de Twee Neten, de Dijle, Jemappes en Samber-en-Maas, blijven een conflictgebied. Het Huis van Oranje-Nassau, de Engelse en Oostenrijkse vorstenhuizen willen het Franse koningshuis niet te erg voor het hoofd stoten, maar toch… Frankrijk zou moeten terugvallen op de grenzen van vóór 1792 of zelfs 1789. Dat betekent onzekerheid in de Zuidelijke Lage Landen. Net alsof dit

gebied een onbewoond niemandsland is, spreekt men in de hoge kringen ongegeneerd over het creëren van een bufferland om als slagveld dienst te doen mochten er nieuwe spanningen ontstaan tussen de heersende vorsten. En dat buffergebied komt vrijwel zeker onder het beheer van het Huis van Oranje-Nassau…

Maar voor het ogenblik is de franse wetgeving van kracht. Hier en daar werden wetten wel wat aangepast, ondermeer in verband met de drukpers en de uitgeverswereld. In de inleiding van het besluit van 23 september leest men: '*Considerant qu'en vertu des Lois et règlements actuellement en vigueur sur l'imprimerie et la librairie, la liberté de la presse a été soumise à une surveillance souvent arbitraire*'. De wetgever wil dus wel toegeven dat het er met de vrijheid van meningsuiting niet altijd correct aan toe ging de laatste jaren. Toch blijft voorzichtigheid geboden. *Artikel 2* stelt iedereen verantwoordelijk voor wat hij schrijft of uitgeeft en *artikel 4* verbiedt uitdrukkelijk uitgaven die de religie neigen te verlagen of de goede zeden corrumperen. Jean-Jacques hoort dat Joseph Bogaert en Pieter de Vlieger de toelating vroegen om te blijven drukken en verschijnen. Jean-Jacques merkt fijntjes op dat geen van beiden ervan beschuldigd kunnen worden de religie te verlagen of de goede zeden in gevaar te brengen. Hanne Greysels krijgt een lachaanval als ze de opmerking van Jean-Jacques hoort.

Jean-Jacques en Élise bouwden de *Brugse Studiecirkel* verder uit tot een genootschap dat nu al enkele jaren wekelijks bijeenkomt. Verschillende leden publiceren regelmatig in kranten en tijdschriften op basis van die cirkel-gesprekken. Maar

zelfs de aangekondigde versoepeling van de vrijheid van meningsuiting maakt het niet gemakkelijker om een uitgever te vinden om iets te drukken wat niet volledig in overeenstemming is met wat die uitgever zelf denkt. De *Brugse Studiecirkel* waarin enkele vrouwen zoals Élise en Hanne een vooraanstaande rol spelen is de laatste jaren in contact gebleven met universiteiten die niet gesloten werden onder druk van de Franse bezetting. Daarom spreekt men ook vaak over vrouwen die aan wetenschappelijk onderzoek doen. Jean-Jacques, Élise, Hanne, Lodewijk en enkele andere cirkelleden slagen erin een reeks korte biografieën uit te geven over vrouwen die een rol gespeeld hebben bij de ontwikkeling van de wetenschap. Dat gebeurt onder de vorm van kleine brochures die gefinanceerd zijn door een Amsterdamse mecenas. De reeks bevat ondermeer het levensverhaal van Angélique du Coudray, Caroline Herschel, Émilie de Châtelet, Eva Ekeblad, Laura Bassi, Maria Gaetana Agnesi, Maria Sibylla Merian, Maria Winkelmann, Marie-Anne Pierette Paulze en Mary Wortley Montagu.

De *Brugse Studiecirkel* publiceert vaak als collectief. Dat is het geval voor "*De denkende soldaten van Napoleon*" uit 1813 waarin de groep een kritische analyse maakt van de instructiekampen zoals die van de Camp de Bruges, op basis van de informatie die de studiecirkel kon verzamelen. In die tekst vraagt de groep zich ondermeer af tot op welke hoogte de overwinningen van Austerlitz en Auerstedt kunnen gezien worden als de overwinning van de denkende Franse soldaat tegenover de mechanische Pruisische soldaat. Het lijkt de auteurs een te simplistische redenering. Blijven de overwinningen niet meer te

maken hebben met tactische beslissingen van militaire bevelhebbers, van beide kanten van het slagveld? Zo'n tactische beslissing kan natuurlijk ook instructie inhouden. Maar volgens de auteurs van de *Studiecirkel* hebben de campagnes op Spanje en Portugal en de mislukte Russische veldtocht aangetoond dat zelfs geïnstrueerde soldaten weinig kunnen doen tegen weldoordachte plannen van de leiding van de tegenstanders. Verder spelen ook andere factoren mee. Zo zouden de grote verliezen van de Engelse legers in Vlaanderen vooral te maken hebben met door ziekte verzwakte soldaten, soms zelfs een vierde van het totaal aantal soldaten van een divisie. De analyse herneemt deels de discussie die Jan en Karel indertijd voerden wanneer ze het hadden over de 'Davout-methode'. Ten slotte maakt de groep de vergelijking tussen de begroting voor de instructie van de soldaten en die voor de instructie van kinderen volgens het Lancaster-systeem in de armenschool.

In een andere publicatie met de titel '*Scholing of instructie. Verlichte Ideeën en hun invloed op de opvoeding van groot en klein*' wijdt de *Brugse Studiecirkel* uit over het stokpaardje van haar stichtende leden. Het pamflet start met een uitspraak die volgens Napoleon's dichtste medewerkers aan hem kan worden toegeschreven: "*Les vraies conquêtes sont celles que l'on fait sur l'ignorance!*" Eigenaardig, schrijven de auteurs, als men weet dat tijdens de veldslagen Napoleon's legers vaak veel verwoesten en plunderen en dat slechts een deel van de vondsten naar opkomende publieke musea verhuizen. Als men onwetenden aan de veroveringen laat deelnemen, dan is het niet zeker dat de onwetendheid overwonnen wordt. Verder kan men stellen

dat het altijd terugkerende wantrouwen ten aanzien van de godsdiensten in het algemeen en de katholieke kerk in het bijzonder aanleiding zijn voor de zichzelf gekroonde keizer om universiteiten laten te sluiten en plunderen. Wat bedoelt de Keizer met onwetendheid? De afwezigheid van kennis of de kennis die niet in zijn denkkader past? De *Studiecirkel* haalt Goethe aan. Als culturele ambassadeur van het hertogdom van Weimar staat de filosoof immers ook bekend als beschermheer van de universiteit van Jena. Wanneer hij over zijn ontmoeting sprak met wie hem vertelde over wat hij beschreef als '*de pedagogische instelling van het Franse leger*' zei hij: "*De officieren en onderofficieren houden op zondag een soort school om de soldaat zijn plichten te leren en hem de instructie te geven die hij in zijn toestand nodig heeft. De bedoeling zou zijn om er kundige en wijze mannen te vormen, die vertrouwen in zichzelf hebben*". Na de veldslag bij Jena echter werden alle huizen geplunderd. Goethe's levensgezellin Christiane bekwam dat hun woonst enigszins gespaard bleef. En ondanks, of misschien dankzij zijn ontmoeting met Napoleon in 1808 om tot ridder geslagen te worden in de *Légion d'honneur*, kwam hij terug op die bange uren in oktober van 1806. Met het gevoel van humor dat hem eigen is zou hij gezegd hebben: "*Er moet worden geconcludeerd dat de Grote Geest die aan hun hoofd staat niet ophoudt ze allemaal te domineren en niets te vrezen heeft van de redenaars*".

Hoe dan ook, de zondagsschool voor soldaten in de kampplaatsen waarbij officieren voor de instructie zorgen maakt ook opgang in de andere legers. De *Brugse Studiecirkel* zegt hiervan voorbeelden te hebben niet alleen in andere Franse

kampplaatsen, maar ook in Pruisische en Britse legerkampen.
De leden van de *Brugse Studiecirkel* buigen zich over het soort opvoeding van de weinig of niet geletterde soldaten en van de kinderen. Men kan van legerofficieren moeilijk verwachten dat ze de instructie in de zondagsschool anders opnemen dan de militaire instructie zelfs indien ze afkomstig zijn uit verlichte aristocratische families. De instructeurs leggen wel uit, maar treden niet in dialoog. Dat blijkt wel uit de informatie waar ze over beschikken.
In de Franse legerkampen zou de instructie ook een andere voor de Franse Republiek, tegenwoordig Keizerrijk, kenmerkende gedachte moeten waarmaken. Van in de tijd van de *Constituante* en later overgenomen door de *Directoire*, beschouwt de wetgever het invoeren van een eenheidstaal een voorwaarde voor gemeenschappelijke cultuur en bestuur. De auteurs van de *Studiecirkel* herinneren eraan dat de Fransen over het woord *émancipation* beschikken. Het bepaalt een soort meer bewuste vrijheid dan de eerste betekenis geen slaaf of lijfeigene te zijn. Voor het Franse beleid nu zou *émancipation* de bewustwording betekenen dat alle lokale taal of dialect een gevolg is van de wijze waarop het koninkrijk vroeger werd bestuurd, waardoor kennis enkel lokaal bestond en wetenschap enkel in het door weinigen gekende Latijn werd verspreid. Abbé Grégoire gaat nog verder wanneer hij zegt dat het Frans '*la langue de la liberté*' is. Maar de inplanting van die vrijheidstaal gebeurt op een eerder ongelukkige wijze. Iedereen herinnert zich hoe elke andere taal dan het Frans in 1806 voor gerecht en administratie verboden werd, zonder rekening te houden dat bijvoorbeeld in

de Zuidelijke Nederlanden het Frans even ontoegankelijk was als het Latijn. Om de taal van de wetenschap te leren, zou Comenius zeggen, moet alles aan iedereen geleerd worden. Dat houdt een school in die de verscheidenheid van talen stimuleert, besluiten de leden van de *Brugse Studiecirkel*, en die school bestaat nog steeds niet.

Voor de in weeshuizen opgenomen kinderen is er al helemaal geen sprake van scholing, maar enkel van verplichte instructie, stelt de *Studiecirkel* vast. Alle informatie omtrent het lot van wie in de armenscholen verblijft blijkt te wijzen op een vorm van gedwongen rekrutering als soldaat in de legers van Napoleon. Een rare vorm van persoonlijke vrijheid, stelt Jean-Jacques vast in een paragraaf van zijn hand.

Verder gaat de tekst over de opgang van de Lancaster-school, niet enkel in Engeland maar ook op andere plaatsen waar men het armenonderricht wil uitbreiden met lage kosten. De auteurs vermelden het boek *The Cottagers of Glenburnie*, dat Elisabeth Hamilton publiceerde zo'n vijf of zes jaar geleden. Hierin wordt dorpsonderwijzeres mevrouw Mason aangespoord om de school te hervormen en met monitoren te werken. De school van David Manson dient als voorbeeld: "*hij noemt het zijn speelschool, waarvan de regels zo uitstekend zijn dat elke leerling nooit het gevoel heeft dat hij moet leren, maar zichzelf altijd beschouwt als iemand die de meester helpt bij het onderwijzen van anderen*". Elisabeth Hamilton zegt dat ze geen afbreuk wil doen aan de hervormingen van Lancaster, maar dat zijn systeem enkel een schaalvergroting betekenen voor wat zijn voorloper Manson met buitengewoon talent in een beperkte sfeer uitwerkte. De *Brugse*

Studiecirkel wil daarentegen het coöperatieve systeem van '*zintuiglijk, logisch en kindgericht*' onderwijs dat op beloning steunt liever gescheiden houden van de draconische discipline van Lancaster. Manson wordt beschreven als iemand die de ideeën van Rousseau en Locke in de school invoert en dat doet Lancaster zeker niet. Daarbij wil Elisabeth Hamilton geen afbreuk doen aan Lancasters hervormingsideeën, schrijft de *Studiecirkel*, maar juist hierdoor doet ze bewust of onbewust wél afbreuk aan sommige ideeën van David Manson, zoals de co-educatie. In *The Cottagers* zijn jongens en meisjes opnieuw gescheiden en dat heeft volgens de hoofdfiguren van het boek vooral te maken met het soort huistaken die voor beide geslachten verschillend zijn.
Daarna heeft de *Studiecirkel* het over William Drennan die, geïnspireerd door Hamilton en door Manson, de eerste steen laat leggen voor wat de *Drennan's Academical Institution* zal zijn. Ook *Frederick Street* in Belfast krijgt een vermelding waar hetzelfde jaar een *Lancastrian School* geopend wordt '*voor de kinderen van de lagere klassen*' zoals Joseph Lancaster zelf zegt bij zijn bezoek aan Belfast. Hij herhaalt dat zijn methode waarbij leerlingen andere leerlingen begeleiden een geld besparend '*mechanisch onderwijssysteem is waarbij meer dan duizend kinderen slechts door één meester kunnen worden bestuurd tegen een kostprijs die wordt teruggebracht tot vijf shilling per jaar*". Lancaster zou de lijfstraffen afwijzen maar niet een tuchtigend systeem. De *Brugse Studiecirkel* herinnert eraan dat Lancaster niet wil horen spreken over een speelschool. Hij verdedigt een harde disciplinaire lijn waarbij kinderen zo niet geslagen dan wel vernederd kunnen worden.

Wie het boekje van de *Brugse Studiecirkel* leest, begrijpt dat over dit systeem voor armen het laatste woord nog niet geschreven is. Maar het laatste hoofdstuk kaart een ander taboe aan, om een woord te gebruiken dat James Cook meebracht van zijn reizen en hoorde van de Tonga-bewoners als ze iets willen aanhalen waar eigenlijk niet over gesproken mag worden. Het lijkt wel het geschikte woord wanneer de slavernij ter sprake komt. Uiteindelijk is met woorden spelen in heel Europa een gewoon verschijnsel. Sinds 1802 is dit vooral in de Franse Republiek een bestuursbezigheid. Napoleon heeft immers slavernij terug legaal gemaakt. Alles bij elkaar zijn de feiten simpel. Wie bezittingen heeft overzee, of daar investeert wil zijn rijkdom verhogen ten koste van het arm houden van andere mensen. Als dat betekent dat ze slaven moeten zijn, het zij zo. De *Brugse Studiecirkel* haalt de discussies aan over de economische voordelen van het houden en kweken van slaven *versus* het invoeren van gevangen genomen zwarte mensen uit Afrika. Eigenaars blijven dus spreken alsof het niet over mensen gaat maar over te kweken vee. De auteurs nemen zorgvuldig de tekst door van Abt Grégoire *'De la littérature des nègres, manifeste contre le rétablissement de l'esclavage et de la traite négrière'*. Die hele beweging van de *Societé des Amis des Noirs* klinkt natuurlijk behoorlijk paternalistisch. En het lijkt de *Brugse Studiecirkel* vooral duidelijk dat wie vrijheid en gelijkheid nog steeds als hoogste menselijke waarden verdedigen er niet over denken die rechten universeel te beschouwen voor wie niet welgesteld is, hetzij blanke arme loonarbeider hetzij niet blanke slaaf. De *Studiecirkel* vertrekt vanuit het zelfde standpunt als

Grégoire, namelijk dat het menselijk ras slechts één is. Grégoire verbindt zodoende de mensenrechten aan de evangelische boodschap, en weerlegt daarmee deïstische ideeën zoals die van Voltaire. Maar de *Brugse Studiecirkel* neemt het standpunt in dat zoals bij alle levende wezens, ook bij de mens, de diversiteit een feit is zowel biologisch als cultureel en dat dit in niets het menszijn aantast. De auteurs van de *Studiecirkel* reageren scherp tegen de lelijke aantijging dat Grégoire *negrofiel* is. Kolonialisten gebruiken graag dit woord als scheldwoord voor wie het opneemt voor de zwarte mensen. Grégoire's boek wordt alom geprezen in Engeland, in de Nederlanden en de Germaanse hertogdommen en koninkrijken. En dat is belangrijk, beweert de *Studiecirkel,* omdat ook in die landen de machthebbers en bezitters vaak betrekkingen onderhouden met eigen kolonies of met kolonies van anderen en de slavernij door de band niet veroordelen. Ondertussen verheugt de *Studiecirkel* zich een bijdrage te vinden over het leven en het werk van Amo [zie *Uit de hand lopende publicaties*] in hoofdstuk 8 van *De la littérature des nègres,* en de opmerking van Abt Grégoire dat '*de universiteit van Wittenberg niet de absurde vooroordelen had van zovele mannen die beweren verlicht te zijn*' wat betreft het verschil van huidskleur. Het lijkt er wel op, besluiten de auteurs van de *Studiecirkel*, dat die universiteit bijna honderd jaar geleden niet alleen de "verlichte mannen" van toen in de Parijse Salons ver vooruit was, maar dat nog steeds is ten aanzien van wie met zoveel overtuiging de rechten van de mens en de gelijkheid blijft prediken, of het nu gaat om een collectief, een triumviraat, een keizer of een constitutionele vorst.

De *Brugse Studiecirkel* heeft op dit ogenblik soms diepgaande debatten sinds een van haar leden die medicus is vaak het werk van zijn collega Johann Christian Reil ter berde brengt. Reil schrijft sinds een goede vijf jaar regelmatig over de medische behandeling van de ziel, waar hij het woord psychiatrie gebruikt. De discussie gaat natuurlijk over hoe de ziel te behandelen. Moet dat vanuit medisch standpunt gebeuren, vanuit godsdienstig standpunt of vanuit beide invalshoeken? En natuurlijk kan de ziel bekeken worden vanuit moreel en opvoedkundig standpunt.
Jean-Jacques en Élise volgen met de ouders van Élise de evolutie van de Centrale Scholen. In 1811 horen ze dat de Gentenaar Karel Van Hulthem, die vroeger nog les volgde bij Jan Pieter Minckelers in Leuven, Santander opvolgde als bibliothecaris van de Centrale School van Brussel. Hij is, zo weet Élise's vader, ook bibliothecaris van de Centrale School van Gent. Jean-Jacques herinnert zich Karel als iemand die zowat voor alles belangstelling had. Hij weet dat de man sinds altijd al de wens koesterde een enorme persoonlijke collectie boeken bij elkaar te brengen. Karel schijnt dus nog altijd het nuttige met het aangename te verbinden, zo zegt Jean-Jacques tegen Élise. Heel zijn leven heeft hij immers geprobeerd om te werken en te reizen in functie van zijn liefhebberij, waarbij hij zich regelmatig in de hogere machtssferen bewoog, vóór de Franse bezetting, tijdens die bezetting, maar ook nu, nu gaandeweg het bestuur van de departementen van de Zuidelijke Lage Landen onder de Nederlandse kroon gaat vallen. Jean-Jacques herinnert zich de enthousiaste Karel toen hij hem vijftien jaar geleden ontmoette.

Hij was er in geslaagd de Baudeloo-abdij te behoeden voor het trieste lot om tot weverij of spinnerij te worden omgebouwd. De Centrale School van Gent kreeg er zijn plaats nadat de abdij als tempel van de rede dienst had gedaan. Maar hij was vooral enthousiast over de bibliotheek en de kruidentuin die toen in aanleg was in het park van het vroegere klooster.
Jean-Jacques heeft het erover in de *Brugse Studiecirkel* en dat geeft dan weer aanleiding tot een reeks gesprekken over de veranderingen in de hele streek en in de steden van 1791 tot vandaag. De Franse bezetting zorgde voor veel vernieling en veel kunstwerken verdwenen, vooral uit kerken en abdijen natuurlijk. Overal werden abdijen gesloten en soms omgebouwd tot tempels van de rede. Maar vaak werden de vrijgekomen terreinen ingenomen door industriëlen die er hun centrale werkplaatsen installeerden. Weverijen, spinnerijen, katoen- en linnenproducenten, tabaksfabrieken doken overal op.
Iemand heeft het over de ontwikkeling van Oostende, vooral nadat het *Camp de Bruges*. De Franse spui-sluis en bijhorende kom werd aangelegd tussen 1806 en 1811. Sinds 1810 kan je van meer havenactiviteit spreken. Denk maar aan de touwwerk bedrijven. De keizer bezocht de stad verschillende malen wat zijn invloed had op de versterking van de wallen en de betere bescherming van de haven. In 1810 gaf hij het bevel om een groot fort te bouwen ter bescherming van de hele haven en stad. Aan de Westkant van Oostende kwam ondertussen in 1812 een kleiner fort klaar. Het is droevig ironisch dat de bouw van het oostelijk fort in feite slavenwerk was. Wie in die periode Oostende bezocht herinnert zich de grote groep Spaanse

krijgsgevangenen aan het werk bij de bouw van het Fort Imperial. Het Fort is afgewerkt en bemand sinds de zomer van vorig jaar, maar de keizer zit als banneling op het eiland Elba. Hoe dan ook hebben de verschillende bezoeken van Napoleon maakte van Oostende opnieuw een stad waar een groeiende belangstelling voor bestaat. Charles Delmotte is tegenwoordig burgemeester en hij schijnt er erg op gebrand te zijn om de stad gunstig voor te stellen bij de prins van Oranje.
Brugge was niet zo gelukkig gedurende dezelfde laatste twintig jaar. De handelaars wilden al lang een nieuwe waterweg naar zee sinds het Zwin hopeloos verzandde. Dat had gekund met een kanaal naar Sluis. Maar Brugge profiteerde minder van de verschillende bezoeken van Napoleon die in 1803 al zijn interesse betoonde om Brugge niet met het Zwin maar met de Scheldemonding te verbinden. De vrienden uit Sluis vertelden enkele jaren geleden al dat na de Slag bij Austerlitz Napoleon zijn generaal Van Damme het recht gaf om landen in te polderen ten zuiden en ten noorden van het Zwin, Hierover bestaat veel ongenoegen in de hele streek. Het ziet ernaar uit dat de nog bestaande zeearm richting Sluis verder zal verzanden en bovendien privaat eigendom wordt. Ten langen laatste begon men vier jaar geleden het kanaal te graven richting Breskens maar het ziet er niet naar uit dat Brugge snel een andere verbinding naar zee zal hebben dan die langs het kanaal naar de Oostendse havengeul.
Afwachten dus.

De opkomst van de natuurkundige wetenschappen is nog een ander onderwerp van gesprek in de *Brugse Studiecirkel*. Er is

veel belangstelling naar informatie over een nieuwe machine die niet op stoom zou werken maar met interne ontsteking en verbranding. De uitvinders Joseph en Claude Niépce gaven er de naam *Pyreolophore* aan en probeerden met deze uitvinding een door Napoleon's regering uitgeschreven wedstrijd te winnen voor de verbetering van de waterpomp van het paleis van Versailles. Ze hadden ook plannen om een boot van voldoende energie te voorzien om de rivier Saône tegen de stroom in te doen opvaren. Hun uitvinding moest het afleggen tegen een verbeterde stoommachine maar beide broers blijven verder experimenteren met '*gecontroleerde stofexplosie van verschillende experimentele brandstoffen die mengsels van Lycopodium-poeder (Wolfsklauw-sporen), fijn gemalen kolenstof en hars bevatten*', volgens één van de beschrijvingen waar de *Brugse Studiecirkel* de hand kan op leggen.
De Niépce-broers hebben andere uitvindingen op hun naam staan. Voor het ogenblik proberen ze optische beelden vast te leggen door gebruik te maken van chemische processen. Verder denken ze aan nieuwe vormen om zich op land te verplaatsen. Ondertussen weten enkele leden van de *Brugse Studiecirkel* dat François Rivaz een patent heeft op een motor met interne verbranding op waterstof. Het inbrengen van de brandstof en de ontsteking ervan regelt men met de hand. Hendels zorgen ervoor dat inlaat- en uitlaatkleppen op het juiste ogenblik open en dicht gaan. Door op een aparte knop te drukken kan een volta-cel de elektrische vonk veroorzaken om het mengsel van waterstof en lucht tot ontploffing te brengen. Dat doet een zuiger de hoogte in gaan. Een systeem van katrol en trommels

brengt de beweging van de neervallende zuiger over op de voorwielen van de *charette* waarop de motor is gemonteerd. De Brugse Studiecirkel heeft weet van de grote mechanische tank die Rivaz vorig jaar bouwde. Die is 6 meter lang en heeft wielen met een diameter van 2 meter. Hij weegt duizend kilogram. Het brandmengsel bestaat uit ongeveer 2 liter moerasgas en 10 tot 12 liter lucht. Bij één van de proeven werd de machine geladen met 350 kg boomstammen en stenen en een vierkoppige bemanning. De machine klom een vrij steile helling van 26 meter op met de snelheid van een traag lopende man.
Tijdens een bezoek aan de Keizerskaai horen Hanne en Lodewijk over Michael Faraday, de jonge assistent van de chemicus Humphry Davy. Ze vertellen zijn verhaal in de *Cirkel*. Sinds iets meer dan een jaar is Michael op aanbeveling van Humphry Davy aangenomen bij de *Royal Institution*. Michael heeft als kind weinig school gelopen en werd op jonge leeftijd leerjongen bij een boekbinder. Tijdens die opleiding woonde hij in Londen de conferenties bij van eminente geleerden van de *Royal Institution* en de *Royal Society*. Dat gebeurde toevallig. Michael hield ervan de werken over chemie en elektriciteit die door zijn handen gingen te lezen. Hij sprak soms met klanten van de boekbinder over wat hij las. Hij toonde zich zo erg enthousiast over een boek van de franse salonnière Jane Marcet. Een van de klanten vond de weetgierigheid van Michael het belonen waard en schonk hem ingangsbiljetten voor die conferenties.
Vrij snel maakte Michael indruk op Humphry Davy. Die is op dit ogenblik met zijn vrouw in Italië op rondreis. Michael vergezelt

hen als assistent. Daarvoor waren ze al in Parijs. Boudewijn had de gelegenheid een voordracht van Davy bij te wonen op diens doorreis naar Parijs. Gertrude wisselde toen enkele woorden met de jonge assistent en hoorde hoe hij met bewondering over zijn werkgever en leermeester sprak. Jean-Jacques meent dat Michael Faraday het geluk heeft gehad niet in een Lancaster School te zijn terecht gekomen. Hij kon op eigen houtje zijn belangstelling blijven ontwikkelen nadat hij als leerjongen begon. Misschien is dat juist wat hem in de gelegenheid bracht om bij de *Royal Institution* aan het werk te kunnen. De *Studiecirkel* spreekt over de Schoolhuizen en de pogingen die hier ondernomen worden om de kinderen te stimuleren te lezen en te onderzoeken wat hen het meest interesseert. Zou zo'n school mogelijk zijn voor iedereen? Veel leden van de *Brugse Studiecirkel* twijfelen. De Franse Republiek en haar verlichte geesten hebben zo'n schoolmodel nooit als doel gehad. Hierop gaat het gesprek over wie de school voor iedereen zou moeten organiseren. De religieuze instellingen alvast niet, dat heeft de geschiedenis ons wel getoond. De meeste religieuze leiders zien de school voor iedereen hiërarchisch georganiseerd, waarbij de enen meer mogen leren dan de anderen. Maar tot vandaag is de door de wereldlijke macht georganiseerde school niet interessanter. Machthebbers willen werklieden en soldaten hebben en opleiden. Er is nood aan wie voor de bezitters moet werken. Maakt de arrogantie van het bezit het idee zelf van *school voor iedereen* onmogelijk? Of maakt het enkel dat soort school onmogelijk waarin iedereen zoveel als ie wil kan leren volgens eigen interesses?

Ondertussen berichten verschillende tijdschriften over de onderzoekingen van Humphry Davy en zijn gastheren Volta en Ampère, maar ook over hun proeven, onder meer bij het isoleren van lood. Met Louis Gay-Lussac bewijst Davy dat diamant een vorm van koolstof is, door met een lens zo'n steen te verbranden in een zuurstofrijke omgeving, waardoor kooldioxide wordt gevormd. Iedereen is overtuigd dat van en over Davy en Faraday nog veel zal gepubliceerd worden.
Dichter bij huis zijn ook *chemisten* aan het werk. In Liège slaagt Jean-Jacques Dony erin om op grote schaal zink af te zonderen uit kalamijn, door de condensators te verbeteren die de zinkdampen opvangen. Daarmee wil hij de concessie die hij reeds in 1806 van Napoleon kreeg voor het uitbaten de kalamijn-mijnen van Moresnet ten gelde maken. Dony beschikt wel over het patent van zijn uitvinding maar heeft niet het startkapitaal om het industriële proces op gang te brengen. De voormalige aanhanger van Jan Frans Vonck, François Mosselman hoort spreken over Dony en zijn mijnconcessie. Zijn broer Corneille en hijzelf werden rijk door graanhandel met beide bezettende legers, het Oostenrijkse en het Franse. Hun eigen startkapitaal verkregen ze met de pacht op het ophalen van vuil, mest en modder in Brussel.
Corneille is ondertussen eigenaar van een groot burgerhuis naar Parijs model in Brussel. Het ligt aan de recente *Place du Nouveau Marché aux Grains*. De voormalige Vonckist kan zich geen betere plaats dromen voor zijn paleisachtige woonst.
François streek wat later neer. Hij had indertijd het hotel dat zijn maîtresse uitbaatte voor haar gekocht. In 1790 werd dat *Hotel*

Belgique genoemd omdat de Vonckisten er regelmatig samenkwamen. François trouwde ondertussen met de rijke Marie-Louise Tacqué. Samen hebben ze heel wat bezittingen in Antwerpen, Liège en Brussel, waar ze tot voor kort in de ouderlijke woning van Marie-Louise woonden. Tegenwoordig is hij ook bankier in Parijs. Hij kocht er het huis van de failliete Recamier aan de Rue de la Chaussée d'Antin. Vorig jaar stelde hij Dony voor samen in zee te gaan met de bedoeling de zinkproductie aan de mijnwinning te koppelen.
De toenemende interesse die de bankiers en industriëlen tonen voor de wetenschap is niet van dezelfde aard als die van wie wetenschap ziet als de verrijking van inzicht en kennis. De *Brugse Studiecirkel* denkt dat de pedagogen die arme kinderen gelukkig willen houden in hun armoede uiteindelijk evengoed de opkomende industriële belangen dienen als de andere pedagogen die arme kinderen enkel een massa-instructie willen meegeven. En de onderwijzers en leermeesters die deel uitmaken van de groep vrezen dat het alleen maar erger wordt. Ze corresponderen waar en wanneer ze maar kunnen met gelijkdenkende beroepsgenoten. Dat geeft hen een weinig hoopvol beeld. Élise spreekt over tot slaaf gemaakte kinderen voor wie machines op maat bestaan omdat ze als volwaardige arbeiders in het productieproces staan. Ze geeft een scherp commentaar op de spinnerijen die Lieven Bauwens installeert in door hem opgekochte kloosters die door het bewind van Napoleon verbeurd werden verklaard. In die kloosters is geen plaats voor tempels van de rede. Ze worden omgebouwd tot *fabriques* waar groot en klein lange gevaarlijke werkuren

doorbrengen en zo goed als niets verdienen. Élise weet dat Lieven zijn broer Frans de winst die hij kan slaan uit de kinderarbeid wil opvoeren door ook voor de vlasspinnerij aangepaste werktuigen voor de kinderen te maken.

Eind 1814 brengt de *Brugse Studie-cirkel* een nieuwe publicatie uit. Onder de titel *De slinger komt en gaat* vestigen haar leden nogmaals de aandacht op de slavernij. Aanleiding is een publieke brief van Paus Pius VII aan de nieuwe Franse monarch, waarin hij de slavernij veroordeelt en schrijft '*Pour bien se situer dans le sens des obligations morales, la conscience religieuse nous y pousse; c'est elle en effet qui condamne et réprouve ce commerce ignoble par lequel les Noirs, non comme des hommes, mais simplement comme des choses vivantes, sont pris, achetés, vendus et pressurés jusqu'à la mort par des travaux très durs pour une vie déjà misérable.*'
De *Brugse Studiecirkel* vraagt zich af of de Pauselijke macht verder reikt dan een dreiging met ex-communicatie of morele veroordeling. De Heilige Vader schrijft alle geestelijken en leken te verbieden de Negerhandel te ondersteunen alsof het over een legale handel zou gaan. Het zal helaas de arrogante bezitters er niet van weerhouden die handel gewoon verder te zetten. Men veegt lichtvaardig het katholiek verzet onder tafel. Zo'n verzet komt van wie zich aan mystieke krachten overgeeft of gewoon tegen de vooruitgang is die meer productie eist en dus ook meer werkkrachten. Verder gaat het verhaal de ronde dat de Afrikaanse koningen er zelf op uit zijn om hun eigen bevolking te verkopen aan de blanke slavenhandelaars. Maar de missionarissen hebben een andere versie. Volgens hen oefenen

de superieur bewapende blanken druk uit op de zwarte leiders en koningen. Die lenen zich tot collaboratie omdat ze zelf moorddreigingen ondergaan. Het verhaal is in elk geval duisterder dan wat door de blanke handelaars zelf vertellen. Op de Kaapverdische eilanden kan wie wil hierover heel wat leren. Die eilanden doen immers dienst als tussenpost. Hier vestigden zich een gemengde groep bestaande uit dwangarbeiders, zeelui en handelaars. Deze laatsten houden vaak slaven en zwarte vrouwen achter wat een mesties bevolking als gevolg heeft. Men kan er horen over de exploitatie van Guinea, niet enkel door de Portugezen maar ook en vooral door de nog steeds actieve West-Indische compagnieën. De katholieke leden van de *Studiecirkel* argumenteren in *De slinger komt en gaat* dat Pius VII niet enkel een waardige kerkvader is. Hij is door de verlichting geïnspireerd in wil de kerk moderniseren, geleid door zijn eigen diepe overtuiging. De radicale veroordeling van de slavernij wordt hem niet in dank afgenomen. Binnen de kerk heeft hij niet altijd onverdeelde steun wanneer hij diplomatieke betrekkingen wil aangaan met niet katholieke Staten of Rijken. Verder is er de meer behoudsgezinde clerus die het hem kwalijk neemt dat hij de scholen die onder het kerkelijk gezag vallen wil herorganiseren en er het feodale karakter uit wil verwijderen.

Wel zijn de Cirkel auteurs niet onverdeeld gelukkig met de bul van juli laatstleden *Sollicitudo omnium ecclesiarum.* Hiermee is de Sociëteit van Jesus volledig in ere hersteld. Volgens sommigen blijven de Jezuïeten een grote intellectuele beweging binnen de kerk en zijn ze dus broodnodig, volgens anderen overdrijft men vaak hun menslievendheid met armen en slaven

vaak. Verder is het door hen verstrekte kwaliteitsonderwijs onvermijdelijk bestemd voor de gegoede en betere klassen, terwijl de armen en de slaven zo goed als geen mogelijkheid hebben om van dit kwaliteitsonderwijs te genieten.

Moeilijke banden en verbindingen

Van keizer naar koning

Het is de hamvraag voor de volgende bijeenkomsten van de *Brugse Studiecirkel*: komt er na de keizer die de koning opvolgde nu wellicht terug een koning, alle republikeinse en natie-slogans ten spijt? En zo ja, welke koning hier in de lage landen? De meest voor de hand liggende schijnt Willem Van Oranje-Nassau te zijn. En ondertussen blijft hier de Franse wetgeving van kracht zelfs nu de keizer ergens op een eiland zit, de heersende vorstenhuizen de kaart hertekenen en Willem de Zuidelijke Nederlanden onder zijn gezag wenst te brengen. Vader Greysel weet te vertellen dat weduwe De Moor het verbod krijgt om *Le Spectateur Belge* uit te geven. Volgens de intendant is er geen toelating gevraagd en zijn er niet genoeg abonnementen om de uitgave als nieuwsblad te beschouwen.

"*Le Spectateur* is toch geen nieuwsblad," merkt Jean-Jacques op.

"Dat is juist," antwoordt de stokhouder, "en daarom is er contact opgenomen met de *Commissariat général de l'Interieur* en met de *Commissariat général des Finances*, om die misvatting recht te zetten."

Enkele maanden later lijkt het probleem opgelost.

Toch blijven alles bij elkaar de twee bezoeken van de toenmalige keizer aan Brugge enkele sporen nalaten. Volgens de *Studiecirkel* kan men gerust stellen dat dank zij de bijdrage van ingeschakelde handwerkers, beeldhouwers en schilders, Brugge er mooier op is geworden…

***

Hij wordt wakker wanneer de zon ondergaat. Rondom hem hoort hij het gekreun en geroep dat van elk slagveld een lugubere plaats maakt, nadat de rest van een overwonnen leger de vlucht neemt voor de rest van een overwinnend leger. Hij weet niet goed waar hij ligt. De laatste plaatsnamen die hem door het hoofd spelen zijn *La Haye Sainte* en *Mount Saint John*. Hij herinnert zich vaag hoe de cavalerie van de vijand de helling probeerde te bestormen, en hoe zijn 'vierkant' zich een eind van de hoeve van *La Haye Sainte* opstelde om de paarden op afstand te houden en de bestorming van die heuvel te verhinderen. Verder weet hij niets. Naast hem ligt een ruiter te kreunen onder een dood paard. Hij begrijpt geen woord van wat de man stamelt. Wel begrijpt hij dat voor hem het gevaar nog niet is geweken. In het donker is niet altijd duidelijk wie vriend en wie vijand is, en terugtrekkende soldaten hebben wel al meer alle gewonden afgeslacht. Erger nog zijn de menselijke gieren en vampieren die het slagveld afdweilen met als enige bedoeling zoveel mogelijk te roven.

Hij probeert de geluiden van de gewonden uit zijn gehoor te filteren en enkel te luisteren naar mogelijk voetstappen. Hij waagt het erop zijn hoofd lichtjes op te heffen en zoekt naar bewegende lichtpunten in zijn gezichtsveld. Wanneer hij niets verdachts opmerkt, probeert hij recht te komen. Hij is verwonderd als hij merkt dat er niets mis is met zijn armen en benen. Wel voelt hij zijn samengeklitte haren, zonder te weten of dat door de opdrogende modder komt of door gestold bloed. Hij vermoedt het laatste gezien zijn razende hoofdpijn. Wellicht

kreeg hij de karabijnkolf van de naast hem liggende ruiter op zijn hoofd, wat hem bewusteloos maakte. Dat was dus blijkbaar voor het naar hem toelopende paard struikelde over het kadaver van die jonge man even verder die net voor hij stierf in wanhoop zijn bajonet naar de ruiter had geslingerd, waardoor man en paard naast hem terecht gekomen waren. Of zou zijn hoofdwond het gevolg zijn van een paardenhoef?
Hij kan dus kruipen en gaan. Langzaam verwijdert hij zich van de plaats waar zijn *carré* had gelegen en gokt erop dat de vijand zich niet in de richting van de ondergegane zon bevindt. Resoluut strompelt hij het slagveld uit, waarbij hij de nog vaag oplichtende hemel links aanhoudt. Dat zou hem in de buurt van Overijse moeten brengen dat hij van vroeger kent, toen hij opstapte met een Nederlands regiment.
Hij denkt aan de laatste verschrikkelijk natte dagen. Vorige week was hij met een aantal soldaten via Oostende naar Nivelles gemarcheerd om uiteindelijk in *Quatre-Bras* te stoppen. Daar zou zijn regiment aangevoerd door de recent tot maarschalk benoemde Arthur Wellesley, Eerste Hertog van Wellington, Maarschalk Ney opwachten. Toen men vernam dat de Pruisen er verderop niet in geslaagd waren het gros van Napoleon's leger tegen te houden, ging het noordwaarts in de richting van Brussel. Ze stelden zich op in de buurt van *Mount Saint John*, waar ze in de stromende regen het Franse leger opwachtten.
Dan, in de namiddag van de achttiende juni brak de hel los. Maar blijkbaar waren de weergoden hen gunstig gezind, zoals de Ouden zouden hebben gezegd. De drassige grond had nog altijd het aspect van een bruine modderige glooiing. De

artillerie-eenheden die normaal hele *carrés* konden raken schoot kanonskogels af. Die stuiterden niet maar bleven gelijk in de zachte grond steken. De vijandelijke granaten waren ook minder effectief want de modder dempte de kracht van de explosies. Iedereen wist dat Napoleon graag gebruik maakte van artilleriebombardementen. Die hadden vandaag, ten gevolge van de heftige regenval, niet dezelfde slagkracht als anders. Toch hielden de aanvalsgolven van beide kanten niet op. Tegen het eind van de door zware regenwolken snel donker wordende namiddag waren paarden en manschappen volledig uitgeput. De dieren struikelden en stonden niet meer op en ook veel soldaten waren te zwak om nogmaals de bajonetten te heffen of de karabijnen te laden. Ze bleven gewoon voor dood liggen. Al bij al was de slagkracht flink afgenomen. Bij de laatste aanvallen vielen meer gewonden dan doden. En je had meer kans vertrappeld te worden of in de drassige grond te stikken dan een sabel of een kogel in je lijf te krijgen.

Dat moet het ogenblik geweest zijn waarop de Franse Oude Garde de aftocht blies, achternagezeten door Nederlandse en Engelse soldaten en hij die klap op zijn hoofd kreeg van de vallende ruiter nadat de jongeman naast hem totaal onverwacht de keel van het op hem afkomende paard met zijn bajonet doorboorde.

Naarmate hij zich verder verwijdert van de plaats van zijn verwonding, laat hij zijn gedachten de vrije loop. David Teacher is nog altijd zijn naam en hij is nog altijd de student die door zijn eigen stomme lust tot avontuur in deze hel terecht kwam. Maar goed dat Beethoven in 1804 de naam van Napoleon uit de

opdracht van zijn *Eroica* wegveegde. Toch, denkt hij cynisch verder, was het vooral omdat de componist zich boos maakte over die held van de revolutie die verkoos het keizerschap op zich te nemen. Zijn gedachten glijden verder af naar het gedicht van Schiller waarin de Pruisische dichter de vreugde bezingt. Hij stelt vast dat de vleugels van Elysium's dochter zich niet over dit drassig slagveld spreidden en dat de stervelingen hier geen broeders werden maar elkaar zoveel mogelijk pijn hadden willen bezorgen. Hoevelen verdwijnen hier wenend uit het samenzijn niet in staat algemene vriendschap te verkrijgen, laat staan te bewijzen… Niet met vreugde laven de schepselen zich aan de borst van de natuur, maar ze vernietigen haar en, met haar, het hemels plan. De lieve vader in het hemeluitspansel kan slechts zijn blik afwenden van die arrogante misantropen en van die onwetende sukkels die zich laten misleiden door valse keizers en zichzelf opgeilende koningen, maarschalken en generaals. Pas enkele tijd later zal hij begrijpen hoe de leiders van het kwaad, zoals hij ze betitelt, van slachting een beredeneerde activiteit maken. Dat is wanneer hij de woorden zal lezen van Thomas Bugeaud, hertog van Isly en kolonel bij de infanterie. Dezelfde Thomas waarover Jan Lemaître zonder dat hij daar weet van heeft of zal hebben een tiental jaren eerder een commentaar maakte. De hertog schreef: "*Bataljonscommandanten moeten bij het instrueren van rekruten vaak met hen redeneren. Om beter gehoord te worden, wordt voortdurend bevolen een kwart te draaien waarbij de voordelen van de formatie, waarvan de principes zijn gedemonstreerd, duidelijk uitgelegd worden. Door deze manier van onderwijzen zijn soldaten geen machines meer. Ze identificeren zich*

met onze ideeën. Ze voelen de goedheid van hun orde en zijn onmetelijk veel zelfverzekerder, vastberadener en intelligenter wanneer een oorlogssituatie de gelegenheid biedt om in vrede gebruik te maken van wat ze hebben geleerd. Laten we veel met de Franse soldaat praten."

De wereldgeschiedenis is het wereldoordeel zei de dichter het in *Resignation*. Is de wereldgeschiedenis enkel het verhaal van oorlog, misdaad, vernieling, verwoesting, dood, pijn? Zo ja, dan speelt dat wereldoordeel niet in het voordeel van de mensheid. Waar is het misgelopen? Wat is er verkeerd gegaan bij de opkomst van de cultuurinstrumenten?

David Teacher bereikt Overijse. Een plaatselijke familie neemt hem op en één van de dochters des huizes verzorgt hem. Wanneer de jonge man enige maanden later naar Engeland vertrekt met de belofte gauw terug te komen, weet hij niet dat hij binnenkort een zoon zal krijgen aan wie de jonge vrouw die hij achterlaat, de naam Henri zal geven. Hij zal trouwens nooit de Lage Landen terugzien.

Napoleon's legers lijken nu definitief verslagen en Frankrijk blijkt over geen middelen te beschikken om een nieuwe legermacht op te zetten. Het is slechts een kwestie van maanden meer tot de Zuidelijke Lage Landen het keizerrijk werkelijk verlaten en opgenomen worden in wat in Wenen het *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden* komt te noemen. Brussel viert die vereniging in september. Het is echter hoofdzakelijk de aristocratie die viert, denkt Jean-Jacques. Dat is ook de mening van Lodewijk en Hanne. De volgende jaren bezoeken ze Brussel geregeld. Hoewel ze positief staan ten aanzien van enkele

beslissingen van Willem van Oranje-Nassau begrijpen ze snel dat er voor de burgers geen erg actieve rol is weggelegd in het staatsbeheer. De jonge mensen gaan zich steeds kritischer uitdrukken naarmate ze zich laten opnemen in zowel Frans- als Nederlandstalige intellectuele burgerlijke kringen.

De kritiek betreft de grote bezitters en de aristocratie om verschillende redenen. Een ervan is de verkoop van slaven. Die is sinds 1815 voor Nederlandse onderdanen verboden, maar dit bestuurlijke verbod betekent niet echt een afschaffing van de slavernij. Wie op meer radicale toon de slavernij veroordeelt legt uit dat de Nederlanders in de kolonies verder slaven kunnen kweken, en wat de verkoop ervan betreft… wel, een verkoper hoeft niet noodzakelijk een Nederlandse onderdaan te zijn.

Verder proberen vorsten en aristocratie de als gevolg van Franse revolutie burgerlijke druk op de tweede stand zoveel mogelijk in te dijken, zoals overal in Europa. Onder Willem I komt er net zoals in andere constitutionele monarchie-modellen een staatsbestel waarbij een Eerste Kamer voorbehouden is aan de adel en wie in de ridderstand verheven is. Voor de tweede kamer is de census een waarborg om grondbezit overwicht te geven op industrieel bezit.

Daarenboven blijft de koning absolutistische trekken vertonen. Jean-Jacques prijst net zoals vele andere Nederlandstalige en meertalige burgers zijn beslissingen gaandeweg in Vlaanderen de verplichting in te voeren tegen 1823 het Nederlands als ambtstaal te gebruiken. Maar dit besluit wordt helemaal niet in dank afgenomen door de Franssprekende Vlaamse elite die het Nederlands nog nooit als volwaardige taal had beschouwd. En

toch heeft de elite niet direct te klagen. Adelijke families zoals De Ribeaucourt, D'Assche, De Beaufort, De Chimay, De Grave, De Liedekerke, De Looz, De Marnix, De Snoy et D'Oppuers, De Trazegnies, De Villegas en D'Ursel kunnen rustig hun stem laten horen. Maar velen blijven ontevreden met de neiging tot overheersen die deze vorst, zoals alle vorsten, blijft vertonen. Dus gaan sommigen leden van de adel voorzichtig steun zoeken bij de liberale burgers die het vorstelijk absolutisme willen indijken. Maar er zijn ook die onverbeterlijke arrogante oude aristocratische families, weet Jean-Jacques van Hannes vader, die gewoon hun eigen privileges terug willen met een liefst zo afstandelijk mogelijke landvoogd.

Seculariserende naweeën

Aan de Keizerskaai hebben de kinderen van Boudewijn en Gertrude moeilijkheden om het Schoolhuis open te houden. Er is na de oorlogsperiode een nijpend tekort aan geld. Bovendien maakt men stilaan concreet werk van een andere opdracht van Willem I. Er komen seculiere scholen in zowat alle steden van de lage landen. Het is moeilijk ouders te overtuigen dat de werkwijze van het Schoolhuis en een breder publiek een meer open aanpak betekent wat in de Eerste School eender welk kind ten goede komt. Er zijn nog twee leefgroepen in het Schoolhuis en de kinderen komen hoofdzakelijk uit families die vriendschapsbanden hebben met de eigenaars ervan.
Madeleine hoort van Boudewijn dat het pand in de Langestraat waar Jan ooit nog met Theodoor van Moorsel zaken dreef door Eduard-Jan Serruys is gekocht enkele jaren voor hij schepen van

de stad werd. De familie zal uiteindelijk naar Rotterdam verhuizen maar ondertussen zijn er hartelijke contacten met het Schoolhuis. Enkele van de kinderen Serruys maken deel uit van de gretige gebruikers van de grote bibliotheek aan de Keizerskaai.

In 1817 krijgen Lodewijk Lemaître en Hanne Greysel een dochter, die ze de naam Johanna geven. De ouders zeggen grappend dat het reizen tussen Oostende en Brugge en Brugge en Brussel zo rustig, zelfs eentonig, waren geworden dat ze de laatste twee jaar steeds meer praatten over eigen toekomst, kinderen en scholen, en niet steeds over kinderen en projecten van anderen. Met projecten van anderen bedoelen ze niet alleen Lancaster die in de smaak blijft van de machtshebbers, maar ook de rare ideeën van Pestalozzi wanneer hij het over de opvoeding van armen heeft. Hun eigen droom sluit nog steeds nauw aan bij die van Lodewijk's ouders en grootouders: een schoolhuis voor arm en rijk, voor jongens en meisjes, voor oud en jong, een ontmoetingsplaats met de wetenschap. Maar zelfs hun nieuwe liberale vrienden in Brussel, die wel oren hebben voor de gemengde, niet katholieke school met een beperkt aantal kinderen per volwassene, vinden het idee om arm en rijk in eenzelfde leerplaats samen te brengen helemaal niet zo vanzelfsprekend, laat staan dat ze het zouden verdedigen.
Johanna brengt haar kindertijd grotendeels bij Jean-Jacques en Elise door omdat haar ouders vaak niet in de stad zijn. Kort nadat ze drie werd is haar moeder hoogzwanger. Ze gaat ze met haar grootouders en de oude Madeleine per barge naar Oostende. Ze brengen er enkele dagen in de Kapellestraat door. De kinderen van Boudewijn en Gertrude hebben hun intrek

genomen in de Keizerskaai en Jean-Jacques en Elise willen het huis opfrissen om er vaker gebruik van te maken. Ze denken aan dijk- en strandwandelingen met hun kleindochter. Plots gaat het niet goed met Madeleine. Nog voor ze kunnen terugkeren naar Brugge overlijdt ze zonder haar achterkleinzoon die enkele dagen oud is ooit te hebben gezien.

Ook met Lodewijk gaat het niet zo goed. Sinds enkele tijd is hij snel uiterst moe bij een reis naar Brussel. Het gaat helemaal niet meer wanneer Hanne enkele maanden later de borstvoeding van hun zoontje stopt en voorstelt een nieuwe reis naar hun intellectuele vriendenkring te ondernemen. Er zou ondermeer gepraat worden over plannen voor de verdere secularisering van de eerste of lagere scholen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Maar Lodewijk voelt zich helemaal niet tot reizen in staat. Hij ziet er bleek uit en voelt zich met momenten erg suf. Hij probeert bij te houden wat hem overkomt. Zo schrijft hij in mei 1821: "*Het gaat niet goed met me. Ik voel nu bijna altijd een schrijnende pijn in mijn hoofd. Ik sleep me door het huis en soms weet ik niet waarom ik opstond. Was het om in de keuken wat te eten te halen? Maar ik eet slecht. Ik heb vaak erge buikpijn. Een paar nachten geleden schrok Hanne toen ik plots met een schreeuw ontwaakte als gevolg van een hevige pijn in de onderbuik. De geneesheer zegt dat het kolieken zijn en dat ik meer moet proberen te eten om het opstapelen van lucht en gas in de ingewanden te vermijden. Maar ik kan niet eten, ik kan het niet. Laatst werd ik zo boos toen men mij probeerde te doen eten, dat ik mezelf niet herkende!*".

In december van hetzelfde jaar schrijft Lodewijk: "*Ik heb nu ook voortdurend pijn op de plek waar ik getroffen werd door die kogel zoveel jaren geleden. Verwenste dag, toen de legerarts me vertelde dat de kogel niet uit mijn lichaam zou gehaald worden. Bij elke ademhaling voel ik pijn in mijn borstkas. Ik heb steeds minder eetlust. Hanne zegt dat ik fel vermagerd ben, en dat kan ik zelf ook wel zien. Arme kinderen. Hun papa heeft nauwelijks geduld voor hen. En nu gebeuren er rare dingen met mijn hoofd. Het lijkt wel of ik gek ben geworden. Ik beweer mensen in huis te zien die er niet zijn. Johanna vroeg onlangs nog aan Hanne: 'Heeft papa ook een vriendje op zijn schouder zitten'? Dat komt omdat Hanne haar eens vroeg tegen wie ze zo volop aan het praten was. Ze wees op haar schouder en zei: 'met mijn kaboutervriendje'. Toen Hanne opmerkte dat ze helemaal geen vriendje zag zitten, antwoordde de kleine meid: 'Natuurlijk kan je hem niet zien, hij is alleen mijn vriendje en van mij alleen.'*
We schrokken wel even van haar vraag. Was het al zover gekomen dat mijn waandenken duidelijk was voor de kinderen? Wat volgt? Zal Hanne mij moeten verplichten me af te zonderen op die momenten dat ik zo'n hoofdpijn heb dat ik zelf niet weet wat ik zeg en doe?"
Begin juni 1822 is het handschrift van Lodewijk bijna onleesbaar. Dikwijls trillen zijn ledematen en soms heeft hij zelfs convulsies over het hele lichaam. Hij vraagt Hanne om te helpen bij het optekenen van wat hij voelt: "*Ik heb bijna voortdurend een vervelende smaak in mijn mond. Ik lijk soms de stank van een rot ei uit te wasemen. Het is echt geen pretje om met mij in hetzelfde huis te wonen. Ik stink, ik ben voortdurend slecht ter been, ik eet*

nauwelijks en slaap slecht. Dat alles maakt me boos waarop anderen zich op mij boos maken. We weten niet wat er met mijn lichaam gebeurd is maar de arts vermoedt dat die oude geweerkogelwond wellicht met mijn toestand van vandaag te maken heeft. Als dat zo is dan kan ik enkel iedereen aanraden: 'als je ooit door een kogel getroffen wordt, dan kan je beter het gevaar lopen om hem uit je lichaam te laten verwijderen dan er jaren later door gedood te worden.' Ik denk dat mijn einde niet veraf meer is. Er zijn dagen dat ik niets eet maar wel voortdurend moet braken. Geen enkel lichaam houdt dit vol. Ik heb met Hanne en mijn arts afgesproken dat we morgen per barge naar Gent zullen reizen. Dat zal mijn laatste reis zijn. Een collega van mijn arts neemt ons op. Zo kan mijn lichaam na mijn overlijden naar de geneeskunde afdeling van de universiteit van Gent. Zo hopen we dat mijn en andere artsen kunnen leren van wat ze in mijn ingewanden zullen vinden."

Lodewijk vermeldt dat hij graag zou willen dat zijn teksten over Johann Pestalozzi, Johan Sebastian Bach, Daniel Bernouilli en zijn naamgenoot Ludwig van Beethoven uitgegeven of tenminste ter beschikking gesteld worden aan zijn kinderen. Johann Pestalozzi, schrijft hij, is die eigenaardige pedagoog die zich lijkt te ontfermen over wezen en armen, maar uiteindelijk, volgens onze familieleden die hem bestudeerden, tegenover de armen een houding aannam die sterk lijkt op de kaste-divisie waar de Britten het over hebben als ze de Indiase samenleving beschrijven.

Lodewijk's geschriften over Bach en Beethoven vertrekken van de vraag of er wonderkinderen bestaan. Hij legt uit dat hij ergens las

dat Beethoven zelf een hekel had aan de term wonderkind. Lodewijk vraagt zich af of mensen zoals Bach en Beethoven en zelfs Mozart niet gewoon door de omstandigheden van hun kind-zijn de kans kregen om hun talent erg vroeg te ontwikkelen dank zij de educatieve zorg en de ouderlijke obsessie waarmee ze werden omgeven. Zouden niet alle kinderen aangeboren talenten tot grote hoogte kunnen ontwikkelen als ze op de juist wijze worden begeleidt? Is dat niet een nobele opdracht van wie het schoolmeesterschap opneemt over jonge kinderen? Lodewijk ziet in een dergelijke aanpak meer de geest van de verlichting, dan in het willen behouden van standen en kastes zoals Lancaster en Pestalozzi elk op hun manier doen.

In zijn tekst over Daniel Bernouilli werpt hij een ander licht op de vaderlijke begeleiding. Hij grijpt hiervoor terug op salonconversaties. Die tonen aan dat Johan Bernouilli zo jaloers was op zijn zoon dat hij zelfs zou geprobeerd hebben diens werk over hydrodynamica op eigen naam te zetten. Daarop denkt Lodewijk na over de andere vaderfiguur die genereus is ten aanzien van zijn kinderen. Is dat vaker het geval, zo vraagt hij zich af, wanneer het gezin van bescheidener afkomst is of over minder financiële middelen beschikt? In diezelfde tekst besteedt Lodewijk ook enkele paragrafen aan Sir Humphry Davy en zijn assistent Michael Faraday. Was Davy niet een soort spirituele vader voor Faraday? Had de jongeman niet een soort vaderlijke hulp gekregen van een klant van zijn werkgever, die hem toegang verschafte tot de lezingen van Davy en andere wetenschappers toen hij Michael's grote belangstelling en kennis vaststelde voor die onderwerpen? Lodewijk waagt de vraag te

stellen of grotere empathie met de jongere generatie samenhangt met het hebben van mindere bezittingen en met een minder arrogante houding van ouders ten aanzien van hun kinderen in het algemeen.
Jean-Jacques meent de draagwijdte van zijn zoons bedenkingen vrij goed te vatten. Volgens Élise heeft Hanne het moeilijker om de goedmoedige houding van Lodewijk te begrijpen, vooral nu het noodlot - of de oude schietwond? - hen zo zwaar treft. En Hanne lijkt niet goed te weten of ze empathische ouderlijke gevoelens kan opbrengen voor haar nu vijfjarig dochtertje waar ze niet goed mee overweg kan. Kort na de dood van Lodewijk verhuist Hanne naar Brussel waar ze zich steeds meer in Frans-burgerlijke kringen ophoudt maar Johanna blijft duidelijk treuren door het verlies van haar papa. Ze fleurt slechts op wanneer ze bij grootvader Jean-Jacques op bezoek is. En dat is wederkerig. Élise stelt vast dat hoewel ze beiden de dood van Lodewijk moeilijk kunnen verwerken de aanwezigheid van Johanna een heilzame werking heeft op Jean-Jacques die met zijn 62 jaar een soort mentor is voor de kleine Johanna. En zo komt het dat Johanna al snel definitief bij haar grootouders woont, die ook regelmatig de Greysels over de vloer hebben. Die hebben het vooral moeilijk met de beslissing van Hanne om in Brussel te gaan wonen en haar zoontje bijna volledig te onttrekken aan de grootouders in Brugge.

Hanne hoort over de projecten van François Mosselman tijdens een van haar bezoeken aan het huis van diens broer Corneille. François heeft een meerderheidsparticipatie in de *Société Vieille-Montagne* met Jean-Jacques Dony. Er is sprake van

dat hij de *Societé* volledig zou opkopen, maar vooraleer hij daartoe wil overgaan moet er eerst klaarheid komen over wie rechtspraak zal krijgen in het gebied waar de concessie ligt. Wanneer Hanne vraagt of dit dan geen deel uitmaakt van de Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, legt men haar uit dat het wat moeilijker ligt…

Het begon al in 1816 toen het verdrag van Wenen artikels bevatte die door een meetfout elkaar tegenspraken over de grens tussen het Koninkrijk en Pruisen. Een verschuiving van twee kilometer west- of oostwaarts betekent een ander bestuurlijk zeggenschap over de zinkgroeve in handen van Dony en Mosselman. Men besloot een commissie op te richten om zich over het vraagstuk te buigen, maar het latere verdrag der grenzen bleek al even tegenstrijdig als het verdrag van Wenen. Om militaire overwegingen bleven zowel het huis van Oranje-Nassau als de Duitse Bond van Prinsdommen eigendomsrecht eisen.

Het resultaat is op dit ogenblik een onverdeeld, onafhankelijk mini-landje van 840 acres of 3,44 vierkante kilometer in het Franse metriek stelsel uitgedrukt waar slechts 256 mensen wonen. De Franse wetten zijn er geldig.

Als tussenoplossing zijn er commissarissen aangesteld om toezicht te houden op het gebied. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden stelde de Limburger Werner Jacob aan terwijl Pruisen voor de mijningenieur Wilhelm Hardt koos, die in Aachen woont. Volgens de vrienden van Mosselman lost dat niet alle moeilijkheden op, te meer omdat de commissarissen vrijwel nooit in Kelmis-Moresnet, zoals het gebied heet, aanwezig zijn. Men heeft daarom de burgemeester van het Pruisisch Moresnet

aangesteld om de lopende zaken van het mini-staatje waar te nemen. Andere zaken, zoals voertaal, militaire dienstplicht en belastingheffing blijven open. Het gebied is neutraal maar niet onafhankelijk en dat zorgt uiteraard voor moeilijkheden. Daarom werd onlangs de *Code Napoléon* aangenomen als wetboek voor het gebied.
François Mosselman ziet uiteraard mogelijkheden om de invloed van de *Societé Vieille-Montagne* en hiermee zijn persoonlijke invloed te versterken. Hij neemt vanaf 1824 de mijn volledig zelf in handen. De bevolking van het gebied nam de laatste twee jaren gestaag toe, niet alleen omdat jonge mannen uit zowel het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden als Pruisen hier de kans zien aan de dienstplicht te ontsnappen, maar ook omdat er met smokkelen geld kan worden verdiend. Er gaan wilde verhalen rond over de waarde van smokkelwaren en over de wettelijke onmogelijkheid om de douane te laten controleren wat binnen en buiten gaat. Moresnet lijkt wel een opslagplaats met open deuren aan beide zijden.

Bij de Mosselmans kan je heel wat nieuws uit Parijs vergaren. Hanne hoort spreken over de *Café Procope*. Ze herinnert zich vaag enkele opmerkingen van Lodewijk's vader wanneer die het over zijn grootouders had die in Parijs hebben gewoond en die ooit Voltaire kruisten in dat beroemd koffiehuis. Ze verneemt dat Meneer Zoppi voormalig bediende van de laatste Procope het koffiehuis van zijn naam voorzag toen hij het overnam. In die periode maakten vooral de *Clube des Cordeliers* en de *Clube des Jacobins* er één van hun ontmoetingsplaatsen van. De politieke discussie verving toen de filosofische gesprekken.

Enkele jaren geleden nam Jean-Baptiste Heu het koffiehuis van Meneer Zoppi over. Hij besloot de naam *Procope* te recupereren. Nadat de vroeg-revolutionaire gloed wegebde nam de literatuur langzamerhand de overhand op de politiek. In zekere zin slijt het koffiehuis tegenwoordig rustiger dagen.
Maar in Hanne's intellectuele kring blijft de filosofie een belangrijk gespreksonderwerp. Ze hoort over de *Grundlinien der Philosophie des Rechts* door een vriend die een lezing van Friedrich Hegel bijwoonde toen de Pruisische denker enkele dagen in Antwerpen verbleef. Die zou teruggegrepen hebben naar het gedicht van de door Beethoven gewaardeerde Schiller, waarin de dichter de wereldgeschiedenis als tribunaal voorstelt. Volgens Hanne's ziet Hegel de geschiedenis van de wereld als een soort tragedie. De denker zou ondermeer gezegd hebben dat bij die tragedie '*de geest uitstijgt boven medelijden, ethisch leven en al het andere dat heilige waarde heeft, waarin de geest zichzelf vervult. Met droefheid kan men denken aan het verval van de grote volkeren, de ruïnes van Palmyra en Persepolis, waar, zoals in Egypte, alles tot een staat van dood wordt teruggebracht.'* Hanne herkent het fatalisme in de slotzin '*Maar wat zonk, zonk en moest zinken*' en vindt ze dat dit niet erg afwijkt van het determinisme die sommige strekkingen in het christendom aanhouden. Volgens haar vriend echter wil Friedrich Hegel aanvoeren dat de onbeperkte, *ontijdelijke* geest zijn recht uitoefent op de eindige geesten in de wereldgeschiedenis, die hierdoor het tribunaal van de wereld wordt. Dat heeft volgens hem niets met fatalisme te maken, maar met dynamisme. Niets blijft eeuwig bewaard, ook de omgangsvormen en bestuursvormen niet en dat is waar de

aristocraten, die alles willen behouden zoals het was vóór de omwentelingen in Frankrijk, het mis hebben. Hanne's vrienden proberen haar uit te leggen dat Hegel het opneemt voor het universeel recht op bezit, en dat burgerrecht bezitsrecht is. Dat is het abstracte recht, en daar zijn nu concrete stappen voor gezet, vinden ze. Ze wijzen op de beperkingen opgelegd aan de monarchen die het absolutisme koppelen aan het bezitsrecht, ook over mensen. Toch blijft er een nijpende vraag over de rol van een vorst. Daar hebben de Amerikanen geen last meer van met hun verkozen besturen en presidenten, maar de Europeanen moeten wel verder uitzoeken wat de rol is van een koning in een constitutionele staat. Volgens Hanne is een koning helemaal niet nodig. Koningschap is een uitvloeisel van de vorstendommen uit de vorige eeuw. Dat is ook wat Hegel bedoelt, beweren haar vrienden. Hij stelt immers dat het niet de taak is van de filosofie om normen op te leggen, maar dat haar taak erin bestaat te denken over wat is. Hanne merkt verwonderd op dat voor Hegel dan blijkbaar alles kan. Is er geen moraal? De vriend die Hegel gehoord heeft en zegt dat hij diens publicaties heeft gelezen merkt op dat moraal een subjectieve waardering is van het gevolg van eigen actie. Die kan volgens degene die de actie ondernam positieve of negatieve gevolgen hebben. En iedereen heeft het recht enkel verweten te worden voor wat effectief door diens actie beoogd werd, onafgezien van de gevolgen ervan. Er bestaat dus geen absolute moraal, maar enkel contextuele, gebaseerd persoonlijke keuzes. Hanne heeft daar toch haar vragen over. Als filosofie enkel beschrijvend is, is theologie dan de normatieve filosofie die de plaatselijke moraal bepaalt? Wordt dan toch weer

alle macht gegeven aan wie religieuze regels vastlegt in naam van een *ontijdelijke* geest of een goddelijk figuur? Neen, zeggen haar vrienden, daarom werkt Hegel net een derde aspect uit, als hij het over de rechtsfilosofie heeft. Dat is die van de morele realiteit, de zedelijkheid of het ethisch leven, als je wilt. En hier komen de instituties bij kijken waar ieder individu mee in dialoog treedt. Er is de familie, waarin relaties en dialogen een sentimenteel karakter hebben. Hierdoor kent die institutie zoveel verscheidene vormen dat het hoe dan ook een institutie van voorbijgaande aard is. Daarom is er de maatschappij van burgers, die de verscheidenheid samenbrengt. Maar hier kan het individu zich stoten aan het feit dat andere individuen meer bezit of meer macht hebben en hierdoor is de morele kwaliteit afhankelijk van wat men betekent voor de anderen. In de maatschappij op zich kan het moeilijk zijn voor individuen om de nodige zedelijke relaties uit te bouwen, tenzij door gebruik te maken van onderliggende groepen, corporaties, een soort tweede familie. Dat is op zich niet voldoende om een algemeen ethisch leven te waarborgen. En zo kom je aan de betekenis van de Staat, zeg maar de derde familie, voor alle individuen. De Staat organiseert zich met gemeenschappelijke wetten die onder meer het staatsgevoel van de individuen verstevigt en de individuen vinden een zekere zedelijke rust bij het aannemen van de Staatsvader. Hanne kijkt nu helemaal verbaasd: is dit dan de legitimatie van de evolutie van vorstendom naar keizerrijk, zoals dat van Napoleon? Leidt die gedachtengang niet gewoon terug naar de figuur van almachtige wijze, niet God, niet de Vorst, maar een monarch die in naam van iedereen spreekt en iedereen bindt?

Hiermee ontketent Hanne een hevige discussie over de scheiding der machten zoals Montesquieu die voorstelde.
Voor de meeste aanwezigen moet die scheiding zo ver gaan dat de uitvoerende macht enkel erg tijdelijk aan iemand kan worden gegeven en alleen maar om ervoor te zorgen dat aangenomen wetten door iedereen worden gerespecteerd. De wetgevende macht zelf moet er ideaal voor zorgen dat deze aangenomen wetten het gevolg zijn van de voortdurende dialoog tussen alle individuen in hun respectieve “families”. De gerechtelijke macht waarborgt simultaan dat die dialoog voortduurt maar ook dat met de uitvoerende macht geen loopje wordt genomen door wie heimwee heeft naar de oude tijden.
Voor de overige aanwezigen is Montesquieu een idealist en kan je de machten niet zomaar scheiden. De uiteindelijke uitvoerder, die alle individuen die de Staat uitmaken vertegenwoordigt, moet immers voldoende autoriteit hebben opdat zijn handtekening bindend is voor die hele Staat.
Hanne denkt dat die tweede, kleinere groep aanwezigen wellicht Willem I-aanhangers zijn. Ze vraagt zich af of hier de discussie over het verschil tussen machtsvertoon en autoriteit niet op zijn plaats is. Wordt de wil van een naar absolutisme neigende vorst niet te snel verward met het concept autoriteit? En neigt Willem I effectief naar absolutisme of houdt hij zich aan zijn statuut van uitvoerende autoriteit die iedereen aan de wet bindt. Of is het probleem gewoon dat er niet voldoende burgers die wetgevende macht beheersen en beheren? Enkele vrienden van Hanne hebben bedenkingen over de eerder zwakke vertegenwoordiging van de burgers in de Tweede

kamer. Daartegenover staat dat de Eerste kamer volgens de grondwet geen wetgevend initiatief krijgt, maar enkel voorstellen van de Tweede Kamer kan goed- of afkeuren.
De autoritaire kringen uit de oude Eerste en Tweede stand hier te lande, die noch van Montesquieu's voorstellen willen horen, noch Willem I kunnen verdragen, en heel zeker de Notabelen-vergaderingen manipuleerden om tegen de grondwet te stemmen, zitten ondertussen niet stil. Je hoeft er maar de *Journal des Flandres* op na te kijken of de Nederlandstalige dubbelganger *Den Vaderlander* om geen twijfels te hebben over de aard van de tegenstand tegen de koning, een tegenstand die hoofdzakelijk uit katholieke hoek komt en meer godsdienstig dan staatskundig is.
Hanne's gedachten dwalen af naar het jaar na de definitieve val van Napoleon. Ze was met Lodewijk op bezoek bij Jean-Jacques en die toonde een exemplaar van *Nederlaag der Algieren*, een publicatie op voordracht van de Oostendse *Maatschappij van Rhetorica.* Daarin was ook de tekst opgenomen waarmee Amatus Liebaert de Gouden Ere-penning won van de uitgeschreven prijsvraag. Het gedicht heeft als titel *Afschaffing der Christene Slavernij door de Zegepraal op Algiers*. Volgens Liebaert loert het gevaar voor 'Europa' in 'Afrika'. Hij schrijft onder meer:

Algiers, is tans verdelgd… de Roovers-kuyl vernield;
Onz' dringenst' hoop vervuld, de Dwinglandy ontzield;
De traenen-bron gedroogd; de ket'nen afgeslaegen

Algiers staat blijkbaar voor heel Afrika, de christelijke slaven voor heel Europa:

Die me zag, t'onzer schand, door schuld'looze offers draegen;
Onz' Broederen verlost; Europa's Eer hersteld;
En 't Afrikaensch gedrogt door onzen Leeuw geveld,

Voor Jean-Jacques getuigden vooral de volgende verzen van ignorante arrogantie en arrogante onwetenheid. De slavernij is blijkbaar enkel een vloek voor door Noord-Afrikaanse heersers gevangengenomen christenen. Hij vertelde toen over wat zijn ouders ooit in Sluis vernamen over de door de Nederlanden georganiseerde slavenhandel van niet Christenen. En hij wist ook nog van zijn vader hoe diens vader als jongeman verwonderd was hoe tot slaaf gemaakte Oostendse zeelui, nadat ze werden vrijgekocht het vrij normaal vonden dat ze als christelijken aan de slavernij konden ontsnappen, terwijl dit niet weggelegd was voor hun niet-christelijke zwarte lotgenoten. Het is wellicht die decennia-lange misvatting die Liebaert volgende verzen doet schrijven:

En 't neft van Slaeverny [is] voor Eeuwig uytgeroeyd;
Voor Eeuwig… mogt deéz' hoop my niet bedrieg'lyk streelen !

Maer troost u, troost u, Broers! ik zie de Kruys-Banieren
Op d'Afrikaensche kust den Zege-Wimpel zwieren

Daer ziet me Menschen-recht met snoode voeten stampen; Hier ziet me Dapperheyd de woede tegen kampen;

De arrogantie waarmee de Christelijke God — en blijkbaar niet enkel in zijn katholieke versie — wordt voorgesteld als de enige God, loochent nogmaals al het filosofisch denken dat een eng-christelijke theologische verenging overstijgt en komt tot uiting in verzen zoals

Wanneer de Slaef verliet die Gods verworpen wallen
Wanneer hy klampte aen boord, en zyn' Verlossers zag
Hy riep door U, herleéft die half ten grave lag;
Door U, ziet 'Vaderland verlooren telgen weder;

Hoe graag zou Hanne op dergelijke momenten over enkele documenten beschikken uit die rustgevende bibliotheek aan de Keizerskaai die ze enkele malen met Lodewijk bezocht. Ze zou er misschien de teksten van Zena Jacob terugvinden, maar ook van deïstische denkers en van denkers uit andere contreien, waar de familie van Lodewijk zo graag over uitweidde. Op zo'n moment gaan haar gedachten ook naar Johanna die in Brugge leeft met haar grootouders en dan hoopt ze dat ze niet te Willem-gezind zal worden opgevoed. Maar het zijn korte momenten, want als Hanne aan Johanna denkt, komen alle hartstochtelijk beleefde momenten met Lodewijk naar boven, en dat kan ze nog steeds niet aan. Liever blijft ze in haar nieuwe kring hoofdzakelijk Franstalige vrienden die vinden dat een nieuwe revolte tegen de gevestigde machten op zijn plaats is. En toch heeft ze haar twijfels over de reële bedoelingen van sommige kennissen uit de Mosselman-kring. De meesten lopen veel te graag te koop met hun door financiële speculatie verzamelde macht met de hierbij horende titels. Denken aan de voorbije dagen in Brugge en Oostende weegt haar zwaar. Ze troost zich vaak door haar zoon te bemoederen, die te jong was toen Lodewijk stierf om de vloed van emoties te veroorzaken zoals met Johanna het geval was.

Tijdens die jaren na de dood van Lodewijk die Hanne hoofdzakelijk in Brussel doorbrengt en discussies heeft over de

voor- en nadelen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, groeit de jonge Henri Teacher in de buurt van Waterloo op. Hij volgt de werken bij het aanleggen van de door Willem I gevraagde heuvel waarop een ijzeren leeuw zal komen te staan zodra heuvel, sokkel en trappen klaar zullen zijn. Hij zet een klein handeltje op met de arbeiders. Hij verkoopt hen brood, boter en kaas die zijn moeder voor eigen rekening maakt op de kleine pachthoeve waar ze een kamer betrekken. Van zijn vader heeft hij enkel zijn naam en de herinnering die zijn moeder levendig houdt. Geen van beiden hebben weet van David Teacher's mislukte pogingen om naar Waterloo terug te keren. Hij slaagde er niet in zijn studentenleven opnieuw op te nemen en verdeed zijn tijd in Londense herbergen tot hij niets meer bezat. Uiteindelijk monsterde hij als scheepsjongen aan bij de Dover-lijn naar Oostende. Maar bij zijn eerste overtocht viel hij overboord en verdronk hij in de Noordzee tijdens een zware storm ergens in het jaar 1825.

Henri heeft weinig tijd om te filosoferen zoals zijn vader en zijn moeder deden voor hij geboren werd. Zijn moeder heeft allang de hoop opgegeven ooit uit de armoede te ontsnappen waar de oorlog haar toe dreef. Henri lijkt wel een intelligente knaap, maar daar kan hij voor het ogenblik geen voordeel uit halen. Aan zijn dagelijkse bezoeken aan de heuvelbouwers heeft hij wel een bijverdienste over gehouden. Bij het opgraven van de aarde komen veel beenderen van mensen en dieren boven. Veel van de gravers zijn behoorlijk bijgelovig en vrezen getergd te zullen worden door de verontruste geesten van de overledenen. Ze geven centen aan Henri en aan andere jongens die hen onder

de voeten lopen in ruil voor het terug begraven van de gevonden beenderen. Henri gaat systematisch tewerk en legt vakken met hopen beenderen aan op door hem geïdentificeerde plaatsen. Hij kan niet vermoeden dat die macabere aanduidingen hem enkele jaren later geld zullen opbrengen.

De Brugse Studiecirkel in het Verenigd Koninkrijk

Ook de *Brugse Studiecirkel* volgt de ontwikkelingen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De nieuwe staatkundige realiteit als gevolg van het verdrag van Wenen heeft geen onmiddellijke invloed op de leden van de groep. Ze blijven vooral debatteren over de relatie tussen mensen. Er wordt over slavernij en nieuwe slavernij gesproken, maar ook over de op gang zijnde veralgemening van de geïnstitutionaliseerde opvoeding van kinderen.

Lang gaat het gesprek over Abbé Gregoire en zijn standpunten in verband met de slavenhandel. Er is wie eraan herinnert dat de abt in 1815 een oproep richtte tot het congres van Wenen met de tekst *De la traite et de l'esclavage des Noirs.* Hij haalt ondermeer de vroegere bisschop van Chiapas Las Casas aan waarvan men zegt dat die om de rechten van de Indianen te verdedigen onrechtstreeks zou aangestuurd hebben op het invoeren van negerslaven. Zoals elders, zijn ook in de *Brugse Studiecirkel* de meningen hierover verdeeld. Dit leidt tot een debat over een ander pamflet van de abt, in 1822 uitgegeven met de titel *Des peines inflamantes à infliger aux négriers* en waarin hij ondermeer schrijft: '*Ik noem slavenhandelaar [négrier], niet enkel de kapitein van het schip die zwarten of*

halfbloeden steelt, koopt, ketent, opsluit en verkoopt, en ze zelfs in zee gooit om lichamelijke bewijzen te laten verdwijnen, maar ook elke persoon die, door middel van directe of indirecte samenwerking, medeplichtig is aan deze misdaden. Zo omvat de benaming slavenhandelaar [négrier] zowel reders, bevrachters, aandeelhouders, sponsors, verzekeraars, kolonisten-planters, managers, kapiteins, voormannen tot en met de laatste matrozen die aan deze schandelijke handel deelnemen.'

Tijdens de discussie over deze passage stelt Jean-Jacques vast dat eigenlijk niemand die aandelen bezat of bezit van compagnieën die goederen ter zee vervoeren vrij gaat bij deze beschuldiging, zelfs zijn eigen familie niet. Het is te gemakkelijk om aan te voeren dat '*men er niet van op de hoogte was*', als er zo vaak geschreven werd en soms nog wordt, zowel in kerkelijke als niet kerkelijke humanistische middens, over de mens als zouden er verschillende mensensoorten bestaan en daarbij wie niet in het oude Europa is geboren aanwijst. De *Brugse Studiecirkel* weet al snel dat de brieven die Paus Pius VII schrijft aan de koningen van Spanje, Portugal en Brazilië over de negerhandel in het zuiden van Europa geen effect hebben. Élise hoort van een van haar correspondenten dat de Paus de koning van Portugal met de volgende woorden zou hebben aangeschreven: '*De paus betreurt het dat deze handel in Zwarten, waarvan hij dacht dat die was gestopt, in bepaalde regio's nog steeds wordt bedreven en zelfs op een nog wredere manier. Hij spreekt de koning van Portugal aan en smeekt hem om al zijn autoriteit en wijsheid te gebruiken om deze goddeloze en afschuwelijke schande uit te roeien.*' Maar blijkbaar blijft op dat

soort oproepen de reactie uit.

De laatste jaren voor zijn overlijden neemt Lodewijk geregeld deel aan de gesprekken in de *Brugse Studiecirkel* vooral wanneer hij door zijn voortschrijdende zwakte niet meer in staat is naar Brussel te reizen. Vaak gaat het gesprek over het lot van de volkskinderen die het soms niet veel beter hebben dan de verkochte slaven overzee. Kort na de inplanting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden hebben de zich steeds uitbreidende werkplaatsen en fabrieken meer en meer kinderen in dienst. In de Gentse tabaksindustrie, spinnerijen en papierfabrieken is één arbeider op de vijf een kind weet men uit een plaatselijk gehouden telling. Het is een simpele waarheid. Ondanks de vele inspanningen zowel van de laatste Oostenrijkse landvoogden als van de regering onder Napoleon is het vandaag in de Zuidelijke Nederlanden pover gesteld met de kleine of eerste school. De twee normaalscholen die het land van betere schoolmeesters hadden moeten voorzien waren in 1789 doodgeboren instellingen mede door de invloed van de behoudsgezinde kerkleiders die het seculier leven bleven beheersen. De combinatie van hoogst onbekwame leermeesters en van schrijnende armoede maakt dat de school snel door de werkplaats wordt vervangen. En nu zou de nieuwe regering onder Willem I van de opleiding van schoolmeesters een prioriteit willen maken. De koningen en hun regeringen, maar ook de republikeinse regeringen tonen zich erg geïnteresseerd in de voorstellen van Joseph Lancaster zoals zijn naam ook wel wordt geschreven. Die interesse is in de eerste plaats economisch. Als je veel kinderen voor een duidelijk

gedefinieerde instructie allemaal samen kan brengen gedurende een vrij korte tijd tegen een lage kostprijs, dan heb je wat je een instructie-werkplaats zou kunnen noemen. Dat is de bedenking die Jean-Jacques en Lodewijk zich maken als ze in 1818 eindelijk een exemplaar van *'Een enig schoolmeester onder duizend kinderen in een school'* in handen krijgen Het gaat om een vertaling van het boek van Joseph Lancaster waarin deze zijn methode uitlegt. Volgens vader en zoon stelt Lancaster geen vorming tot kennis voor maar de industriële fabricatie van arme kinderen tot slaafse arme volwassenen. In een heftige boutade, schrijft Lodewijk in zijn dagboek: *'Ik las net het tiende hoofddeel van Lancasters' voorstel. Eigenlijk denkt hij net als Pestalozzi, maar op een nog onmenselijker manier. Waar de laatste ervan uitging dat hij de weeskinderen iets moest geven waardoor ze als arme mensen gelukkiger zouden kunnen leven, denkt Lancaster over volkskinderen als een boer over trekpaarden: leidt de werkkracht op om de productie veilig te stellen.'*
De productie veilig stellen. Daar zorgt instructie voor, door inprenting en niet door redenering. Jean-Jacques haalt enkele passages aan uit *'Een enig schoolmeester'* op een avond dat de Studiecirkel bijeenkomt. Kinderen mogen niet praten zegt Joseph Lancaster: *'Dat kinderen hun tijd in de school verspillen en verpraten, past in het geheel niet; zij kunnen niet tegelijkertijd praten en leeren. In mijne school wordt het praten als een misdrijf beschouwd. Naar een zoo groot getal van kinderen, valt het zeer zelden voor; gebeurt het intussen eens, zoo wordt het terstond bestraft.'*
"Dit is zowat het tegenovergestelde van wat we in onze

schoolhuizen willen bewerkstelligen. Zelfs de humanisten zijn genuanceerder wanneer ze het hebben over kinderopvoeding," stelt Élise vast.

"En het wordt nog duidelijker," zegt Lodewijk, "als je leest hoe Lancaster zijn systeem van klaagkaarten invoert. Hierdoor voelen de kinderen zich voortdurend bespied want ze kunnen voortdurend aangeklaagd worden."

Jean-Jacques voegt hieraan toe: "Dit is voor mij Lancaster's ware aard. Hij schrijft: *'Misdoet een leerling dikwijls, of begaat hij denzelfden misslag, in weerwil van alle vermaningen, meermalen, zoo mag de knaap, dien hij het klaagkaartje toonen moet, hem een stuk hout, als een halsijzer, om den hals hangen, en daar mede wordt hij op zijne plaats terug gezonden. Zulke hals-houten wegen vier tot zes ponden. Zij knijpen of klemmen den hals niet, zij zijn enkel door den aard en de wijze, waarop zij op den nek liggen, wanneer zich de bestrafte regts of links draait, bezwaarlijk. Zoo lang het hout op zijne schouders rust, is het in evenwigt, maar zoodra hij zich slechts in het minste regts of links draait, is het evenwigt verbroken, en het hout hangt hem, als een zware last, aan den hals. Hij is dus genoodzaakt, in zijne regtstandige houding te blijven zitten'."*

"Maar wat ik nog erger vind," zegt Lodewijk, "is wat volgt. Je kan je werkelijk afvragen of we het over een school hebben of over een strafinstelling. Lancaster zegt immers: *'Helpt deze tuchtiging niet, zoo worden hem de voeten, naar mate zijns misdrijfs, met een of meer beenhouten geboeid. Zulk een beenhout is een stuk houts, omtrent een voet, somtijds ook zes of acht duimen lang, en wordt aan het been vast gebonden. Aldus geboeid*

kan hij slechts met zeer langzame, afgemeten schreden gaan, hij moet zes schreden doen, waar hij er anders slechts twee doet. In deze houding moet hij in de school rond wandelen, tot hij, vermoeid, om vrijheid verzoekt, en belooft zich in het vervolg altijd braaf te gedragen'."

"De rol verschrikkingen gaat zo'n tien bladzijden lang voort," gaat Jean-Jacques verder. Wanneer de hoofd- en beenboeien geen oplossing bieden gaat de gestrafte de lucht in. Luister: '*Ook worden zulke knapen wel eens in een zak of in een korf aan den zolder van de school voor de oogen van alle schoolkinderen opgehangen, en deze lagchen den 'vogel in den korf' uit. Deze straf is voor knapen van vlugheid en gevoel de smartelijkste. Het meeste wordt dezelve van de onderwijzers gevreesd, de naam van de straf is reeds werkzaam genoeg, en daarom behoeft men slechts zeer zelden tot dezelve zijne toevlugt te nemen'.*"

Verschillende leden van de Studiecirkel merken verontwaardigd op dat dit inderdaad weinig met scholing te maken heeft. Toon Greysels schudt weemoedig zijn hoofd: "Hoe is dit mogelijk. De naam van de straf is erg genoeg. Dat wil toch maar beduiden dat allen de straf al hebben zien toepassen. Je kan je afvragen wie meer ter biecht moet gaan, het kind of diens schoolmeester."

Ondertussen heeft de Studiecirkel inzage in de boekenlijsten die de regering van Koning Willem I aanneemt voor de eerste of lagere school. Het *Mengelwerk* van Perponcher dat twintig jaar geleden nauwelijks werd gebruikt, is vandaag één van de aanraders in de *Boekenlijst ter dienste van de lagere scholen*. Dit mengelwerk houdt titels in zoals *Aristus, Morgen Lofzang van Adam en Eva in het Paradijs, De Oceaen Lierzang, Het gezigt van*

Mirza, Aen de Wijsgeerte, De Vondeling - een waere gebeurtenis, De deugdzame epicurist, Daphne en Cloe - Veldzang, Vrijheid. De meningen zijn verdeeld over de inhoud. De morgenlofzang is voor sommigen een mooie kinderlijke voorstelling van het leven van Adam en Eva in het Paradijs, volgens anderen een eerder gewaagde fantasie gebaseerd op een bijbelverhaal. Voor nog anderen is het een terugkeer naar de stilstaande aarde waarrond het heelal zich beweegt. Zo is de struikelsteen voor Élise de volgende passage: '*Gij Zon! Teevens 't oog en de ziel deezer groote wereld, erken Hem voor uwen Opperheer; en doe zynen lof door uwe eeuwige loopbaene weergalmen. Zo wanneer gy opstygt, als wanneer gy den hoogen zeetel des middags hebt beklommen, of weder aen het daelen zyt.*'
"Stel je zo'n passage als leesles voor waarbij niemand de toelating heeft om erover te praten," zegt Élise. "Dat brengt de kinderen terug naar een Aristotelische wereldopvatting."
Voor wie eerder sceptisch staat tegenover het nieuwe koninkrijk dat Noord en Zuid aan elkaar bindt, is de *Ode aan de Vrijheid* een lofzang om het Noorden glorierijk en dus verhevener voor te stellen dan het Zuiden. De passage '*VRYHEID! Eerste schuts Godinne van 't Bataefsch gemeenebest! Heil Vorstin! beziel uw kinderen weder met uw heldenvuur*' wordt hierbij gehekeld.

In een lange brief aan één van Elise's neven, die voor de recent opgerichte Rijksuniversiteit van Gent is gaan werken, schrijft Jean-Jacques: "*Ik zou het ook over de Lancastermethode willen hebben. Ik denk dat we hier nu al een fundamenteel verschil zien tussen Noord en Zuid. Het is uiteraard een economisch voordelige methode, maar toch is deze methode in het Noorden*

van ons nieuwe koninkrijk blijkbaar niet erg welkom. Je kan natuurlijk aanvoeren dat we in het Zuiden veel minder scholen voor het volk hebben dan over de grote rivieren. Maar ik denk dat je de rol van de conservatieve kerkleiding bij ons niet mag onderschatten. Zij heeft zich altijd tegen het verlicht onderwijs gekant, tenzij dan voor een zekere elite. Het goedkope Lancastersysteem is bovendien erg streng wat die behoudsgezinde arrogante elite goed in de oren klinkt. Als de volkskinderen toch massaal naar school moeten, dan liefst op een erg goed gecontroleerde wijze. Natuurlijk leven we op dit ogenblik in armoede na de uitputtende laatste dertig tot veertig jaar getekend door oorlogen, maar armoede mag geen argument zijn om ons terug te sturen naar een tijdperk van ongeletterden, een sterk beperkte instructie voor de armen naast een welstellende salon-aristocratie en bourgeoisie die de kennis wederom voor zichzelf houdt.

Verder vind ik het ook gevaarlijk om het Lancastersysteem als een soort noodzakelijk kwaad voor te stellen. Ik meen te weten dat sommige van onze collega's het voorstellen als goed voor barbaren maar niet voor ons.

Ondertussen is het wel interessant te zien dat De Perponcher nu blijkbaar minder gevaarlijk is. Ik herinner me zijn handleiding voor het huisonderwijs van kinderen uit gegoede middens waar we het soms over hadden in het Schoolhuis van mijn ouders aan de Keizerskaai in Oostende. Hij flirtte duidelijk met Locke en Rousseau, maar over de effectieve rol van de arme volksmensen in het staatsbestuur had hij maar weinig te zeggen, volgens mij.

Ik weet niet of je hoorde spreken van Betje Wolff. Zo'n dertig jaar

*geleden schreef ze voor de vrouw uit de middenstand, zoals ze het zelf zei. In haar werk valt haar bezorgdheid op om volwassenen naar de kinderen te laten kijken zoals ze zijn waarbij ze kunnen leren hoe op een verstandige manier te reageren op een getoond gedrag. Ze spreekt over het algemeen haar bezorgdheid uit zowel over de verstandelijke als over de emotionele ontwikkeling van de kinderen van de verlichte burgerbevolking in tijden van onrust tengevolge van de toen nieuwe ideeën die uit Frankrijk overwaaiden. Maar ook zij maakte een soort definitief onderscheid tussen de betere burgers en de volksmensen. Wanneer ze op een bepaald moment over de armen en schrijft spreekt ze over '*de wanhebbelijke hutten der vuigste armoede' *en hoe zedeloosheid er hoogtij viert. Helemaal in de lijn van Pestalozzi beschouwt ze dat de eenvoudige mensen die door de voorzienigheid in hun rol van armen zijn gezet, meer geluk zullen vinden als ze zich aan de wetten van de zedelijkheid houden. Voorstanders van het Lancastersysteem kunnen haar pleidooi voor scholen waar kinderen leren braaf zijn gemakkelijk overnemen.*

Mijn lieve verre neef, ik hoop dat je op de nieuwe rijksuniversiteit waar je aan het werk toogt een lans kunt breken voor het gewone werkvolk. Misschien is dat mogelijk op een plaats die niet volledig in handen is van christelijke theologen of het nu om Zuid-Nederlandse katholieken of Noord-Nederlandse protestanten gaat. We weten hoe de kerkelijke aristocratie bij ons de simpele zieltjes liever simpel houdt, maar ook in het verlichtte Noorden, zoals sommigen onder onze vrienden die landstreken graag benoemen, vind je vaak een gelijkaardige neerbuigende houding tegenover volkskinderen. Ook in het Noorden heb je wie graag een

volksonderwijs voor volkskinderen ziet om ze volgzamer te maken. Het zou betreurenswaardig zijn dat de volksklasse verdween. Volgens mijn vrienden uit Sluis zou een zekere predikant Johan Nahuys zelfs gezegd hebben dat de volksklasse voor de natie is zoals de droesem voor de wijn. Volgens hem zijn weinig volkskinderen zo begaafd dat het onderwijs hen dusdanig kan optillen tot ze ontevreden worden met hun positie omwille van de vergaarde kennis. En hoewel sommigen wellicht door op te klimmen grote diensten kunnen bewijzen, moet men toch opletten voor teveel droesem, wat de wijn slecht zou doen worden. Je zou kunnen zeggen dat, zelfs indien men ginds niet zo hoog oploopt met Lancaster, een strenge, op de bijbel gebaseerde zedelijke opvoeding van de lagere volksklasse de wens is van wie geen grote veranderingen wil in de sociale orde.

En toch blijf ik hopen, lieve neef. Niet alleen bestaat er nu de Rijksuniversiteit waar jij werkt, ook andere rijksinstellingen voor onderwijs zagen het licht. Wat me naast de Universiteiten in Luik en Leuven erg verheugt is de start van de Rijksnormaalschool van Lier. Ik vernam dat die instelling niet enkel kwekelingen ontvangt uit heel het rijk, die een opleiding krijgen waarbij ook de Nederlandse taal gebruikt wordt, maar dat de bijhorende oefenschool reeds werkende onderwijzers ten goede komt, dank zij de bijkomende opleiding die ze er genieten. Dat lijkt mij de weg. Een degelijke opleiding. En mag ik hierbij tevreden opmerken dat er blijkbaar ook naar gestreefd wordt om begrip op te brengen voor kinderen en hoe ze leren? Je zou kunnen zeggen dat het resultaat een vriendelijke school is, tenminste als je die vergelijkt met de onmenselijke praktijken van Lancaster om kinderen te temmen, de

enige term die ik kan bedenken voor zijn handelingen met houten gewichten en opgehangen kooien.
Laat het ons toegeven. Op gebied van onderwijs lijkt de huidige Koning Willem wel wat meer in de praktijk te brengen dan de toenmalige Keizer Napoleon. Wat ze gemeen hebben is het idee van Rijksinstellingen. Maar waar de Fransen zich blind staarden op het weren van kerkelijke invloeden, lijken de bestuursbesluiten onder Willem de bekommernis in te houden dat wie die instellingen doorloopt er echt gaat leren, Kennis gaat opdoen.
En toch… De Rijkslagere Scholen lijken nogmaals een eerder elitaire aangelegenheid te worden. Ze zijn er niet voor de volkskinderen, maar voor de kinderen van Nederlanders die zich in de Zuidelijke Provincies ophouden. Dat is al zo voor Doornik, Luik, Maastricht en Namen. Het koninklijk besluit voor Oostende, Brugge, Bergen en Brussel is er ook al. Verder hoorde ik dat er ook in Antwerpen, Ieper, Gent en Mechelen zo'n Rijkslagere School komt. Ik vraag me af of ook kinderen van Zuid-Nederlandse ouders die scholen zullen mogen bezoeken. Ik denk hierbij natuurlijk ook aan mijn kleindochtertje."

De leden van de *Studiecirkel* zijn uiteraard erg onder de indruk van de dood van Lodewijk. Ze hebben de laatste jaren vaak met hem van gedachten gewisseld naar aanleiding van zijn opvattingen over Pestalozzi. Daarbij raadden ze hem vooral aan voorzichtig te zijn bij vergelijkingen tussen Lasalle, Lancaster en Pestalozzi. Uiteraard springt de menslievendheid van Pestalozzi in het oog als je hem met de beide anderen vergelijkt maar toch kan je enkel paternalisme vaststellen in zijn houding tegenover de arme kinderen.

De Studiekring apprecieert Lodewijk's korte verhalen van biografische inslag over Beethoven, Bach en Bernouilli die hij zozeer bewonderde. Na zijn dood pogen zijn leden die korte verhalen als een Mengelwerk uit te geven. Het project loopt op niets uit wanneer Hanne zich in Brussel afzondert en Jean-Jacques en Élise in de loop van 1823 naar Oostende verhuizen.
Tijdens de laatste bijeenkomsten waar Jean-Jacques en Élise nog aan deelnemen heeft men het over het gradueel invoeren van de hervormingen als gevolg van de schoolwetgeving van 1820. Hoewel het idee van het samenbrengen van kinderen van verschillende sociale afkomst niet van de grond komt en een institutie zoals het Schoolhuis van de Lemaîtres voor lange tijd onmogelijk schijnt te worden, lijkt er toch wel enige verbetering te komen in de lespraktijken, ook in de volksscholen. De klankmethode krijgt de overhand op de spelmethode bij het leren lezen. Het schrijven is nu een praktische aangelegenheid en niet langer een surrogaat van wat middeleeuwse kopiisten leerden in de abdijen. Er wordt meer gerekend en de rekenoefeningen hebben dikwijls te maken met het dagelijkse leven en het kopen van etenswaren.
Er ontstaat een hevige discussie over de toenemende kwaliteit van de opleiding van de Nederlandse onderwijzers in vergelijking met enkele andere landen. Dat zou onder meer komen omdat een niet absolutistische regering zoals hier de Natie meer en meer als bindmiddel gebruikt. Argumenten en tegenargumenten vliegen over en weer of de overzeese gebieden deel uitmaken van de natie of niet. Hoe moet je de samenhang van een natie waarmaken? School voor iedereen?

Verschillende scholen voor verschillende bevolkingsgroepen? Iemand haalt een uitspraak aan van Inspecteur Visser daterend uit 1820. Die zou gezegd hebben dat er samenhang moet zijn maar sprak daarop over een groep Vuurlanders die hij als primitieve wilden beschouwt in vergelijking met de redelijke Nederlandse Christenen. Hoe een kloof vermijden? Want, zo stelt men, het is gevaarlijk die te groot te laten worden tussen onderbouw en bovenbouw. Jean-Jacques en Élise proberen bij hun argumentatie de schaal te gebruiken van grootvader Yanne Lemaître, die arrogantie en ignorantie met elkaar verbindt. Maar in een tijdgeest van opkomende naties lijkt het wel of het klasseren van niet waardevol naar waardevol, van primitieve volksstammen naar geëvolueerde natie zo erg in trek is, dat elke verstandige discussie over culturele, godsdienstige en levensgemeenschappelijke verschillen totaal onmogelijk wordt.

Na het vertrek van Jean-Jacques en Élise legt de *Studiecirkel* zich vooral toe op het volgen van wetenschappelijke feiten tijdens de jaren die de onafhankelijkheid van het Belgische Koninkrijk ten opzichte van het Koninkrijk der Nederlanden voorafgaan. Men discuteert minder en filosofeert meer. Zonder de bemiddeling van Jean-Jaques dreigen de discussies te vaak op ruzie te zullen uitlopen. Men beperkt zich dus liever tot het lezen over ontdekkingen in de natuurwetenschappen en over enkele uitvindingen. Zo spreekt men over de opkomst van de loopmachine, de *draisienne*, als antwoord op de massale slachting van paarden in het jaar 1816. Dat jaar was een jaar zonder zomer met een nijpend tekort aan graan en haver. Dat zou dan weer het gevolg zijn van de uitbarsting van de Tambora

vulkaan. Cynische leden van de *Cirkel* laten niet na te zeggen dat de Napoleontische oorlogen wellicht een grotere slachting veroorzaakte onder de paarden dan de vulkaanuitbarsting. Het schijnt een gewoonte te zijn, zo merkt Greysel op, het gevolg van menselijke daden aan de natuur toe te schrijven en niet aan menselijke handelingen. Misschien gaat men nog aanvoeren dat het vervangen van het paard door de loopfiets een door God geïnspireerde daad was, besluit hij ironisch. Hiermee ontketent hij toch opnieuw een ruziënde bijeenkomst.

Een iets minder gevaarlijk onderwerp waar men het graag over heeft is de voortgang in het begrijpen van de natuur der materialen en mineralen. De leden van de *Studiecirkel* hebben weet van de algemene classificatie die Antoine Lavoisier had voorgesteld voor hij onthoofd werd door kortzichtige opgezweepte arrogante ignoranten tijdens de Franse terreurjaren. Hij sprak toen over vier soorten elementen: de eenvoudige gassen, de eenvoudige metaalachtige en niet-metaalachtige substanties en de aardachtige substanties waar men zouten kan van maken.

Men spreekt over de ontdekkingen van de relatie tussen bepaalde metaalachtige substanties en het magnetisme en over de relatie die Hans Ørsted vaststelde tussen elektrische stroom en magnetisme. Uiteraard zijn vele gesprekken gewijd aan de ontdekkingen en daarop volgende lezingen van Davy. Men heeft het niet alleen over praktische toepassingen van de chemische eigenschappen van sommige elementen zoals de ontwikkeling van de mijnlamp maar ook over de ontdekkingen in verband met het opwekken van stroom. Wanneer Faraday in 1824

gekozen wordt tot Fellow of the Royal Society, zijn ook diens lezingen een gespreksonderwerp.
Later komt de *Studiecirkel* terug op de leer der triaden wanneer Johann Döbereiner ontdekt veel substanties in drietallen te kunnen groeperen op basis van hun eigenschappen.
In November van 1827 trekken enkele leden van de *Studiecirkel* richting Oostende nadat Jean-Jacques hen heeft laten weten dat er een enorme walvis aanspoelde aan de Oostzijde van de Oostendse Haven. Het dier zorgt voor veel belangstelling. Met dichtgeknepen neus gaat men het rottende lijk bekijken. Korte tijd erna wordt het afgevoerd om elders als skelet tentoongesteld te worden. Het zal de laatste maal zijn dat de *Studiecirkel* samenkomt met diens oprichters Jean-Jacques en Élise.

De dood van Lodewijk heeft duidelijk een vorm van lethargie veroorzaakt bij Jean-Jacques en Élise. Hoewel de *Studiecirkel* hen probeert af te leiden tijdens het harde rouwproces sluiten ze zich af van de buitenwereld. De afstandelijke houding van de volledig ontredderde Hanne na het verdwijnen van Lodewijk laat ook diepe wonden na. Toon Greysels probeert zijn dochter van het waanzinnige idee af te brengen dat de ouders van Lodewijk iets met zijn dood te maken zouden hebben. Ze verwijt hen niet attent genoeg geweest te zijn na zijn schotwonde. Volgens de begeleidende artsen zou Lodewijk gestorven zijn tengevolge van een laattijdige infectie aan zijn oude kwetsuur. Na enkele medische teksten te hebben gelezen over saturnisme besluit Hanne dat de loden kogel die in Lodewijk’s botten bleef steken hem wellicht heeft vergiftigd.

Vergeefs probeert haar vader haar uit te leggen dat de legerarts indertijd de kogel niet wilde verwijderen omdat die handeling bijna zeker Lodewijk het leven zou hebben gekost. Naderhand stoot Hanne Johanna steeds meer af omdat ze voortdurend naar haar papa vraagt. Jean-Jacques en Élise nemen vrij snel de taak van pleegouders van hun kleinkind op en sluiten ze zich af van de rest van de wereld. Ondanks de sluiting van het Schoolhuis aan de Keizerskaai, verhuizen ze in 1823 toch naar Oostende. Hoewel er ondertussen ook in Brugge een Rijkslagere School wordt opgericht in het kader van de nieuwe schoolwetgeving, verkiezen ze toch Johanna in te schrijven in de Oostendse school die twee jaar eerder een gebouw betrok in de Aartshertoginnestraat. Men kan enkel speculeren waarom ze naar Oostende uitweken. Was het om afstand te nemen van alle treurige herinneringen waarmee ze in Brugge te vaak geconfronteerd worden?

Jean-Jacques neemt pas enkele jaren later terug voeling van wat er zoal gaande is op gebied van de kinderopvoeding in binnen- en buitenland. Hierover schrijft Élise begin 1828 in een brief aan haar broer: "*Ik heb het gevoel dat het bezoek van leden van onze oude studiecirkel aan het walvissenlijk hier op het strand zowel voor mij als voor Jean-Jacques een symbolische betekenis heeft gehad. We weten nu dat we dat hoofdstuk definitief hebben afgesloten. Het was gewoon niet mogelijk in Brugge te blijven in de omgeving die we zagen als de toekomstige werkomgeving van Lodewijk. Het was onmogelijk. Ik kan niet zeggen dat ik het hier veel beter stel. Alleen Johanna kan me af en toe tot een glimlach bewegen. Ze is een klein zonnetje in huis maar tegelijkertijd een*

voortdurende herinnering aan onze Lodewijk en aan de droevige manier waarop haar moeder uit ons en haar leven verdween. Ik heb de indruk dat Jean-Jacques terug belangstelling heeft voor wat er rondom ons gebeurt en daardoor opnieuw wat spraakzamer is. Ik ben er blij om. Twee voortdurend treurende en zwijgende mensen zijn voorzeker geen goed gezelschap voor de kleine Johanna. Het verbaasde mij dat net een bericht uit het verre Wenen over Liszt en Beethoven als een soort veer gewerkt heeft in Jean-Jacques' hoofd. Het verhaal is eenvoudig en ik weet niet of het waar is. In het jaar dat we naar Oostende verhuisden was de toen 12-jarige Liszt nog in Wenen, waar hij half april Beethoven uitgenodigd zou hebben om een recital bij te wonen. Volgens onze bronnen zou Beethoven hier niet op ingegaan zijn omdat hij volgens eigen zeggen wonderkinderen niet kon uitstaan. Ik was voorwaar ontredderd toen ik Jean-Jacques in luid lachen hoorde uitbarsten. Het was de eerste maal sinds Lodewijks dood. Ik schrok er echt van. Toen hij kalmeerde, vroeg hij me vergiffenis voor die uitbarsting. Hij zag in die uitspraak, zo zei hij, een soort bevestiging van zijn eigen mening dat het wonder ligt in de wijze waarop talentvolle kinderen vroeg steun krijgen. Alle kinderen kunnen zich dan geweldig ontwikkelen, zo beweerde hij. Maar het moment had ook iets magisch. Plots kwam de enthousiaste Jean-Jacques terug om de hoek, de Jean-Jacques die over de kracht van de opvoeding spreekt. Hij herinnerde aan onze gesprekken over de opleiding van dove kinderen en over John Goodricke die het mede door die opleiding tot Fellow *bracht van de* Royal Academy *als gevolg van zijn astronomische waarnemingen. Dat was in de jaren 1780. Pas onlangs was hij te weten gekomen dat er sindsdien ook*

voor blinde kinderen oplossingen waren bedacht. Maar de echte doorbraak, zo vertelde hij mij, kwam er zo'n drie of vier jaar geleden, toen Louis Braille op vijftienjarige leeftijd het door Charles Barbier ontwikkelde blindenschrift vereenvoudigde. Uiteindelijk, beweert Jean-Jacques, zie je met dove en blinde kinderen hetzelfde verschijnsel. Ze werden lang als onopvoedbaar, als uitgestotenen behandeld, gedoemd tot bedelen. En dan stelt men vast dat door met hen op een aangepaste wijze in dialoog te treden, ze niet alleen opvoedbaar zijn, maar talentvol bijdragen tot kennisvergaring. Goodricke en Braille zijn er zelf sprekende voorbeelden van maar je kan je natuurlijk voorstellen dat voor die kinderen die in de eerste plaats door Thomas Braidwood of Valentin Haüy, Charles Barbier en Louis Braille zelf werden begeleidt de opkomende diverse aanpak een zegen was. Er zijn geen wonderkinderen maar kinderen die correcte ondersteuning krijgen voor hun talent, beweert Jean-Jacques. Hij is opnieuw actief op zoek naar wie gelijklopende ideeën heeft met wat zijn ouders ooit in het Schoolhuis voorstelden: een diverse aanpak van diverse kinderen, in dezelfde instelling. Hij probeert in contact te komen met de New York Public School Society, vroeger de Free School Society. Die heeft vier jaar geleden haar nieuwe charter aangenomen waarin staat dat het aan alle kinderen, niet enkel de arme kinderen, onderwijs wil verstrekken, waarbij aan welgestelde ouders een geldelijke bijdrage wordt gevraagd. Hij zou graag willen weten hoe de vermenging van kinderen uit verschillende bevolkingsgroepen loopt.

En dat brengt ons natuurlijk tot bij ons. We hebben de laatste jaren Johanna kunnen volgen in de rijkslagere school van Oostende. Het

ziet er naar uit dat men voorzichtig probeert af te stappen van het model waarbij kinderen enkel reproduceren. Men schenkt aandacht aan het begrijpen van wat moet geleerd worden. We menen in de opleiding van de kwekelingen pogingen te zien om toekomstige onderwijzers gevoeliger te maken voor een verschillende aanpak van verschillende kinderen, zelfs in een klas in een volksschool. Een zware opgave. De vraag die steeds terug boven komt is of dit wel mogelijk is. Natuurlijk weten we wel dat we niet kunnen blijven houden aan een individuele leermeester voor elk individueel kind. Maar het lijkt er wel op dat het Schoolhuis duidelijk op haar tijd vooruit was!"

Jean-Jacques, Élise en Johanna

Het jaar dat voorafgaat aan Johanna's eerste schooljaar steekt Jean-Jacques veel van zijn tijd in haar opvoeding. Hierbij grijpt hij niet enkel terug naar de oude *Orbis Pictus*, maar hij zoekt ook naar boeken die hij het kleine meisje kan voorlezen en waarvan hij denkt dat ze haar kunnen boeien.
Hij leest aandachtig de boekbeschouwingen in de uitgave van 1821 van *Vaderlandsche letteroefeningen of tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen waarin de de boeken en schriften die dagelijks in ons vaderland en elders uitkomen oordeelkundig tevens vrijmoedig verhandeld worden*. Algauw stelt hij vast dat de kinderen nog te vaak gewoon kleine volwassenen zijn voor wie literatuur produceert in Europa. Hoewel er heel wat uitgaven met aangepaste bijbelverhalen en gedichtenbundels besproken worden, zijn er onder het hoofdstuk *kinderboekjes* slechts zes titels te vinden. Dat zijn *De onderwijzende Landman met zijne*

Kinderen in leerzame gesprekken over den Landbouw en de Landhuishoudkunde door J.Hazeu; *Avondgesprekken over verschillende wetenschappelijke en zedenkundige onderwerpen. Een Leesboek voor de Jeugd,* uit het Frans vertaald; *Gedichtjes voor de Nederlandsche Jeugd, Paul of de Gevolgen van Vlijt in zeven Hoofdstukken met acht gekleurde Plaatjes en Museum des buitengewonen en wondervollen behelzende ware gebeurtenissen uit onzen Leeftijd.* Tot slot is er het *Sprookjesboek voor Kinderen. Uit de Nalatenschap van Moeder de Gans, bijeen verzameld en uitgegeven door de Gebroeders Grimm. Naar het Hoogduitsch.*
Wie de bespreking maakt van dit laatste boek is er duidelijk niet erg mee opgetogen. *'Met verlof van de hooggeleerde Duitsche Uitgevers en Boekbeoordeelaars, en den zeer geleerden, maar niet zeer taalkundigen, Nederlandschen Vertaler tevens, hebben wij in lang geen zotter boekje met misselijker prentjes in handen gehad. Eene Nieder-Zwehrnsche boerin spelde hun de meeste en schoonste(!) sprookjes op de mouw! Misschien verstaan wij den verhevenen zin van deze wonderschoone rarigheden niet; maar dit weten wij, dat ons de hersenen en de geruste slaap van onze lieve kleinen te zeer ter harte gaan, dan dat wij beide aan den schrikwekkenden indruk van zulke spookachtige prentjes en roodkousige, blauwbaardige vertelseltjes immer zullen wagen,'* is het oordeel van de boekbeschouwer.
Jean-Jacques heeft het boek toch gekocht en leest er uit voor aan Johanna, waarbij hij enige voorzichtigheid aan de dag legt bij het tonen van de plaatjes. Hij is ook ontgoocheld. Maar in zijn geval omdat hij snel door heeft dat de sprookjes aanpassingen zijn van volksverhalen die Perrault honderdvijftig

jaar geleden optekende. Met de Nalatenschap van Moeder Gans maakten de gebroeders Grimm een wat Germaanser versie van de Franse Perrault, denkt hij. Nee, dan is Ernst Theodor Hoffman wat oorspronkelijker tewerk is gegaan, hoewel volgens Jean-Jacques veel van diens sprookjes eerder zin hebben voor volwassenen dan voor kinderen. Hij legt de hand op de twee delen van *Kinder- und Hausmärchen* ook al van de gebroeders Grimm, voor het eerst in 1812 uitgegeven. Hiermee vermeerdert hij aanzienlijk het aantal sprookjes en verhalen voor Johanna waarvan hij er een aantal in het Nederlands of in het Frans kan vertellen.

Verder zijn er *De Reizen van Gulliver,* de verhalen van *Don Quichotte* en de avonturen van *Robinson Crusoe*. Jean-Jacques Rousseau zou het boek hebben aanbevolen als jeugdliteratuur, maar Jean-Jacques Lemaître vindt het erin verweven kannibalen-verhaal maar bedenkelijk. Dan liever lezen uit *Der Schweizerische Robinson*, van Johann Wyss, waarvan hij enkele jaren geleden een exemplaar kon vinden. Het boek praat de Europese christelijke waarden aan. Jean-Jacques leest eruit voor en spreekt met Johanna over soberheid, goede huishouding, tolerantie en samenwerking en de wijze waarop predikers van goede zeden die waarden altijd aanprijzen maar zelf niet altijd aanhouden. Wat Jean-Jacques vooral leuk vindt is dat hier van een verteltrant sprake is waarbij lessen over natuurgeschiedenis en -wetenschap de vorm krijgen van een avontuurlijk verhaal. Daarom apprecieert hij ook *Avondgesprekken over verschillende wetenschappelijke en zedenkundige onderwerpen*. Hij onderschrijft ten volle de woorden van de boekbespreker in *Vaderlandsche*

letteroefeningen: *'Een boekje, dat der jeugd vele, voor verstand en hart nuttige en weldadige, meestal geschiedkundige kennis bij brengt. Het een en ander moge ook al eens wat sterk tot het wonderbare overhellen, onder een gepast toezigt mogen wij de lezing gerust aanbevelen.'*

Jean-Jacques vindt het spijtig dat er zich bij zijn weten nooit iemand heeft bezig gehouden met het vernieuwen van *Orbis Pictus*. Hij blijft het merkwaardig vinden dat Jan Amos bijna honderd jaar voor de Encyclopedie van d'Alembert en Diderot een echte kinderencyclopedie maakte en dat de humanisten, Rousseau inbegrepen, er nooit aan hebben gedacht die *Orbis Pictus* te herschrijven in het licht van het voortgaan van kennis en wetenschap. Neen, er lijkt pas sinds kort meer aandacht te zijn voor kinderen als zich ontwikkelende mensen en niet als min of meer afgewerkte volwassenen in zakformaat. Merkwaardig is dat heel wat predikers wel belang hechten aan kinderboeken. Hoewel ze vaak niet een zo aanschouwelijk boek als als *Orbis Pictus* voorstellen, maken ze wel boeken specifiek voor kinderen, vooral om hen gebeden en parabels aan te leren. Zo kreeg Jean-Jacques van zijn vader ooit *Spiritual Milk for Boston Babes* te zien, geschreven door de puritein John Cotton. Het is eigenlijk een soort catechismus voor kinderen, bevattelijker en kleiner dan de algemene complexere catechismus in honderd vragen voor volwassenen.

Johanna zelf heeft veel plezier met *A Little Pretty Pocketbook* van John Newbery. Hoewel ze nog niet kan lezen, zijn de illustraties, net zoals in *Orbis Pictus* aanleiding tot vele gesprekken met haar grootvader die graag tijd maakt om met zijn kleindochter de

details van de houtgravures te bekijken en erover met haar te fantaseren. Verder heeft Jean-Jacques zijn bibliotheek aangevuld met nog meer boekjes met kindergedichten en ABC-boekjes zoals dat van Van Alphen, zodat Johanna van het bekijken en lezen van boeken een prettige en verrijkende routine maakt.

Jean-Jacques twijfelde reeds vóór de dood van zijn zoon aan het door de kerken geschetste Godsbeeld en is die twijfel is nu nog toegenomen. De terugkeer naar Oostende is uiteraard beïnvloed door de beslissing om Johanna naar één van de weinige Rijkslagere scholen te sturen. Die vertegenwoordigen wel de Europese christelijke waarden, maar staan niet onder directe controle van de conservatieve kerkelijke overheid. De school in de Aartshertoginnestraat telt veertig leerlingen wanneer Jean-Jacques Johanna er voor de eerste maal naartoe brengt. In 1829 beëindigt ze haar lagere school die iets meer dan tachtig kinderen telt. Hoewel Jean-Jacques en Élise zich nooit over hun keuze beklaagden, stelden ze toch vast dat de school zich niet ontwikkelde zoals oorspronkelijk de bedoeling was. Het bleef een school voor meer gegoede families die schoolgeld betalen, maar niet zoals dat eerder met het Schoolhuis van Jan Lemaître het geval was geweest. Die had immers eigen middelen wat hem had toegestaan volkskinderen kosteloos op te nemen [Zie *Het voorrecht om te weten*]. Verder was er discussie over het aantal kinderen per onderwijzer en over de te volgen voertaal. In de Rijkslagere school zou dat Nederlands moeten zijn maar Oostende telt een stijgend aantal Franssprekende onderwijzers die het Nederlands niet machtig zijn. Voor de rest is de school uitgerust volgens de algemene

schoolhervorming. Het is een goed gebouw met een degelijk zwart bord en goede schoolboeken. De onderwijzers hebben een degelijke opleiding genoten, als kwekeling of als voormalige onderwijzer op een oefenschool en allemaal onderworpen aan een toelatingsexamen.

Johanna is blij met het besluit van haar grootouders en haar afwezige moeder om haar ook na het lager onderwijs bij haar grootouders te laten inwonen. In Oostende is echter sinds 1798 geen enkele *Latijnse*, tweede of middelbare school meer. Zowel de regering als de kerk houden het bij vage beloftes om de door de Franse Revolutie gesloten instellingen terug in gebruik te nemen, maar het komt er vooralsnog niet van. Daarom besluiten Jean-Jacques en Élise Johanna verder te instrueren. Ze steunen hiervoor op hun levenslange ervaring met het Schoolhuis en de *Studiecirkel*. Jean-Jacques wakkert nog steeds haar interesse aan voor de kinderliteratuur. Ze ontwikkelt grote belangstelling voor sprookjes en fantastische verhalen. De vele lees- en vertelmomenten met haar grootvader zullen een blijvende invloed op haar hebben. Over enkele jaren zal ze de sprookjes van Hans Christiaan Andersen leren kennen. En heel haar verdere leven zal ze attent blijven voor de voortgaande ontwikkeling van de kinder- en jeugdliteratuur wat haar zal helpen bij haar later werk en bij de opvoeding van haar eigen kinderen. Ze zal ook fervente verzamelaarster worden van de fantastische verhalen van de een zekere Jules Verne, geboren in het jaar voor ze zelf de lagere school verlaat.

Merkwaardig is dat Johanna reeds op dertienjarige leeftijd erg

begaan is met de kunst van het leren. Jean-Jacques zoekt dus teksten bij elkaar over mathetiek en didactiek. Johanna verbetert snel haar kennis van de Duitse taal, die ze al aardig onder de knie heeft dank zij de jarenlange lectuur van de sprookjes van de gebroeders Grimm. Aanleiding hiervoor zijn de nummers van *Die erziehenden Familien* die met vrij grote regelmaat uit het Saksische Keilhau toekomen. Ze leest de artikels van Friedrich Fröbel. Sinds 1817 werkt de voormalige student van Pestalozzi in de *Allgemeine Deutsche Erziehungsanstalt.* Die richtte hij het jaar daarvoor in Griesheim op maar verhuisde daarop met Wilhelm Middendorf en Heinrich Langethal naar Keilhau. Jean-Jacques verwerft zich een exemplaar van *Die Menschenerziehung* [De opvoeding van de mens] zodra het beschikbaar is. Johanna beweert later dat ze hele stukken van het boek uit het hoofd kende toen ze als achttienjarige Oostende verliet. Haar grootvader zou samen met haar zelfs een soort paralel getrokken hebben tussen de opbouw van Fröbels werk en de wetten van de drie stadia die Auguste Comte in dezelfde periode formuleerde tijdens zijn lessen positieve filosofie. De filosoof ziet de mens eerst een theologisch stadium doorlopen waarbij de wereld rondom verklaard wordt naar analogie met het menselijk handelen. Vervolgens komt de mens terecht in het metafysisch stadium waarin de wereld verklaard wordt door te verwijzen naar abstracte principes of essenties. Uiteindelijk komt de mens in het positieve stadium terecht en leert dat alleen de empirische wetenschap echte kennis kan leveren. Kennis wordt dan werkelijk toegankelijk voor iedereen en relevant voor alle dagelijkse behoeften en noden.

Jean-Jacques ziet de eerste twee stadia van Comte weerspiegeld

in de eerste twee delen van Fröbel's *Menschenerziehung* en vindt dat de rest van diens werk, wanneer hij de mens als student, als lerend wezen, beschrijft, een praktische uitbeelding is van hoe Comte het tweede stadium met het derde articuleert. Jean-Jacques neemt wel afstand van het idee dat empirische wetenschap het gevolg is van een evolutie die zou leiden naar een soort eindbestemming van de menselijke ontwikkeling. Hij vraagt zich af of *waarom*-vragen vervangen door *hoe*-vragen de menselijke kennis niet beknot in plaats van hem te vermeerderen. En voor zover hij Comte kan volgen, zou de filosoof de *waarom*-vragen naar de natuur der zaken als utopische vragen beschouwen omdat ze de universele verklaring van de aard der dingen beoogt, iets wat volgens hem onder de metafysica valt en dus niet moet worden gezocht. Jean-Jacques legt zijn kleindochter uit dat hijzelf de twee soorten vragen liever ziet samengaan en dat empirische *hoe*-vragen metafysische *waarom*-vragen ondersteunen: "Je kan wellicht hypotheses ontwikkelen om wat niet kan worden verklaard toch fysisch te benaderen… Het kan zijn dat je onder de vragen die niet met *waarom* of met *hoe* beginnen onmogelijke vragen vindt, voegt hij eraan toe. Je kan zeker hypotheses formuleren voor de vraag '*Waarom* geloven mensen?', of zelfs voor de vraag '*Waarom* geloven bepaalde mensen in een bepaalde cultuur op een bepaalde plaats in deze of gene God?'. Je kan beschrijvende antwoorden geven op '*Hoe* geloven mensen van een bepaalde cultuur?'. Maar de vraag '*Bestaat God?*' is wellicht een zinloze vraag, terwijl '*Bestaat geloof?*' me een triviale vraag lijkt te zijn."

De wijze waarop Jean-Jacques zich wijdt aan de opvoeding

van Johanna is het enige waar Élise belangstelling kan voor opbrengen. Na de dood van haar zoon, en vooral na de emotionele reactie van Hanne, heeft Élise zich proberen te wijden aan het lezen en herlezen van de geschiedenis en de rol van vrouwen in de wetenschap. Ze hoopt dat Johanna, dank zij haar belangstelling voor alles wat met leren te maken heeft, zal kiezen voor de grondigheid die henzelf en Lodewijk kentekenen en zich niet te gemakkelijk zal laten leiden door algemene slogans, zoals haar moeder schijnt te doen sinds de dood van Lodewijk.

Tijdens een conversatie vraagt haar kleindochter waarom er altijd zo afwijzend wordt gereageerd tegenover studies voor meisjes en vrouwen. Élise stelt voor samen twee teksten te lezen die ze indertijd zelf doornam. Ze neemt het anonieme *An Essay to Revive Antient Education of GentleWomen* ter hand en *De l'Education des dames pour la conduite de l'esprit dans les sciences et dans les moeurs* van Poullain de la Barre. Dat is een auteur waar Dieudonné het soms over had.

De engelse tekst dateert van 1673 en het exemplaar waar Élise over beschikt vernoemt enkel de uitgever met de vermelding dat het boek is opgedragen aan alle ingenieuze en deugdzame dames. De auteur weerlegt stelselmatig alle argumenten die vrouwen als onbekwaam bestempelen voor wetenschappelijk werk, grotendeels door aan te tonen hoe men sinds de oudheid de opvoeding van *GentleWomen* aanpakte. Hij voert aan dat vroeger ook *vrouwen werden opgeleid in kunst en spraak*. Zelfs in de Bijbel vindt er sporen van terug, schrijft de auteur. Verder is het duidelijk dat er *eminente vrouwen waren in kunst en spraak*

wanneer ze hiertoe opgeleid werden. Bovendien zijn er *vrouwen die uitstekende linguïsten werden.* Ana Maria Schurman is één vrouwen die ter voorbeeld dient. Het boek beschrijft hoe hiertoe opgeleide vrouwen *goede oratoren* zijn geworden en *bedreven waren in logica*. Benevens Hipparchia vermeldt de auteur andere Griekse en Romeinse vrouwelijke filosofen. Dus zijn vrouwen ook goede filosofen, gaat de tekst verder, en daarbij vernoemt hij vrouwen uit latere tijdperken. Op het ogenblik van het verschijnen van het werk waren de bedrevenheid van onder meer Ana Maria Schurman en Christina van Zweden actueel. Uiteraard is er ook voor deze auteur of auteurs sprake van de door God gewilde scheiding tussen arm en rijk, tussen wie van lage en wie van hoge afkomst is. Zo wordt gemakkelijk afgedaan dat niet iedereen weggelegd is om te studeren, wat het geval is zowel voor vrouwen als voor mannen. Want alles bij elkaar staat in de tekst heeft God de vrouw net zo redelijk geschapen als de man, juist omdat ze op die wijze haar man kan bijstaan. Die vanzelfsprekendheid van de rol als bijstaander stoort Élise en Johanna. Als je de auteurs op de letter interpreteert, dan hebben ongetrouwde vrouwen er baat bij lang ongetrouwd te blijven, omdat ze zich op die wijze aan studie kunnen wijden in plaats van aan moederschap en huisbeheer. Helemaal in de geest van de tijd worden de vrouwen als zwakker voorgesteld, en dus altijd ten dienste van de mannen. Maar anderzijds zijn er even zoveel voorbeelden van welgeleerde mannen die met welopgeleide vrouwen huwen, of hun echtgenotes zelf wetenschap bijbrengen, wat een belangrijk argument is voor een goede opleiding van vrouwen.

Het post-scriptum spreekt over een specifieke school voor *GentleWomen* in Tottenham-high-Cross, waar men ervoor koos het gangbare curriculum voor vrouwen, bestaande uit verschillende soorten handwerk, dansen, muziek, zingen, schrijven en rekeningen bijhouden slechts de helft van de studietijd in beslag neemt. Zo komt er tijd vrij voor Latijn, Hebreeuws, andere talen, maar ook Astronomie, Geschiedenis, Aritmetica, Geografie of experimentele filosofie, volgens interesse, mogelijkheden en wensen van de studentin.
Het boek van Poullain de la Barre dateert uit dezelfde periode en gebruikt symbolische namen voor de in dialoog geschreven argumenten. Zo is er *Sophie*, de zó geleerde dame dat ze de Kennis zelf wel schijnt te vertegenwoordigen, *Eulalie*, de dame die elegant en gemakkelijk praat, *Timander*, een eerlijke man die zich aan rede en gezond verstand houdt en *Stasimachus* de vreedzame, tegenstander van opdeling, bedrog en betweterij. Zoals in *De l'égalité des deux sexes* neemt de auteur het ook hier op voor de gelijke capaciteiten van vrouwen en mannen om te leren, wanneer ze tot de klasse behoren die hen in staat stelt om zich te instrueren.

Gaandeweg begrijpt Johanna dat er in de maatschappij wel vaker stemmen opgaan om vrouwen uit gegoede middens dezelfde mogelijkheden te geven om zich te instrueren als mannen. Veel minder stemmen gaan er op voor de algemene opleiding van jongens en meisjes uit alle middens, zonder uitzondering. De oude wens van Comenius raakt maar niet verwezenlijkt, godsdienstige en seculiere hervormingen ten spijt. Er blijven duidelijk afgebakende lijnen bestaan tussen

aristocratie met macht en welgestelde burgers enerzijds en anderzijds de ambachten. De armen in de werkplaatsen, de mijnen en de fabrieken en de slaven komen niet of nauwelijks aan bod.

Net in de periode dat ze met haar grootouders over die verschillen tussen rijk en arm spreekt leiden arrogante bezitters nog maar eens een revolte tegen de arrogante gevestigde families. Als gevolg hiervan zal het Koninkrijk waarin Oostende ligt nog maar eens van naam veranderen.

Koninkrijk België of vrij Moresnet?

Oude machtsverhoudingen in een nieuw kleedje

Het is al een hele tijd onrustig in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in het jaar 1830 dat weerom *des Heres der Christenen* is. De revolutionaire Franse Kalender is opgedoekt en dit deel van de wereld dat zich arrogant de rest van de aardbol toe-eigent aanvaardt geen andere metafysische of fysische startpunten voor het tellen der jaren.

Terwijl Johanna de Rijkslagere school doorliep had Jean-Jacques vaak hartelijke gesprekken met enkele van de onderwijzers van de school. Sinds Johanna de school verlaten heeft nodigt Jean-Jacques sommigen onder hen uit om af en toe samen een zondag door te brengen.

Die zondag eind oktober komt het eerste van de drie beloften van het voorlopig bewind ter sprake: *de provincies van België, die met geweld zijn afgescheurd, zullen een onafhankelijke staat vormen.* "Hoewel het geweld al bij al nog meeviel," begint Jean-Jacques, "denk ik dat het echte geweld nog zal komen. Het is bijna een Rousseau-anekdote: wie het hardst heeft geschreeuwd dat het land dat ze van een omheining voorzagen nu van hen is, heeft weer eens een heleboel volgelingen gekregen die hen gelijk geven. Maar die harde schreeuwers die zich voorbereiden om zich in een Senaat te installeren beschouwen zich al lang als de rechtmatige nakomelingen van de grondbezitters van grote stukken van de provincies van België. We moeten ons geen illusies maken. Dit is geen volksrevolutie. Het is de staatsgreep van een conservatieve aristocratie, bijgestaan door enkele grote

industriëlen en financierders, grond bezittende nieuwkomers en wat men als jonge adel kan zien. De hoge magistraten en ambtenaren die hen vervoegen behoren eveneens tot die elite van conservatieve families."
Een van de aanwezige onderwijzers van Nederlandse afkomst zegt: "We kunnen enkel vaststellen dat Willem I en zijn ministers de invloed van die conservatieven, maar vooral van de behoudsgezinde katholieke kerkstructuren, zwaar hebben onderschat. Kijk maar naar de voortdurende banvloek op het Rijksonderwijs, ondanks het duidelijke signaal dat bekwame katholieke leerkrachten, directeurs of bestuurders er niet geweerd worden."

In november komt er meer duidelijkheid. Daar hoort een haatdragende verklaring bij dat een in België geïnstalleerde monarchie zich nooit zal mogen verbinden met het huis van Oranje-Nassau, om het grondgebied voor altijd van dat huis te verlossen.
"Pathetisch," zegt één van Jean-Jacques' bezoekers, "het soort dingen dat vroeger in geheime akkoorden onder regerende vorstenhuizen werd opgenomen. En nu houden die constitutieschrijvers er eigenlijk dezelfde redenering op na."
"En wie zal de Goede Koning zijn?" vraagt een andere genodigde.
"Volgens wat ons uit Brussel bereikt, eender wie zolang het geen Oranje-Nassau is. Er wordt naar het Huis van Bourbon gelonkt en naar de zoon van de in augustus gekroonde Koning der Fransen," zegt Jean-Jacques.
"Wel grappig hoe die mensen die naar macht hongeren de

vaderfiguur aan de top blijven verdedigen, wars van de liberale machtswisselingen zoals dat tegenwoordig blijkbaar in de Amerikaanse Staten gebeurd. Ze maken er zelfs een Koning der Mensen van in plaats van een bezittende Koning van Grond. Het is *Koning der Fransen* en niet *van Frankrijk*, en het zal ook *Koning der Belgen* worden…" zegt iemand.

Een andere aanwezige onderbreekt haar: "Maar dat liberale machtsbeleid in de Amerikaanse staten beschermt niet beter dan de koninklijke besturen hier wie zijn stem niet kan laten horen. Ik weet niet of je al hoorde spreken over het pas gestemde *Indian Removal Act.* Hiermee verdrijven de machthebbers van de Staat de Indianenstammen van het Oosten naar het Westen onder de mom van verdragen met de overheid."

"…maar om terug te komen op de toekomstige *Koning der Belgen*… wil dat zeggen dat de gebieden die nu met de naam België worden aangeduid terug onder franse invloed zullen komen?"

"Voor zover we op dit ogenblik lezen is die kans vrij groot," antwoordt Jean-Jacques. "De behoudsgezinden zien in het afstoten van de door Willem gevoerde politiek en de troonovername door Lodewijk Filips van het huis van Bourbon de juiste ingrediënten om de macht terug stevig in handen te krijgen."

"Het is wel duidelijk dat men ook zoekt naar de meest efficiënte manier om de bevolking onder controle te houden," gaat een andere bezoeker verder. "Zonder *removal act,* maar wellicht met een *silencing act*. Het gevaar voor de rellen en kleine opstanden bestaat altijd, zelfs indien het niet tegen één of ander adelijk

Huis is gericht. De arme hongerige dagloners van Brussel mochten hun rol spelen om een opstandig klimaat te scheppen, maar het is nooit de bedoeling geweest ze effectief meer zeggenschap te geven. In dat opzicht zijn de nieuwe machthebbers het volk even weinig gezind als de ministers van Willem."

"De controle zal snel ingevoerd worden, mijn vriend," zegt Jean-Jacques. "De Franssprekende Vlaamse bourgeoisie haat de Rijkslagere scholen, die het Nederlands voorstaan in de Nederlandstalige gebieden. Je zult zien dat ze die gelijk zullen afschaffen waarbij de kerk haar greep op het onderwijs zal hernemen. Niet alleen het Nederlands was een doorn in het oog van de aristocratie en de bourgeoisie die van Vlaanderen haar winstterrein maakt, maar ook het feit dat de Lutherse noorderlingen de macht aan de katholieke kerk ontnamen. Ik vrees dat jullie snel werkloos zullen zijn. Ik ben er bijna zeker van dat de Rijksscholen dicht gaan."

"En dan? Gaan we terug naar de kleine school, waarin kinderen rechtstaand naar de les van de leraar luisteren die oreert vanop zijn spreekgestoelte, zoals de pastoor vanop zijn preekstoel? Of gaan de kinderen terug geknield op de grond zitten, begeleid door de hulpjes van de onderwijzer?"

"Enkele jaren geleden namen mijn overleden zoon en ikzelf het systeem van Joseph Lancaster door. We zagen toen het enthousiasme waarmee de elite die zich over het volk buigt het Lancastersysteem verdedigde als HET model voor de volksscholen: elementair, goedkoop, instruerend, gebaseerd op straf van overtredingen eerder dan op waardering van succes.

Grote ruimtes, waarbij de kinderen enkel voor zich uit kijken, lijken de optie voor de volksschool te zijn. Helaas. Geen algemene inleiding tot de wetenschap voor iedereen, geen opvolging van Comenius."

"De opgang van volkskinderen blijft dus uitzondering? De volkskinderen kunnen zich ontwikkelen, maar buiten de school? En de meest intelligente onder hen kunnen enkel hopen dat ze, zoals Faraday, bij een begrijpende ambachtsman in de stiel gaan?", vraagt iemand.

"Zo iets. Ik vernam trouwens dat Faraday, die je als voorbeeld neemt, net aangesteld werd als professor in de chemie in de *Royal Military Academy,*" zegt een andere bezoeker.

Jean-Jacques schudt zijn hoofd weemoedig: "Hoever staan we weer niet af van wat mijn ouders begonnen hier in Oostende, met het Schoolhuis aan de Keizerskaai? Het is droevig. Ik voorzie nieuwe generaties onwetenden die vroeg of laat terechtkomen in dwingende instellingen zoals gevangenis of leger."

De bijeenkomst van die zondag loopt al op haar einde, wanneer plots één van de gasten zegt: "Há ik weet weer wat ik nog wilde zeggen toen jullie het hadden over de verwijdering van Oranje-Nassau in de Belgische Provinciën. Hebben jullie al iets gelezen over dat eigenaardige *condominium* Neutraal Moresnet waarover men in Wenen nooit akkoord raakte? Het gaat om een minuscuul stukje grond waar een zinkspaat-mijn voor onenigheid zorgde tussen de heersers van toen en waarvan je kan zeggen dat het een soort omstreden private bezitting werd van mijneigenaars? Er zouden besprekingen aan de gang geweest zijn waarbij Willem I de 840 acres gewoon zou afkopen

van de Pruisen waardoor het een soort persoonlijk koninklijk bezit zou zijn binnen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Maar nu is alles natuurlijk stilgevallen. Ik hoorde van een vriend die in Luik aan de universiteit verbonden is dat het er goed naar uitziet dat Kelmis-Moresnet ooit nog een onafhankelijk statuut krijgt tussen de omliggende koninkrijken of staten."
"Je zou dus kunnen zeggen dat Moresnet een kleingrond bezit is, te midden van het land van grootgrond bezit," merkt Jean-Jacques grinnikend op. "Maar zo'n niemandsland zal wellicht voor problemen zorgen voor haar bevolking. Ik denk…" Hier wordt Jean-Jacques onderbroken door een luide hoestbui afkomstig uit een ander deel van de woonst. Hij gaat bezorgd Élise opzoeken wiens hoestaanval niet tot bedaren komt. Wat verlegen verschijnt Johanna even later in de kamer om de gasten uit te geleiden.

In de streek van Waterloo besloten Henri Teacher en zijn vrienden illegaal gronden te ontginnen in "verboden gebied". Het gaat om de velden waar ze als jongens de beenderen van gesneuvelde soldaten en dode paarden opstapelden. De meeste lokale bewoners vermijden die velden. Er doen woeste verhalen de ronde over dwaallichten en verloren zielen. Maar Henri weet dat er enkel beenderen liggen en, wanneer nodig, vermalen hij en zijn vrienden die tot grondmest.
Door de nabijheid van Brussel hebben Henri en zijn vrienden vrij vaak contact met Waalse vrijwilligers die zich onder andere werklieden mengen om de kleine opstanden aan te voeren die de secessie van Belgie mee zullen rechtvaardigen. Ze hebben op dat ogenblik weinig zicht op het waarom van heel die secessie-

kwestie. Er is natuurlijk de druk van de katholieken die zich blijven verzetten tegen wat ze als een lutherse inmenging in hun zaken beschouwen. Verder speelt de armoede een rol, en zoals altijd wordt de schuld op de buitenlandse machthebbers geschoven. Dus *Willem Weg* is zeker beter dan *Willem Hier,* zo is de redenering. Over de op komst zijnde machtsgreep van de behoudsgezinde lokale bezittende klasse spreekt niemand. Wat moet is Oranje-Nassau wegkrijgen uit de Belgische Provinciën.

De laatste jaren van Jean-Jacques Lemaître

Eduard-Jean Serruys is voorzitter is van de Kamer van Koophandel van Oostende. Hij heeft zijn intrek genomen in het pand aan de Langestraat 69 in Oostende dat ooit diende om Napoleon onderdak te verschaffen en nu al enkele jaren zijn eigendom is. Als handelaar is blij met de regelmatige bootverbinding naar Dover maar helemaal niet enthousiast over het idee dat de Koning der Belgen misschien een Bourbon zal zijn. Liever aanleunen bij de Engelsen dan bij de Fransen, zo denkt hij. Veel industriëlen en handelaars denken er net zo over. En kijk, gaandeweg krijgt wie de toenadering tot het franse huis van Bourbon met lede ogen aanziet de steun van het Nationaal Congres. Die steun komt omdat het Congres de weerstand van de andere heersende monarchen ondervindt tegen een terugkeer van Franse invloed in deze contreien. En dat zou kunnen leiden tot het opdelen van die provincies tussen Pruisen, Nederland en Frankrijk, iets wat wie aanstuurt op de Belgische Provinciën helemaal niet willen.
Het door de conservatieve families van de oude en nieuwe adel

gedomineerde voorlopig bestuursorgaan is nu overtuigd dat het *Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië* haar steunpilaar kan zijn. Daar heeft de Engelse Kroon wel oren naar, vooral mocht het *Nationaal Congres* de Duits-Britse Leopold Joris Christiaan en weduwnaar van kroonprinses Charlotte als koning aanvaarden. Niet alleen is hij van Duitse afkomst, Hij heeft ook Rusland gediend en bezit de Britse nationaliteit. Bovendien is hij graag gezien in Parijs. Hij behoort tot het huis Saksen-Coburg. Hij spreekt vlot een handvol talen maar geen Nederlands. Voor wie de macht naar zich toetrekt in de Belgische Provincies is dat laatste helemaal geen probleem. Wel een probleem is dat de voorgestelde koning lutheraan is. Men eist een huwelijk met een katholieke princes en de katholieke opvoeding van de kinderen uit dat huwelijk geboren. Een katholieke princes is voor handen: liever de dochter van de Franse koning dan diens zoon in dit gebied waarvan nu wel zeker is dat het een nieuw land zal zijn ondanks de oppositie van het huis Oranje-Nassau.
In hoge sferen overweegt Jean-Jacques hebben ze gedacht, katholieke princes, ondergeschikt aan de koning, zelf ondergeschikt aan de constitutie. Bovendien is de 40-jarige prins goed bevriend met de machtige Rotschild-familie. Dus… Wat kunnen die *konkelfoezers* uit Brussel meer wensen? Jean-Jacques en z'n vrienden zijn dan ook helemaal niet verwonderd als ze horen dat het *Nationaal Congres* begin juni 1831 de koning "verkiest" met ruim drie kwart van de stemmen. Het ziet er naar uit dat alles klaar is om de man zijn blijde intrede te laten doen, wellicht al over een goede maand.

Enkele weken na de eedaflegging van Leopold I, Koning der

Belgen, komen de vrienden van Jean-Jacques bij hem op bezoek op aandringen van zijn kleindochter Johanna. Het meisje is onlangs pas veertien geworden maar ze denkt al vaak als een volwassene. Wanneer ze met zijn tweetjes zijn, leidt Jean-Jacques stelselmatig het gesprek naar eerder zwartgallige bedenkingen over de zin van het leven. Johanna wil kost wat kost terug een glimlach ontfutselen aan die lieve man die ze meer als vader dan als grootvader beschouwt. Ze had snel in de gaten dat haar grootvader in een verbitterde melancholie dreigt te verglijden na de dood van grootmoeder Élise, net één dag voor de doortocht te Oostende van Leopold Joris Christiaan van Saksen-Coburg op weg van Calais naar Brussel.
Het gesprek komt eerder moeilijk op gang. Jean-Jacques heeft het over de *konkelfoezerij* van wie de macht wil en noemt Leopold een *Koning Zonder Land,* marionet in de handen van wie geen absolute monarchie wil maar ook geen volksvertegenwoordiging. Daarop zegt een van zijn vrienden: “En toch, Jean-Jacques, zijn er mensen in Brussel die voorzichtig proberen Kerk en Staat gescheiden te houden. Een deel van het episcopaat hier in onze contreien heeft zich hierbij blijkbaar neergelegd.”
Jean-Jacques weerlegt: “Hmm, ik denk dat je te vroeg je tevredenheid toont. Stel je voor, velen vinden dat de democratie te ver gaat. Ik kan het niet nalaten om hier ook de hand te zien van ultramontanen en leden de Sociëteit van Jesus, let op mijn woorden.”
“Zie je alles niet wat te pessimistisch, mijn vriend?”
“Luister, ik weet natuurlijk dat mijn lieve kleindochter erg bezorgd is dat ik enkel nog pessimistische en depressieve

gedachten heb. Ik mis natuurlijk mijn lieve Élise en ik mis ook nog altijd Lodewijk. Hanne is verdwenen met mijn kleinzoon waarover ik nooit meer hoorde. Van familiedrama's ben ik niet gespaard gebleven. Maar ik schep veel genoegen, vooral als ik me droevig voel, in de gesprekken die Johanna met me voert. Ze is erg begaan met me, dat weet ik. Maar om op je vraag terug te komen. Het is geen pessimisme, mijn vriend, het is helaas realisme. Het is wat ik een objectieve kijk op de maatschappij zou willen noemen. Om het met woorden van Auguste Comte te zeggen, ik beoefen *sociologie*", zegt Jean-Jacques met een knipoog.

"Grootvader en ik hebben over de *Cours de Philosophie Positive* gelezen en gesproken," voegt Johanna hieraan toe.

"Auguste Comte blijkt de studie van de vooruitgang van de maatschappij als een fundamentele wetenschap te zien, naast onder meer wiskunde, astronomie en fysica. Is het daarom dat je het over *sociologie* hebt?" vraagt één van de aanwezigen.

"Ja," antwoordt Jean-Jacques, "zoals jullie wellicht al weten is dat de term die Comte voorstelt voor die wetenschap."

Een andere aanwezige zegt: "Ik denk dat ik wel begrijp wat Jean-Jacques bedoelt als hij het woord realisme gebruikt in plaats van pessimisme. Na de brutale wijze waarop in Frankrijk nieuwe machthebbers oude machthebbers aan de kant hebben geschoven, kan je een zekere teruggang zien. En de conservatieve figuren krijgen dus terug de overhand in sommige zaken. Ik zou zeggen dat de wijze waarop de van de Staat gescheiden Kerk omgaat met wie zich volgens de conservatieve kerkelijke hiërarchie niet aan institutionele regels houdt,

hiervoor een goede aanwijzing is. Ik denk aan Abt Grégoire, ons welbekend omwille van zijn spirituele waarden en waardigheid. Hij is altijd constitutionele bisschop gebleven. Toch kwam hem dat duur te staan. Hij wilde immers geen toegevingen doen toen Napoleon van het revolutionaire Frankrijk een keizerrijk maakte. Hij klaagde de nieuwe adel even fel aan als de oude adel, maar bleef strijden voor christelijke waarden in een christelijke natie. In zijn geval zou je kunnen zeggen dat zijn humanisme samen met zijn gallicanisme hem *tussen* Staat en Kerk deed terechtkomen. Nadat de seculiere machtshebbers zich ontdeden van die figuur die hen nu ongemakkelijk was en hij zich tot het geloof wendde, stootte hij op een even onbuigzame hem vijandige kerkelijke hiërarchie. Ik ben zelf niet gelovig, maar dat neemt niet weg dat het me enorm stoort dat aan deze man, die zich in zijn humanisme steeds liet leiden door zijn christelijke filosofie en door zijn geloof, de laatste sacramenten en de extreme zalving in zekere zin clandestien werden toegediend. De kerkelijke hiërarchie voelt zich blijkbaar gewettigd om te mogen spelen met het geloof van mensen die zich als christenen niet om het even hoe onderwerpen aan de arrogantie van de macht."

Een andere gast zegt: "Dit is arrogantie die, door wie haar cultiveert, niet als dusdanig wordt beschouwd. Het is een belachelijke maar daarom niet minder gevaarlijke vorm van arrogantie. Het is de belachelijke arrogantie van zowel leiders als ondergeschikten. Het is de arrogantie van de ambtenaar die op de overlijdensacte van de grote franse wiskundige Sofie Germain het woord '*rentenier*' gebruikt en niet het gewenste

‘*wetenschapper*’, en daarbij opgemerkt zou hebben: ’*dat zijn geen vrouwenzaken’*.”
Er tekent zich een treurige glimlach af op het gezicht van Jean-Jacques.
Zijn attente vriend ziet het en gaat snel verder: “Ja, je kunt er van alles bij denken. Ik hoop te denken dat de stomme opmerking van de ambtenaar niet wegneemt dat Sofie Germain inderdaad een wetenschapper is geweest. De stupiditeit berokkent de levenden kwaad maar niet de nagedachtenis die we over hen hebben. Maar ik heb een ander *fait divers* voor je. Weet je dat er veel gesproken is over het feit dat Leopold van Saksen-Coburg, op doorreis naar Brussel, Oostende door de Keizerspoort binnentrad en toen even stopte. Iedereen had het over zijn geste de stadsbestuurders en edellieden die hem hier ontvingen enkel de rechterhand te bieden in plaats van beide handen zoals de gewoonte is. Men beweert dat hij dat deed om met zijn andere hand naar het toekijkende volk te wuiven, en dat dit hem op slag populair maakte.”
Nu opent er zich een bredere glimlach op Jean-Jacques’ gezicht: “Dus zelfs al is het een toevallige gebeurtenis, een *fait divers* zoals je zei, kunnen we op zijn minst zeggen dat onze kersverse constitutionele vorst, aan strenge banden gehouden door wie de macht heeft, een goede handelaar is persoonlijke sympathie. Dat is een leuke gedachte!”

De dood van Élise, net rond de tijd dat de plaatselijke behoudsgezinde agitatie tot de troonsbestijging van Leopold van Saksen-Coburg leidt, had Jean-Jacques wel degelijk ruim een jaar in diepe melancholie doen wegzinken. Het is dus pas nadat

hij opnieuw gasten ten huize ontvangt, dank zij de goede zorgen van zijn kleindochter, dat hij niet alleen meepraat over plaatselijke gebeurtenissen maar ook opnieuw belangstelling krijgt voor wat elders in Europa gebeurt.
Jean-Jacques volgt terug de nieuwsberichten uit Frankrijk. Wat hij hoort steunt hem in zijn overtuiging dat wie naar de macht hunkert voortdurend zoekt hoe anderen het zwijgen op te leggen. Van de Franse strubbelingen van 1830 die als gevolg hebben dat Lodewijk Filips I Charles X vervangt, onthoudt hij vooral dat aan een constitutie onderworpen koningen vroeg of laat meer macht willen en het hele idee van wetgevende macht, gescheiden van de uitvoerende macht feitelijk niet aanvaarden. Daarin verschillen ze niet zoveel van wie met een burgerlijke of aristocratische revolte tegen absolute heersers naar de macht grijpt. Denk maar aan zichzelf kronende keizers…
Charles X had algauw komaf gemaakt met de persvrijheid en met de grondwettelijke kamer van volksvertegenwoordigers. Bovendien manipuleerde hij het cijnsstelsel, om de liberalen de toegang tot de kamer van vertegenwoordigers te beletten en paste hij tenslotte het grondwettelijk charter aan om de macht terug te geven aan de oude gevestigde orde. Maar kijk, dat liep blijkbaar verkeerd en daar kwam men met Lodewijk Filips aanzetten, die plots wel het toonbeeld zou zijn van de vorst die de wensen van het volk garandeerde. Hier moet je '*volk*' wel interpreteren als '*niet adellijke burgerij*'. Bovendien is de stemming opnieuw aan het omslaan in Frankrijk, gek genoeg net nu Napoleons uitgeweken erfgenaam, Napoleon Frans Karel Jozef, aan een longziekte overleed. Even gek zijn de

heldenverhalen en de grootsheid van Frankrijk onder Keizer Napoleon waarmee romantische schrijvers zoals de steeds meer populaire Victor Hugo komen aandraven. Ander intellectuelen nemen volgens Jean-Jacques die romantische kijk op de zaken over. Je ziet en hoort het in de literatuur, maar ook in de muziek. Heeft Frans Liszt zich door Hugo, Sand, maar ook door andere componisten laten beïnvloeden? Hebben de kanonnen van 1830 hem niet definitief wakker geschud? Jean-Jacques zegt aan zijn kleindochter dat hij niet denkt dat Lodewijk Filips als koning zal sterven, iets waar Johanna jaren later zal aan terugdenken.

De meer regelmatige zeilschip-verbindingen met Engeland maken dat Jean-Jacques opnieuw geregeld nieuws krijgt uit die streken. Zo hoort hij reeds in september van 1833 over de *Factory Act* van augustus. Het is bij zijn weten de eerste maal dat in een Europees land de werkuren van kinderen regels krijgen. Het betekent zeker niet het recht op een kinderleven voor wie het lot bepaalt in een arbeidersfamilie het levenslicht te zien of arme wees te zijn. De *Factory Act* stelt dat kinderen tussen 9 en 13 jaar in katoen-, wol- of zijdefabrieken '*slechts*' negen uur per dag mogen werken. Tot hun achttiende mogen ze '*slechts*' twaalf uur werken.
Jean-Jacques leidt uit de schaarse informatie waarover hij beschikt af dat kinderen jonger dan 9 wellicht een vorm van lager onderwijs doorlopen. Hij kan niet achterhalen hoe dit eruit ziet maar hij vermoedt dat het Lancaster-systeem ook in het Verenigd Koninkrijk aangepraat wordt, wanneer het om het instrueren van arme kinderen gaat.

Een van de oude vrienden van de *Brugse Studiecirkel* die als fervente aanhanger van Willem I een tijd naar 's Gravenhage uitweek is opnieuw thuis nu de rust min of meer teruggekeerd is. Hij brengt voor Jean-Jacques een inspectieverslag mee onder de vorm van een open brief van een zekere inspecteur Henricus Wijnbeek. Het verslag gaat over de toestand van het onderwijs in de provincie Overijssel. De brief draagt de datum van 14 oktober 1833 en geeft een duidelijk beeld over de trieste staat van de lagere school voor volkskinderen, ondanks de inspanningen van de regering en de ijver van sommige bevoegde onderwijzers. In het *Verslag nopens den staat der lagere scholen in Overijssel bij het schoolbezoek van den ondergeteekende in den zomer van 1833*, streept Jean-Jacques de volgende passages aan:
'*Bij het doorwandelen der Overijsselsche Schooldistricten, aan de hand van dit verslag, zal Uwe Excellentie onder anderen hebben opgemerkt: dat de zeven schoolopzieners allen bezield zijn van een en denzelfden geest, dien om de trapsgewijze verbetering der schoolinrigtingen met ijver te helpen bevorderen, ofschoon de een meerdere en betere vruchten mag inoogsten dan de ander, waarvan de oorzaak wel gedeeltelijk in meerdere kunde, beleid of dienstjaren, doch ook gedeeltelijk buiten hen gelegen is; dat de schoolfondsen, die geheel Overijssel door, met uitzondering der steden Zwolle, Deventer en Kampen zijn ingevoerd, in vele gemeenten gebrekkig worden bestuurd en er schoolonderwijzers zijn, die sedert een, twee, ja drie jaren geen schoolgelden hebben ontvangen.*' Volgens de inspecteur is er beterschap nu de Gedeputeerde Staten hieraan meer aandacht besteden. Toch zijn

de schoolgebouwen in erbarmelijke staat. Hierover streept Jean-Jacques aan: '*dat Kampen uitmunt door het fraaije stadsgebouw van het opvoedingsgesticht aldaar, doch dat tegen hetzelve afzigtelijk afsteken twee ellendige stadsschoollokalen, het eene binnen, het andere even buiten de poort; dat de schoollokalen in een groot aantal gemeenten in eenen slegten, ja, sommige in eenen onbruikbaren staat zijn*'. Ook hier lijken de Gedeputeerde Staten te reageren, maar er is Rijkshulp nodig. Vervolgens handelt het verslag over het verstrekte onderwijs. Jean-Jacques merkt op dat sommige onderwijzers nog steeds alleen staan voor grote groepen kinderen. In een bepaald geval spreekt het verslag over 200 kinderen voor één enkele onderwijzer. En hier komt de *leerwijze van Prinsen* ter sprake. Jean-Jacques' bezwaren bij die leerwijze is het afwijzen van het gelijktijdig leren lezen en leren schrijven. De analyse, waarvan sinds begin deze eeuw verschillende deskundigen het belang aantoonden is hier geminimaliseerd ten voordele van de synthese. Daarbij duikt terug het op voor ellenlange spellingslessen, hoewel Prinsen daar wel zelf enigszins voor waarschuwt. De auteur beschrijft het belang van de hulpmiddelen, waaronder de Leesmachine en de Letterplanken. En hierover zegt inspecteur Wijnbeek: '*het aanvankelijk onderwijs in het lezen [met] de leerwijze van Prinsen wordt vrij algemeen gevolgd en de doelmatigheid derzelve daarbij wordt hoe lang zoo meer bevestigd, mits zij wordt aangewend door deskundigen; want ik heb ondervonden, dat oude onderwijzers, met dezelve gebrekkig bekend, beter doen den ouden trant te volgen, dan den nieuwen, dien zij gewoonlijk verminken. Bij deze leerwijze behoort eigenlijk de leesmachine gebruikt te worden. Ik*

heb nogtans zeer bekwame onderwijzers aangetroffen, die voor het aanvankelijk onderwijs in het lezen niets anders bezigden dan het zwart bord en krijt en door bijzondere vlugheid en netheid in het schrijven toonden de leesmachine wel te kunnen ontberen'. Over het schrijven zelf komt niet zozeer de schrijfvaardigheid ter sprake maar wel de bevalligheid van het schrift. Toch, streept Jean-Jacques aan '*dat er ook proeven worden genomen bij het aanvankelijk onderwijs in het schrijven, doch dat die proeven zullen behooren vermenigvuldigd en de stellige uitkomsten afgewacht te worden, alvorens deswege te beslissen*'. Voor getalleer en vormleer geeft de schoolopziener in één van de districten enige didactische richtlijnen volgens Pestalozzi. Wijnbeek zegt hierover: '*daar echter dezelve niet behoorlijk werden behandeld doordat hij ze alleen uit boeken kende, zoo vond ik op derzelver aanwending eenige aanmerkingen te maken, welke ik verzekerd ben dat niet verloren zullen zijn*'. Jean-Jacques stelt zich veel vragen in verband met geschiedenis en aardrijkskunde. Geschiedenis is een lokale aangelegenheid, en de inspecteur zou de aanpak wel enigszins breder willen zien, hoewel met de nodige voorzorgen: '*Ik hoop dat mijne raadgevingen, te dien opzigte medegedeeld van goede gevolgen zullen wezen, dat dezelve meer algemeen zal worden behandeld, al is het slechts in de hoofdtrekken en altijd met het doel om beginselen van gehechtheid aan Koning en Vaderland vroeg in te prenten*'. Wanneer het over aardrijkskunde gaat, lijkt het wel duidelijk dat men een onderscheid moet blijven maken tussen de verschillende standen. Aan kinderen van het platteland (de buurschappen) moet blijkbaar minder worden aangeleerd: '*Daar (en misschien*

overal) behoort men bij dat onderwijs uit te gaan van de woonplaats, en voorts van lieverlede den kring te verwijden, doch, in de buurschappen althans, niet verder dan de scholieren in hunnen stand behoeven'. Het zingen tenslotte is volgens de inspecteur over het algemeen praktisch en '*in de meeste scholen onder anderen aangewend om echte vaderlandsliefde op te wekken door middel van gezangen, op dien toon gestemd'*. Jean-Jacques twijfelt over wat de inspecteur precies wenst, maar gaat ervan uit dat hij die opgewekte vaderlandsliefde wel goed vindt.
De open brief eindigt met een beschouwing over de kleinere schoolbezetting tijdens de zomermaanden, vooral op het platteland. Volgens een door Wijnbeek vrij nauwkeurige telling zouden in de hele provincie op dit ogenblik ongeveer een zevende van de bevolking 's winters schoollopen, terwijl 's zomers en vooral tijdens de oogstmaanden veel scholen van het platteland gewoon gesloten zijn. Alle kennis voor iedereen is en blijft een Comeniusiaanse utopie, zelfs in het land waar men in de rijkslagere scholen investeert. En het gelijkheidsidee van de Fransen heeft hier maar heel weinig verandering in gebracht, denkt Jean-Jacques tenslotte. De ignorantie wordt nog altijd niet voldoende aangepakt… omdat wie de macht heeft nog altijd te neerbuigend kijkt naar wie niet van dezelfde stand is? Daar is Jean-Jacques vrijwel zeker van.

Het Koninkrijk België en de Koning der Belgen zijn gaandeweg de nieuwe realiteit voor de familie Lemaître en vrienden. In 1832 werd het politiek huwelijk van België met Frankrijk bezegeld door de verbintenis van Leopold I met de dochter van de franse koning. De kroonprins uit dit huwelijk

geboren was nog geen twee jaar oud toen hij overleed. Hoewel Jean-Jacques en zijn entourage er republikeinse en liberale ideeën op nahouden laat het persoonlijk drama van Louise Marie en Leopold hem niet ongevoelig. Hij weet hoe het is kinderen te zien sterven of verdwijnen en hij begrijpt de allusies naar de droefenis van Leopold van Saksen-Coburg die bovendien zijn eerste vrouw verloor in het kraambed. En voor Luise Marie die half zo oud is als haar man moet het leven ook geen pretje zijn.
Vandaag weten de Oostendenaars wel zeker dat de koninklijke familie een meer permanente verblijfplaats wenst in hun stad. Eind augustus staat de koninklijke bagage in het huis dat vroeger een keizerlijke gast op bezoek had: het stadsbestuur van Oostende stelt de Langestraat 69 ter beschikking van de koning en de koningin. Er komt een koninklijke garde uit Gent over om plaatselijk de wacht op te trekken. De reis van Brussel naar Oostende gaat per koets, maar reeds heeft wie België regeert beslist een spoorwegnet te laten aanleggen. De wettekst die dit besluit bevestigt vermeldt: "*On établira dans le royaume un système de chemins de fer avec Malines comme point central et en direction de l'est vers la frontière avec la Prusse, passant par Louvain, Liège et Verviers, du nord, vers Anvers, de l'ouest vers Ostende en passant par Termonde, Gand et Bruges, et du sud, vers Bruxelles et la frontière française en traversant le Hainaut.*" Afwachten dus hoelang het zal duren vooraleer Brussel met Mechelen en Mechelen met Oostende verbonden zal zijn.

Vooralsnog zonder spoorwegen reist het nieuws over hoe de katholieke kerk de scholen opnieuw inpalmt toch snel. Jean-

Jacques hoort kort na het verschijnen van het eerste nummer van de *Journal historique et littéraire* in Liège wat de uitgever Pierre Kersten te vertellen heeft. Hij zette zich in de tijd van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden fel in voor de katholieke belangen. Ook vandaag blijft hij een ultramontaanse en theocratische analyse maken van de politieke gebeurtenissen in het nieuwe koninkrijk waarvan het *Nationaal Congres* instemde met de verkiezing van een protestantse koning. Jean-Jacques weet uit goede bron dat Kersten zijn inspiratie haalt bij leden van de Sociëteit van Jesus. Uiteraard wordt er sterk aangestuurd op de oprichting of heroprichting van het katholiek hoger onderwijs en Jean-Jacques ziet hierin de voorbode voor wat hij al eerder vermoedde toen hij zijn vrienden waarschuwde dat Staat en Kerk wellicht in de praktijk niet zo gescheiden zouden blijven als de seculiere humanisten wensen. Mede door de tussenkomst van Paus Gregorius XVI en de Belgische bisschoppen richt men dit jaar in Mechelen de *Université Catholique de Belgique* op. Hoewel de universiteit zich blijkbaar zou beperken tot het doceren van wijsbegeerte en theologie, vindt je er naast de docenten kerkgeschiedenis en voorstudie van het Heilig Schrift, dogmatiek en moraal ook rector Pierre François Xavier de Ram die Nederlandse literatuur doceert en graaf Charles de Coux met het vak staatshuishoudkunde. Volgens Jean-Jacques is dit laatste geen toeval. Charles de Coux heeft vroeger in Parijs gewerkt met Hughes Lamennais die toentertijd een theocratische democratie voorstelt. Nu heeft Lamennais met *Paroles d'un Croyant* zichzelf vorig jaar voor goed tot vijand gemaakt van de geïnstitutionaliseerde kerk en

haar hiërarchie. Volgens Jean-Jacques kan een theocratische democratie tot nog arrogantere toestanden leiden dan de klassieke vermenging van Staat en bestaande Katholieke Kerk.
Ondertussen ontstaan er spanningen tussen de voorstanders van de rijksuniversiteiten in Gent, Leuven en Luik en wie de door de bisschoppen opgerichte Mechelse universiteit verdedigt. Dan starten Brusselse vrijmetselaars ook nog met de *Universiteit Libre de Belgique*. Jean-Jacques vreest dat al die verschillende institutionele projecten niet het gevolg zijn van een oprechte pluralistische wens maar eerder het gevolg zijn van de belangenverdediging van arrogante machtswellustige groepen binnen de samenleving.

In mei 1835 is de spoorwegverbinding tussen Mechelen en Brussel in gebruik. Op verschillende plaatsen zijn werven opgezet om zo snel mogelijk het plan van vorig jaar in de praktijk te brengen hoort Jean-Jacques van Johanna. Ze leest hem de krant voor waarin een enthousiast verslag staat over de ingebruikneming van de spoorlijn. Johanna is tegenwoordig Jean-Jacques' verbinding met de wereld. Hij is bijna blind en heeft erge last van nierstenen. Hij gaat niet meer buiten. Het voorlezen van de krant is een nieuwe routine van kleindochter en grootvader. Elke dag leest ze de titels voor en dan vraagt Jean-Jacques haar om bepaalde berichten volledig te lezen.
Een berichtje over Parijs met een lovende kritiek op de *Café Procope* roept vage herinneringen op aan de verhalen over grootvader Dieudonné die ooit het café frequenteerde. Toen was het Voltaire die er de toneelspelers ontmoette, vandaag is het de pleisterplaats van ondermeer Alfred Musset, Théophile Gautier,

Roger de Beauvoir en van de provocerende Amantine Lupin die onder de naam George Sand bekendheid kreeg. In het artikeltje kan men lezen dat de huidige uitbater Jean-Baptiste Hue terug een echt literair café van het lokaal maakte en gaat verder: "*In de Procope kan men ijs proeven, aan brioches, petitfours, gekonfijte kastanjes, noga of engelwortel knabbelen. Bovendien is Hue een zeer getalenteerde limonademaker*".
Jean-Jacques vraagt Johanna regelmatig de titels met berichten uit de Amerikaanse Staten te zoeken. Zo verneemt hij dat de oorspronkelijke indianenbevolking steeds verder uit haar gebieden wordt verdreven door de oprukkende Europese inwijkelingen en hun afstammelingen. Men spreekt over het *Indian Territory* waarnaartoe de immigranten de hele inheemse bevolking willen verplaatsen maar wat blijkbaar op heel wat tegenstand stuit. Met belangstelling volgt Jean-Jacques het verhaal van de Jezuïet Pierre-Jean Desmet die sinds 1833 terug in het land is. Hij vertrok als jonge priester naar Maryland en legde zich naderhand in Missouri toe op het studeren van de Indiaanse talen. Ook hij spreekt over de druk uitgeoefend door de blanke amerikanen die westwaarts trekken. Die trek naar het westen schijnt zelfs voor heel wat spanningen te zorgen onder de afstammelingen van vroegere Europese emigranten in een groot gebied dat de naam Texas draagt. Spaanssprekende inwijkelingen uit Mexico, Frans sprekenden uit Luisiana en Engels sprekenden uit het Oosten gaan er met elkaar aan de stok. Jean-Jacques stelt weemoedig vast dat altijd en overal opnieuw mensen in conflict komen als gevolg van de wil om te bezitten. Hij denkt aan de utopische verhalen over wie niet op

bezit uit is en rijkdom en status niet als levensdoel stelt.
Tijdens het voorjaar van 1835 melden sommige kranten dat de Rijksuniversiteit van Leuven sinds 1817 gevestigd in de gebouwen van het vroegere *Universitas Studii Lovaniensis* zal sluiten. In de plaats komt de *Université Catholique de Belgique* die van Mechelen naar Leuven verhuist. Jean-Jacques heeft natuurlijk zijn bedenkingen bij het afschaffen van die belangrijke rijksuniversiteit die in de tijdspanne van slechts één generatie toch 8000 studenten vormde. Uiteraard ging het over een elite, grotendeels gevormd door docenten eerder verbonden aan de *Universitas* en aan de *École Centrale de Bruxelles*. Op de keper beschouwd, zegt Jean-Jacques, is in het aantal jaren die overeenkomen met een academische loopbaan, een laat-middeleeuwse kerkelijke onderwijsinstelling met humanistische inslag stilgelegd, van plaats en naam veranderd, teruggekeerd onder de vorm van Rijksinstelling en nu weerom onder kerkelijke invloed geplaatst. Hij voorspelt Johanna dat dit voorgoed de discussie op gang zal brengen over de al dan niet bestaande neutraliteit in het onderwijs, niet enkel hier maar overal waar scholen bestaan. Met de opkomst van de liberale ideeën van scheiding van Staat en Kerk maar niet noodzakelijk van Staat en Godsdienst, zegt hij, wordt het enkel duidelijker dat wie de macht heeft sinds altijd de controle over de bevolking wil bewaren en hiervoor tegenwoordig in school en scholing een geschikt middel ziet.
Half augustus lezen Johanna en Jean-Jacques dat de dertigjarige Deense schrijver Hans Christiaan Andersen een verzameling vertellingen voor kinderen uitgaf met de Deense titel *Eventyr,*

fortalt for Børn. Jean-Jacques wil graag weten of die *avonturen aan kinderen verteld* al dan niet aangepaste sprookjes zijn en of ze wel echt voor kinderen bedoeld zijn. Hij vermoedt dat deze Deen, net zoals andere auteurs die beweren kindervertellingen te schrijven, morele verhalen samenbrengt die zowel voor volwassenen als voor opgroeiende jongeren bedoeld zijn. Wanneer Johanna enkele dagen later opgetogen thuiskomt met een Engelse krant met een artikel over Andersen vindt ze haar grootvader niet in zijn zetel in de woonkamer, zoals gewoonlijk. Ze loopt meteen door naar zijn slaapkamer waar ze hem ijlend van de koorts in bed vindt. Snel haalt ze een bevriende dokter. Die stelt een algemene buikontsteking vast als gevolg van de aanslepende nierkwaal van het laatste jaar. De acute nierontsteking bezorgt Jean-Jacques helse pijnen. Hij ijlt. De dokter besluit hem een opiumderivaat toe te dienen. Dat brengt Jean-Jacques in een onrustige slaap. Johanna blijft aan zijn bed zitten, klaar om zijn zwetende handen vast te nemen, telkens hij die in haar richting beweegt. Tegen de avond van de 28ste wordt zijn blik helderder. Hij kijkt zijn kleindochter aan en zegt: "Een sprookje over wezens die geen geld of macht kennen, dat kan. Maar onze eigen wereld zonder geld of macht, dat zou pas een paradijs zijn. Wil je daar met mij over nadenken?" Zijn blik die zonet nog helder was is terug glazig en zijn ademhaling valt stil. Johanna voelt het meteen. Plots is ze haar kameraad en toeverlaat sinds ze vijf was kwijt. Ze barst in tranen uit.

Van Oostende naar Moresnet

"Henri, hebben we genoeg voorraad om aan de fabriek van

Meeûs te leveren?", vraagt Pierre.
"We hebben nog net genoeg, maar we zullen één van onze gemerkte plaatsen moeten aandoen om een nieuwe lading beenderen uit te graven," is het antwoord.
Henri en zijn vriend Pierre hebben sinds kort een goedlopende handel in beenkool opgezet nu de *S.A. Raffinerie Nationale du Sucre indigène et exotique* haar suikerproductie opdrijft. De uit bieten gewonnen witte suiker is vandaag een veel gevraagd product. De raffinaderij is voor de jongelui een welkome bron van inkomsten, na de zwarte jaren veroorzaakt door de hoge heren met hun eis voor een onafhankelijke Belgische Staat. Veel fabrieken gingen ten onder toen ze plots niet meer mochten leveren aan de overzeese gebieden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De mannelijke arbeiders, die in 1830 nog 2 frank dagloon hadden voor 13 uren labeur en aan het werk konden blijven zagen hun loon terugvallen tot 62 centiem. Er waren teveel mensen voor te weinig werk. En als de honger nijpt, is er altijd wel iemand die akkoord gaat om voor minder te werken dan zijn buur.
Cynisch is dat de cholera-epidemieën van vier en vijf jaar geleden ervoor zorgden dat de lonen terug wat de hoogte ingingen. Maar het leed is niet geleden. Wat kan een arbeider met zijn jaarloon van ongeveer 650 frank beginnen als je in leven te blijven op minstens honderd frank meer per jaar moet rekenen? Nee, het blijft doffe ellende. Vrouwen en kinderen verdienen bij. Dat zet de deur open voor meer café-bezoek en drank wat de ellende enkel verergert. Gek genoeg stellen Henri en zijn moeder het heel wat beter dan de arbeidersgezinnen in

hun omgeving. Ze leven nog steeds van wat hun boerderijtje opbrengt en verkopen regelmatig eieren, aardappelen en uien in de buurt. Sinds enkele tijd houden ze er ook een koe op na ze kunnen ook konijnen leveren.
Vandaag is er dus ook die nieuwe suikerfabriek waar Pierre François Meeûs de plak over zwaait, terwijl broer Ferdinand beheerder is van de *Societé-Générale*. Henri weet niet hoe die familie Meeûs het heeft aangelegd om de hand te leggen op de voormalige *Algemene Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Volksvlijt* na het ontstaan van Belgie beter bekend onder de verkorte naam *Societé-Générale*. Niet alleen werkte de familie zich handig op om er het beheer over te krijgen. Ze heeft ook stevige banden met het koningshuis, voornamelijk op voorspraak van de Rothschild familie en Lodewijk-Philips. Leopold I die in het begin niet zo opliep met de familie Meeûs gaf uiteindelijk gehoor aan de Engelse bankiers en aan zijn Franse schoonvader. De regering blijft de familie wel dwarsbomen wanneer ze aanstalten maakt om te investeren in de spoorwegen. De Senaat regelt het zo dat de lijn Brussel-Franse grens niet aan privé-investeerders kan worden uitbesteed. De koning, die vaak onafhankelijk van de regering beslissingen wil nemen, slaagde er toch niet in om Ferdinand Meeûs tot minister van Staat te benoemen. Uiteindelijk verhief hij de familie blijvend in de adelstand met de overdraagbare titel van graaf.
Ondertussen is Henri gewoon tevreden met het contract voor de toelevering van beenkool, die hij gemakkelijk kan produceren, niet alleen van beenderen van slachtvee die hij vaak gratis kan

verkrijgen bij het opruimen van noodslachtingen, maar ook met de grondstof uit zijn gemerkte stapelplaatsen van mensenresten uit de tijd dat de Waterloo-heuvel werd aangelegd. De fabriek laat hem een flinke cent bijverdienen en hoewel het een vuil werk is, is het minder zwaar dan dat van de arbeiders die bieten wassen, schrapen en pletten voor een dagloon dat schommelt tussen anderhalve frank voor mannen, een frank voor vrouwen en vijftig centiemen voor kinderen. Gelukkig voor hem worden de bieten geteeld in delen van het door de *Société Générale* ontgonnen Zoniënwoud, ver van zijn moeder's boerderij dus. Bieten rooien uit de vette klei? Nee, dank je wel, denkt Henri.

De opbrengsten van de verkoop van beenkool maken het mogelijk voor Henri en Pierre om af en toe naar Brussel te trekken zoals Henri ook vroeger al deed.
In de hoofdstad heb je duidelijk gescheiden werelden. Er is eerst en vooral de welstellende bourgeoisie die aansluiting zoekt bij de oude en nieuwe adel. Liberalen en Conservatieven bewegen zich elk in hun eigen intellectuele kringen. Hanne Greysel voelt zich thuis in de vriendenkring van de familie Mosselman. Men praat over de modernisering van het land en over de nieuwe spoorwegverbindingen die aan een flink ritme uitbreiden. Na Brussel, Mechelen en Antwerpen hebben nu ook Gent en Leuven een spoorwegstation. De vrienden van de familie Mosselman met industriële ambities in zowat het hele land kunnen die spoorweguitbreiding niet snel genoeg zien groeien. Het vergemakkelijkt de toelevering van grondstoffen en de afzetting van producten op die plaatsen waar geen rivieraken kunnen aanleggen of waar geen rivier- of kanaalverbindingen

beschikbaar zijn. De Mosselman-kring had eerst in hele Belgische onafhankelijkheidsavontuur geen goed oog. In den beginne leek onafhankelijkheid een slechte zaak voor de belangen van patriarch Mosselman. Hij had immers ei zo na de Pruisische aanspraken op Moresnet en de zinkspaat winning kunnen afwentelen door Willem I te overtuigen de 330 ha van Moresnet te kopen en er een persoonlijk eigendom van te maken. De plotse Belgische onafhankelijkheid verhindert die koop. Kelmis behoudt het statuut van *condominium.* De zinkmijn zorgt voor werk en trekt arbeiders aan. François-Dominique zag Emile als zijn opvolger in het beheer van de mijn. Maar die werd in 1832 in Parijs doodgereden door een *fiacre* waarna Alfred François' rechterarm wordt. Met zijn kinderen, heeft die de *Société des mines et fonderies de zinc de la Vieille-Montagne* gesticht. Zijn neef, tevens schoonbroer Théodore, die onlangs weduwnaar werd en het domein *Le Chenoy* van zijn vader erfde is bankier net als zijn oom. Met Meeûs trekt hij kapitaal aan voor dit nieuw ondernemingsmodel beschreven als *naamloze vennootschap*. Ook de *Banque de Belgique* zal investeren in de *Societé* die zink wint op drie plaatsen, waaronder Moresnet.

Maar Brussel bestaat ook uit volksbuurten waar Henri en zijn vrienden zich graag ophouden. De jongelui zoeken er vaak gewoon vertier dat je moeilijk als intellectueel kunt beschrijven. Toch gaat Henri af en toe naar één van die jong-liberale kerels luisteren die het hebben over de duur van de werkdag, over de noodzaak om scholen op te richten, over de cijnzen die de volksvertegenwoordiging in de weg staan. Onlangs was er een

gesprek over de toestand in Frankrijk. Daar zou er onenigheid bestaan over het beleid van de eerst zo populaire koning Lodewijk Filips na de afzetting van Karel X. De meningen zijn verdeeld over de houding van de koning tegenover Lodewijk Napoleon, neef van de '*Waterloo-Napoleon*'. De oude Napoleon had zijn eigen dynastie willen beginnen wat na de nederlaag van Waterloo moeilijk was. Verbannen in 1815 en onwettelijk verklaard in 1830, zou een nazaat die de troon opeiste ter dood kunnen worden veroordeeld. En toch… Toen Lodewijk Napoleon vorig jaar in Straatsburg aankondigde dat hij dat ook van plan was verleende Lodewijk Filips hem gratie en stuurde hem in ballingschap naar het noorden van Amerika. Daar komen moeilijkheden van, beweerden Henri's vrienden.

Zowel de bezigheden van Henri, als de gebeurtenissen in hoge sferen waarvan Johanna's moeder vrij goed op de hoogte is, gaan aan haar voorbij. Ontredderd door haar verdriet om het verlies van wie ze als haar eigenlijke vader beschouwde, blijft ze nog enige tijd in Oostende wonen tot het duidelijk is dat ze gebruiksrecht heeft van het ruime huis in de Kapellestraat. Om alles wettelijk te regelen en eventueel haar erfenis te kunnen opeisen moet ze echter wel proberen in contact te komen met haar broer van wiens bestaan ze nauwelijks iets afweet. Hij zou in Brussel wonen. Ze zal zich wel verplicht zien om haar moeder op te zoeken. Eén van de ooms Greysel uit Brugge bezorgt haar het laatst geweten adres van Hanne. Johanna kan het pand aan de Kapellestraat voordelig verhuren. Ze behoudt het recht op een kamer en het gebruik van de woonkamer en van de huurprijs kan ze voorlopig in haar levensbehoeften voorzien.

Johanna gaat ook aanbellen aan de Keizerskaai. Ze heeft, bij het overlijden van Jean-Jacques veel steun gekregen van Gertrude, die er nog steeds woont met één van haar zonen en diens familie. Hoewel het Schoolhuis ondertussen niet meer bestaat, is er toch nog steeds de bibliotheek. Daar draagt Gertrudes zoon Omer zorg voor. Enerzijds zou Johanna graag willen dat de bibliotheek en de geschriften van haar grootvader hier hun plaats kunnen vinden en anderzijds is ze toch wel benieuwd naar die bibliotheek die uiteindelijk haar oorsprong vindt in haar eigen familie. Samen met Omer brengt ze ettelijke uren door met het catalogeren van de dagboeken van Jean-Jacques waarbij ze meer te weten komt over de auteurs waar haar familie en ook Omer's ouders zoveel aan gehad hebben tijdens heel het Schoolhuis avontuur. Ze herleest de nota's van haar vader en haar grootvader over het paternalisme van Pestalozzi ten aanzien van de arme kinderen terwijl ze aantekeningen maakt in *Die Menschenerziehung, die Erziehungs-, Unterrichts- und Lehrkunst, angestrebt in der allgemeinen deutschen Erziehungsanstalt zu Keilhau* van Friedrich Fröbel. Van Omer hoort ze dat de voormalige student van Pestalozzi dit jaar in Bad Blankenburg een opvang-, speel- en activiteiteninstituut voor kleine kinderen opstartte. Hoewel Johanna de duidelijk godsdienstige inslag van Fröbel soms overdreven vindt, begrijpt ze dat deze zoon van een orthodoxe Lutherse pastoor zijn godsdienstige achtergrond uiteraard in zijn denkkader opneemt. Ze vraagt zich af hoe Fröbel in zijn activiteiteninstituut zijn ideeën over de kinderopvoeding uitwerkt. Ze denkt hierbij aan een passage die ze las, waarin de man schrijft: *"Om lichamelijke*

verwijfdheid te vermijden, moet het kinderbed vanaf het begin minder zacht zijn. Het moet daarom bestaan uit kussens van hooi, zeegras, fijn stro, kaf of hoogstens paardenhaar, maar niet uit veren. Evenzo moet het kind tijdens het slapen slechts licht bedekt zijn en moet het worden blootgesteld aan de invloed van de zuivere lucht." Ze stelt zich een collectieve slaapplaats voor met open ramen en met harde matrassen. Ze blijft even stilstaan bij het woord "verwijfdheid". Zou Fröbel aan een activiteiteninstituut enkel voor jongens denken? Of gebruikt hij het woord met een andere betekenis? Verder gaat de tekst over de noodzaak om kinderen bezig te houden, om hun geest te stimuleren. En dat kan best over jongens én meisjes gaan: *"Met de ontwikkelde activiteit van de zintuigen, het lichaam en de ledematen van het kind, waarbij het door eigen actie het innerlijk naar buiten begint te vertegenwoordigen, eindigt de 'infans' en begint het stadium van de kindertijd.*

Tot op dat ogenblik is de innerlijke natuur van de mens nog steeds een eenheid zonder leden, zonder veelvormigheid.

Om te voorkomen dat het kind zich voor het slapengaan, en vooral nadat het wakker is geworden op zijn bed achtergelaten voelt met niets om het te bezetten, is het raadzaam een kooi met een vogel erin op te hangen in de natuurlijke gezichtslijn van het kind. Dit trekt de activiteit van de zintuigen en de geest van het kind aan en voedt die op vele manieren." Johanna kan een lachje niet onderdrukken: zou in een slaapzaal boven elk bed zo'n vogelkooi hangen? Het kunnen beter niet allemaal lijsters, leeuweriken of nachtegalen zijn, anders zouden de kinderen al helemaal niet slapen…

Van Omer hoort Johanna over Karl Fröbel, een neef van Friedrich. Ze start een correspondentie met hem wanneer ze verneemt dat hij in Engeland aan een Pestalozzi school werkt waar hij sinds enkele jaren wiskunde onderwijst. Karl is bijna dertig en is de derde zoon van pastoor Johann Michael Christoph Fröbel. Zijn vader stierf in 1813, waarna zijn oom hem en zijn broers in huis opnam. Onder invloed van Friedrichs pedagogisch werk ontwikkelde Karl ook onderwijsambities. Hij studeerde eerst filosofie in Jena en onderwijst nu dus wiskunde. Op het gebied van geloof wijkt hij af van grootvader en vader, die beiden lutherse predikanten waren. Van hem verneemt Johanna dat Friedrich zich tegenwoordig enkel interesseert voor kleuters en dat hij er aan denkt meet- en rekenkunde voor hen begrijpelijk te maken, dank zij speciaal speelgoed. Karl Fröbel legt uit dat hij zelf de ontwikkeling van de kinderen ziet als een menselijke en niet als een goddelijke opdracht. Johanna vertrouwt hem toe dat ze uit een familie komt die steeds met cosmopolitische tolerantie met gelovigen van verschillende achtergronden heeft samengewerkt maar niet deïstisch of atheïstisch kan worden genoemd. Haar grootouders namen gewoonlijk de houding aan dat het bestaan van hogere machten niet wetenschappelijk te bewijzen is. Ze konden zich dus niet laten overtuigen van het bestaan van God, maar ook niet van het niet-bestaan. Dat zorgde er dan weer voor dat ze zich tolerant opstelden ten aanzien van iedereen en over het geloof van anderen nooit een paternalistische of neerbuigende houding aannamen. Ze bekent ook dat ze het daar zelf soms moeilijk mee heeft, vooral als ze zich geplaatst ziet tegenover wie uit

naam van zijn eigen godsdienst beslist over het leven van anderen. Als jonge vrouw voelt ze immers vaak de conservatieve katholieke druk om haar zelfstudie op te geven en snel te trouwen met een man die haar kan onderhouden.

Het is waarschijnlijk door de correspondentie met Karl dat Johanna hoort over Bischop John Purcell uit Cincinnati en diens uitlatingen over de unieke positie van de christenen met betrekking tot de inhoud van een opkomend niet-sektarisch leerplan voor openbare scholen. Men beweert dat hij zou gezegd hebben "*in een religieuze coalitie hebben protestanten niets te verliezen, wat ook het effect van het experiment mag zijn. In dergelijk leerplan zijn de zogenaamde geloofsbelijdenissen zo dubbelzinnig gedefinieerd dat het optellen of weglaten van een half dozijn dogma's hun identiteit niet kan vernietigen. Behalve dan dat één van de aangenomen leerstellingen atheïsme zou moeten zijn! Men weet dat we een geloofsbelijdenis hebben die alleen in zijn integriteit kan bestaan. We kunnen atheïsten daarom niet op gelijke voet ontmoeten*". Johanna denkt lang na over die uitspraak. Het minste wat je kan zeggen is dat er een superioriteit in verscholen ligt ten aanzien van niet christenen. Ze kan moeilijk geloven dat het hier om een tolerante houding gaat. Zelf ziet ze eerder een neerbuigende houding in de uitspraak.

Johanna spreekt over haar interesse voor de ontwikkeling van kinderen en stilaan rijpt het plan om Friedrich Fröbel in Bad Blankenburg te bezoeken. Van Karl krijgt ze de raad zijn oom aan te schrijven en hun correspondentie te vermelden. Hoewel oom en neef een verschillende levensvisie hebben zijn ze het

beiden eens over het belang van de ontwikkeling van de kinderen in hun eerste levensjaren.
Johanna ziet ondertussen dat de veralgemening van het onderwijs niet de bedoeling van Comenius inhoudt en nog veel minder de humanistische ideeën van haar overgrootouders en grootouders. In Oostende zijn de openbare scholen net zoals elders armenscholen, kijk maar naar die kosteloze jongensschool die in de Ooststraat haar deuren opent. In de Witte Nonnenstraat start er dan weer een school onder de naam *huis van Kind Jesus*. Die instelling zal uitgroeien tot een bewaarschool en een lagere school met betalende klassen voor de burgerij. Johanna stelt vast dat de kleuters in de school 'bewaard' worden. Van speel- en activiteiteninstituut is geen sprake.

Johanna heeft het vaak met Omer over hoe correspondentie en studie de geest verruimt en iemand bovendien in staat stelt op de hoogte te blijven van de vooruitgang van wetenschap en kennis. Maar is dat voor iedereen mogelijk? Nieuwe uitvindingen die het werk lichter zouden moeten maken, doen dat niet. Denk maar aan de experimenten van Faraday. Zijn onderzoek naar de wisselende krachten van magnetische velden bracht hem, en later ook anderen tot het besef dat een verandering in zo'n veld een elektrische stroom opwekt. Hippolyte Pixii baseerde daarop zijn stroomopwekker die de naam dynamo meekreeg terwijl Charles Page in Amerika hiermee een nieuw soort elektromotor kon samenstellen. Johanna vraagt zich af of die nieuwe energiebronnen voor de arbeiders en hun kinderen een goede of een kwade zaak zullen

zijn. De stoommachine ging het werk ook verlichten zei men toen. En misschien was dat voor een enkeling ook het geval. Maar ondertussen dreven die machines de werkdruk op en kanaliseerden ze nieuwe horden arme werkers naar meer productie-plaatsen en naar diepere mijnen.
Hoewel er druk met elektriciteit geëxperimenteerd wordt, is het de stoommachine die zowat overal de paarden vervangt. Op de dag af drie jaar na het overlijden van Jean-Jacques, voert de rijdende stoommachine wagens van Brussel naar Oostende over en weer. De verbinding Brugge Oostende was kort geleden afgewerkt maar het station bevindt zich nog een eind gaans van de stadskern. Toch is de lijn Oostende-Brussel al in gebruik. Johanna vond tijdens de voorbije drie jaar op de Keizerskaai nieuwe discussie-genoten om haar geestelijke ontwikkeling te stimuleren hoewel ze er steeds vaker aan denkt naar Brussel te willen reizen. Ze weet nog altijd niet goed wat ze zal doen, maar toch wil ze op zoek gaan naar haar moeder en haar broer, vooraleer een eventueel overzees avontuur aan te gaan, zoals sommige van haar gespreksgenoten haar voorstellen. Ze is compromisloos en zou gemakkelijk via Groot-Brittannië naar de Unie der Amerikaanse Staten kunnen uitwijken zoals zovele jonge migranten uit heel de wereld aan het doen zijn.

In dezelfde periode waarin Johanna besluit richting Brussel te trekken om haar familie te zoeken wat haar onder meer in staat zal stellen de erfenis van de Kapellestraat te regelen, wordt in Blasbach Wilhelm Molly geboren. Niemand kan weten dat hij later arts zal worden in Kelmis, in Neutraal Moresnet.
Voor het minuscule *condominium* in Kelmis, waarover de

regeringen van Nederland, Belgie en Pruisen nog steeds kibbelen, blijven er ondertussen commissarissen aangesteld. Sinds een viertal jaar brengt de Belgische vertegenwoordiger het getal op drie. En nu Limburg door de Belgische en Nederlandse regeringen gesplitst werd, is er sprake van een *vierlandenpunt* in Vaals wat de inwoners van Kelmis versterkt in hun mening dat de onafhankelijkheid van hun woongebied zich zal waarmaken. De splitsing van Limburg is vooral het gevolg van blijvende wrijvingen tussen het katholieke zuiden en de autoritaire protestantse koning. Het conflict met de Franssprekende bourgeoisie in Vlaanderen speelt een kleinere rol. Die was uiteindelijk niet onverdeeld tégen Willem I. In Gent bijvoorbeeld was niemand bepaald blij met de splitsing tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden wat van de zeehaven terug een internationale aangelegenheid maakt.
Verder zijn de handelaars nog steeds bezorgd over de ongelijke afzetgebieden sinds de scheiding. En in het katholieke Zuiden is er ook ongerustheid over de absolute veroordeling van de slavenhandel door Paus Gregorius XVI. De protestantse noorderlingen hebben geen last van een excommunicatie, of van een banvloek, denkt men hier. Het is sinds Pius VII geleden dat de kerk zo'n absoluut standpunt inneemt en onder de bezitters van Europa weegt de economie blijkbaar zwaarder dan de ethiek.
Johanna hoort hier weinig over wanneer ze in Brussel toekomt. Ze neemt haar intrek bij een nicht van haar grootmoeder. Na heel wat navragen verneemt ze dat er regelmatig een Hanne Greysel aanwezig is op salonbijeenkomsten bij de belangrijke Brusselse families. Op een winternamiddag eind 1839 woont

Johanna met haar nicht de voorstelling bij van Rossini's *Barbier van Sevilla*. In de foyer ontmoet ze eindelijk haar moeder. Hoewel Johanna haar onmiddellijk herkent, is dat andersom niet het geval. Hanne heeft haar dochter nooit meer opgezocht sinds ze zeven was en ziet nu een rijzige jonge vrouw van tweeëntwintig voor zich. Na enige aarzeling stemt Hanne erin toe om de volgende dag bij Johanna op bezoek te komen en Leopold mee te brengen. De ontmoeting loopt erg stroef. Hoewel Leopold en Johanna wel wat interesse voor elkaar opbrengen voelt Johanna dat Hanne de toenadering niet op prijs stelt. Haar moeder is goed ingeburgerd bij de hoge bourgeoisie van Brussel, waaronder heel wat figuren die dicht bij de regering aanleunen. Ze vindt Johanna's belangstelling voor de opvoeding van de volkskinderen misplaatst. Dat is iets dat ze duidelijk van haar grootvader en diens familie heeft. Ze legt Johanna vrij koel uit dat zoveel revolutionaire praat geen aarde aan de dijk brengt en zeker geen geld in het laatje. Kort na dit bezoek laten Leopold en Johanna notarieel vastleggen dat de eerste geen aanspraak maakt op eender welke erfenis van de zijde van de Lemaîtres. Johanna zal haar moeder nooit meer terugzien. Later in haar leven heeft ze wel terug contact met Leopold.

Vanaf dat ogenblik verdiept Johanna zich verder in het werk van Fröbel met peuters en kleuters. Sinds vorig jaar gebruikt de pedagoog het woord *Kindertuin* als hij het over de speel- en activiteiteninstitutie heeft die hij met Middendorf en Langethal oprichtte. Johanna weet wat hij bedoelt met *Fröbelgeschenken.* Dat zijn geometrische bouwblokken en activiteitsblokjes met een

bepaald patroon. Wat Johanna vooral boeit is de wijze waarop Friedrich Fröbel de activiteit van de kinderen centraal stelt voor hun ontwikkeling. Hij heeft het over *Freiarbeit* (vrij werk) en beschrijft hoe het spel fundamenteel is in de kindertijd en op zichzelf educatieve waarde heeft. In de *Kindertuin* zingen, dansen en tuinieren de kinderen. Ze worden ook aangemoedigd om op eigen houtje te spelen met de Fröbelgeschenken.

Door haar contacten met de Fröbel en zijn volgelingen hoort Johanna dat er in enkele van de Amerikaanse Verenigde Staten werk wordt gemaakt van een publieke gemeenschappelijke school of *common school*. Horace Mann, de advocaat die zich openlijk tegen de slavernij verzette, begon enkele jaren geleden met een *Common School Journal*. Hij stelt zes principes voor: het volk mag niet langer onwetend blijven; volksonderwijs moet betaald, gecontroleerd en onderhouden worden door een geïnteresseerd publiek; dit onderwijs kan best worden gegeven op scholen die kinderen met verschillende achtergronden aannemen; dit onderwijs moet niet-sektarisch zijn; dit onderwijs moet worden gegeven volgens de principes van een vrije samenleving; Voor dit onderwijs moeten goed opgeleide, professionele leraren worden aangetrokken. Volgens Johanna's correspondenten zou Horace Mann beweerd hebben: '*De balie is niet langer mijn forum. Mijn jurisdictie is gewijzigd. Ik liet jurisprudentie los en begaf mij op het meer algemene vlak van geest en moraal. Ik vond de huidige generatie bestaande uit bijna onbehandelbare grondstof en sta op het punt mijn inspanningen te wijten aan de volgende. Mannen zijn van gietijzer maar kinderen zijn van was. Wat effectief kan zijn als het aan de laatsten wordt*

besteed, maakt geen indruk op de eersten'. Meer algemeen lijkt er zelfs een ruimere belangstelling te bestaan om het model van liefdadigheid-scholen te vervangen door met publiek geld betaalde scholen. Die gemeenschapsscholen zouden voor iedereen openstaan, niet alleen voor arme kinderen. Eenzelfde klas behelst jongeren uit verschillende economische, religieuze en etnische groepen. Maar de christelijke theologen blijven waakzaam. Zo hoort Johanna over Horace Bushnell die zegt dat alle christenen de Bijbel de juiste plaats moeten geven en niet mogen toegeven aan religieus sektarisme op school. De Bijbel op zichzelf, zegt Bushnell is het boek der principes, de morele standaard. En daarbij is geen andere autoriteit nodig.

Uiteraard, zo denkt Johanna, is dat een protestantse kijk op het non-sektarisme. *Common school* of *Charity school?* In de nieuwe Amerikaanse staten lijkt een scholenstrijd aan de gang tussen protestanten en katholieken. Uiteindelijk, denkt Johanna is er een soort gelijkenis met wat in de Zuidelijke Nederlanden fout liep in de tijd toen haar grootvader haar inschreef op de Rijkslagere school. De conservatieve katholieken konden niet overweg met de protestantse Nederlanders geleid door een verlicht despoot. Tot op heden stelt de *Common School* voor *publiek onderwijs voor iedereen* te scheiden van *religieus onderwijs voor gelovigen* en dus geen *onderafdelingen van iedere geloofsrichting* te voorzien. Daardoor zou het samen laten komen van verschillende levensovertuigingen in een enkele school terug moeilijker zijn.

Het is en blijft een lastige opgave, denken Johanna en haar Oostendse vrienden. Als je de openbare school wil ontwerpen

als het krachtigste agentschap voor het bevorderen van de democratische cohesie van een volk bestaande uit mensen die erg van elkaar verschillen dan moet die school bij definitie nauwgezet gevrijwaard blijven van de strijd tussen sekten. Om de gemeenschap te vrijwaren van verdeeldheid zaaiende conflicten, om de regering te behoeden van de druk van religieuze groeperingen, censuur en dwang, hoe subtiel ook, moet de Staat zich houden aan een model van onderricht dat niet religieus is en het onderwijs vrijwaren van indoctrinatie zelfs vanuit het eventueel door de Natie gekozen geloof.

In één van hun brieven schrijven Johanna's vrienden over de belevenis van goed en kwaad. Aanleiding is de laatste publicatie van Liebaert, dezelfde die indertijd voor de Rederijkerskamer van Oostende een lofzang schreef voor de Nederlandse Willem. Nu koos hij blijkbaar voor lokalere helden uit vroegere tijden. Hij schreef het toneelstuk *Lodewijk van Male of misbruik van Grootheid en Macht,* in Oostende opgevoerd in oktober van 1841. Het verhaal zelf is een soort moreel sprookje met goeden en slechten. De goede Lodewijk blijft zijn eerste liefde Helena ontmoeten nadat hij heeft beloofd met de adellijke Margareta te huwen. Zijn trouwe ridder Conrad staat hem in alles bij. Helena wordt gered ondanks de snode plannen van de boze Margareta. Jacob speelt dubbel spel. Elk personage van het stuk vertegenwoordigt één bepaald gebrek of deugd. Lodewijk is hoogmoed, Conrad trouw, Helena eer, Margareta wraak, Jacob valsheid. Het is een tranig ding zoals wel meer het geval is bij dit soort vertellingen beweert Omer. Hij vermoedt dat Liebaert als stadsontvanger en beheerder van Godshuizen toch wel weet

hoe de wereld in elkaar zit. Hij is zeker vertrouwd met het feit dat wat moraal en amoureuze verhoudingen betreft er een hemelsbreed verschil bestaat tussen de erg strikte seksuele regels van de katholieke moralisten en de burgerij en de veel minder strikte regels van de adel zowel vroeger als vandaag. Maar hier volgt hij duidelijk de modetrend voor de opzet van een toneelstuk. Misschien is dit toneelstuk niets anders dan een andere manier om de opvoeding aan te pakken, ook van volwassenen, zegt één van Johanna's vrienden. Achter een simpel toneelstuk schuilt duidelijk de katholieke en burgerlijke moraal. De toekijkende burgerij kan de opgevoerde voorvallen gemakkelijk naar haar eigen milieu overbrengen. Volgens Omer geeft het stuk ook een duidelijke wenk aan wie tot de werkende klasse behoort. Diens rol is en blijft de heersende klasse en de Kerk onderdanig te dienen om het lot niet te ondergaan van de valse Jacob.
Johanna maakt de bedenking dat de rijkslagere school uit de periode van het *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden* misschien een agentschap is dat tolerantie en democratie bevordert, en dat de weinig gespeelde stukken zoals *Lodewijk van Male* een soort paradoxale expressie zijn van die tolerantie. Hetzelfde kan ze niet zeggen van *Le Journal de Bruxelles* die sinds januari van dit jaar verschijnt. De stichter ervan is Dieudonné Stas, een oude tegenstander van koning Willem I. Johanna weet dat de Bisschop van Brugge en diens broer de katholieke minister Jules Malou de krant patroneren. Het blad is een arrogante en invloedrijke spreekbuis van de belangrijkste Belgische adel en heeft helemaal geen interesse in een democratische heterogene samenleving.

Johanna bereidt ondertussen haar bezoek aan Pruisen voor. Ze wil de Kindertuin van Fröbel met eigen ogen te zien. Ze begrijpt steeds beter hoe gevaarlijk het samenspel is van een arrogant conservatief-religieus landsbestuur en de Lassaliaanse liefdadigheidsschool met Lancaster model. De Europese staten met grondwettelijke monarchieën en behoudsgezinde aristocratische regeringen hebben duidelijk voor die optie gekozen. Dergelijke oplossing bestrijdt de onwetenheid van het volk niet, maar werkt het in de hand. Ze las er een hele bibliotheek vol voorbeelden van op de Keizerskaai…

Het voorjaar van 1842 is in aantocht. Johanna zit met haar nicht en diens vriend aan het Muntplein koffie te drinken. De vriend spreekt met enthousiasme over de spoorweguitbreiding: “Dit jaar komen er stations bij in Liège, Manage, Mouscron, Tournai en Quiévrain. Langzaam maar zeker gaan we richting Parijs en bereiken we Aachen, Köln en Berlijn. Voor Londen kan je nu al trein, boot en diligence combineren! En als je naar Oostende wil, Johanna, kijk eens aan. De diligence doet er meer dan 12 uur over. De veel comfortabelere boot van Gent naar Brugge blijft er nog steeds bijna 10 uur over doen. Met de trein kan je nu in een goede 5 uur van Brussel via Mechelen en Brugge naar je geboortestad!”
“Eigenlijk is Johanna’s geboortestad Brugge en niet Oostende,” merkt haar nicht op. “En voor de rest, Johanna, moet ik er wel bijzeggen dat zo’n treinreis alleen comfortabel is als je in de eerste klasse wagon reist, en dan is zo’n reis niet goedkoop…”
“Denk je dat de spoorweg een algemeen vervoernetwerk wordt?”, vraagt Johanna.

"Zeker en vast" meent de vriend van haar nicht. "Denk maar hoe tegenwoordig overal in Europa, maar ook erbuiten, de productie van profielen en staven voor de aanleg van die spoorwegen verhoogt en hoe er steeds meer stoommachines in de maak zijn. Waar geen kanalen zijn om goederen aan te voeren, is de spoorweg de oplossing: men laat kolen over van een schuit op wagons die laat men voorttrekken door een machine. Het is een veel beter vervoermiddel dan een kar door paarden voortgetrokken. Het spoor is de toekomst!"

Het spoor is de toekomst… Het spoor zal in elk geval gedurende de volgende decennia het leven van de mensen veel meer gaan bepalen dan de drie vandaag kunnen bedenken. Het spoor zal zorgen voor een uniforme tijdregeling. Het zal de inspiratiebron zijn voor nieuwe sprookjesvertellers. De nu veertienjarige Jules Verne die er van droomt om te reizen, hoewel hij voorbestemd is om rechten te studeren, zal er zijn inspiratie deels uit putten. En in Saksen ligt Karl, het vijfde kind van de arme weversfamilie May in de wieg. Veel later zal Johanna horen over zijn eerste vijf kinderjaren die hij blind doorbracht en tijdens dewelke hij naar de sprookjes luisterde die zijn grootmoeder hem vertelde. Hij zal na een mislukte poging om onderwijzer te worden zelf verhalen schrijven waarin spoorwegen een grote rol spelen.
De spoorweg en de op gang zijnde aansluiting op grote zeehavens laten steeds grotere productie-eenheden toe en de fabrieken die arbeiders verplichten hun werkkracht tegen hongerlonen te verkopen leggen de basis voor de snel opkomende geldaristocratie.

Johanna denkt aan wat ze hierover schrijft in haar brief voor haar Pruisische vrienden die ze net naar de post brengt: '*Arbeiderskinderen worden nog steeds heel jong verplicht met de ouders mee te gaan werken. Pedagogie blijft een zaak voor kinderen die niet uit de arbeidersklasse voortkomen*.' Ze kondigt er haar reisplan in aan voor haar bezoek aan Bad Blankenburg en Keilhau. Ze hoopt echt inspiratie te putten uit de Kindertuinen en, wie weet, daarna voort te bouwen op het werk van haar grootouders en overgrootouders.

Wanneer Johanna de huisdeur opent, hoort ze onmiddellijk dat er bezoek is. Haar nicht's vriend wellicht. Maar ze hoort ook een andere mannenstem. Ze loopt door naar de zitkamer en een paar blauwe ogen die haar vrolijk aankijken treffen haar. De eigenaar van de ogen stelt zich voor als Henri Teacher. Johanna's nicht legt uit dat Henri in de buurt van Waterloo voor een suikerfabriek werkt.
"Ik werk niet, ik lever toe," verbetert Henri lachend, "moest ik er werken, dan zou ik zelfs geen geld hebben om me naar Brussel te verplaatsen". Maar wanneer Johanna vraagt wat hij precies toelevert, blijft Henri vaag: "Grondstof voor de suikerproductie." Het gesprek gaat over een bijeenkomst waaraan Henri en haar nicht's vriend blijkbaar deelnamen. Daar werd aangekondigd dat men in Engeland een wet heeft gestemd die verbiedt kinderen onder de 16 als schouwveger tewerk te stellen. Johanna is onmiddellijk geïnteresseerd en vraagt meer uitleg.
"Het was al geweten, dank zij de *Children's Employment Commission* dat er teveel kinderen werden ingezet voor het

onderhoud van de schoorstenen, waarbij ze vaak ongelukken opliepen. Daar komt nu een eind aan," zegt Henri.
"Wel," gaat hun gemeenschappelijke vriend verder, "daar kan een eind aan komen als men de wet ook effectief zal naleven. En om dat na te gaan zijn controleurs nodig…"
"Ironisch genoeg kan het best moeilijker zijn ouders te verbieden hun kinderen gevaarlijk werk te laten doen, dan de werkgevers," zegt Henri. "Ook in België. Onlangs nog hoorde ik hoe werklieden opruiende taal gebruikten tegen de inspecteurs die hun bezorgdheid uitten over de gezondheid van de kinderen die in fabrieken tewerkgesteld worden. Die inspecteurs steunden zich hiervoor op getuigenissen van dokters."
"Maar de werkgevers zijn geen doetjes. Ze luisteren wel naar wat de dokters vaststellen, niet zozeer uit de bezorgdheid niet om de kinderen zelf, maar om de winst van de fabriek. Te vaak of te snel werkonbekwame jonge arbeiders verminderen de productie en dus de winst," merkt Henri's vriend cynisch op.
"Dat is natuurlijk zo," beaamt Henri, "maar toch blijft het moeilijk de ouders te overtuigen hun kinderen niet naar de fabriek te sturen, als dat de enige manier is om wat meer voedsel op tafel te krijgen."
"Of om wat extra te hebben voor kroegbezoek," mengt Johanna's nicht zich in het gesprek. "de parochiepastoor stak onlangs een sermoen af tegen de ontaarde vaders die hun kinderen naar de fabriek sturen om hun zondagsbezoek aan de kroeg te verzekeren."
"Tja," zegt Henri, "Zelfs onze ingevoerde majesteit is ongerust. In zijn troonrede suggereerde hij een wetsontwerp om de

kinderen die in de fabrieken werken te beschermen. Dat siert de man natuurlijk, maar hij gaat niet zo ver duidelijk te stellen dat de fabriek geen plaats is voor eender welk kind."
"De plaats van elk kind zou de Kindertuin moeten zijn," meent Johanna. Wanneer Henri verbaasd opkijkt, legt ze uit wat ze hiermee bedoelt en vertelt ze wat over wat ze van Fröbel weet.
"Maar die Kindertuin is niet wat men met de opgang zijnde regeling van de openbare school beoogt, niet?", vraagt Henri. "Want ik heb zo het idee dat de plotse belangstelling voor de kinderen in de scholen meer te maken heeft met de wijze waarop liberalen en katholieken greep willen krijgen op de kinderen van vandaag, de arbeiders van morgen."
"Is het voorstel om een schoolwet te stemmen en de gemeentes te verplichten ten minste één eigen lagere school te hebben dan geen goede zaak?", vraagt Johanna's nicht.
"Als dat de veralgemening van kindertuinen tot gevolg zou hebben, zou ik zeggen van wel," meent Johanna, "maar als ik Henri begrijp, dan zou ik zo zeggen dat het ook kan gaan om een strijd tussen rivalen."
"Of om geld door te schuiven naar wie feitelijk de scholen in handen heeft, door er een soort gratis gemeenteschool van te maken," voegt Henri hieraan toe.
"Leg eens uit," vraagt Johanna.
"Welnu, er is een schoolwet in de maak, maar daar is geen leerplicht of schoolplicht aan gebonden. In de Belgische grondwet staat de volledige vrijheid van onderwijs ingeschreven, maar dat betekent, vrijheid om scholen op te richten. Dat is in de eerste plaats een reactie op de rijksscholen uit de tijd van het

Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Zoals voor de Franse bezetting, zijn tegenwoordig veel scholen terug verbonden aan de kerk of aan een katholiek klooster. Als die initiatieven nu plots gemeentescholen worden, dan bezorgt de Staat geld aan die scholen wanneer ze kinderen opnemen wiens ouders het schoolgeld niet kunnen betalen. Hierdoor heb je dan een openbare school, deels betaald door de seculiere macht maar gecontroleerd door een niet seculiere macht."

De volgende twee weken zien Johanna en Henri elkaar regelmatig terug. Ze praten vooral over de leefconditie van de arbeiderskinderen, en Johanna begrijpt vrij snel dat ze wat dat betreft veel kan leren van Henri. Alles bij elkaar is het haar overduidelijk dat ze zelf in een burgerlijk milieu is grootgebracht en dat ze studie- en ontwikkelingskansen kreeg die aan de meeste arbeidersjongens, laat staan -meisjes niet weggelegd zijn. Henri vertelt over zijn kinderjaren in Waterloo, over de aanleg van de fameuze heuvel. Johanna vertelt over haar ideeën voor educatief werk. Op een dag vertelt ze ook dat ze in de bibliotheek aan de Keizerskaai de brieven terugvond waarin haar overgrootvader het schema over arrogantie en ignorantie uitlegt. Hierover is Henri erg enthousiast. Hij zegt dat hij er bij gelegenheid met vrienden wil over spreken aan wie hij graag Johanna zou willen voorstellen. Het is ook tijdens dit gesprek dat hij haar vraagt of ze ooit over Moresnet heeft horen spreken.
"Moresnet, *La Calamine*?", vraagt Johanna verwonderd. "Dat is toch die plaats waar de rijke relaties van mijn moeder het soms over hebben?"
"*La Calamine*, juist. De naam van het zinkmineraal uit de

plaatselijke mijn. En waar het Belgische bankwezen geld in investeerde. Maar wist je dat Moresnet nog altijd een *condominium* is. Men spreekt zelfs over Vrijstaat Moresnet! Waar niet de Belgische wet, maar de Code Napoleon van kracht is… tenminste, voor de mensen die er geboren zijn."

"Waarom vertel je me hierover?"

"Omdat ik weet dat je over een paar dagen je geliefde pedagoog gaat opzoeken, maar omdat ik ook weet dat je hier een jongeman achterlaat die je graag '*mijn geliefde Johanna*' zou willen kunnen noemen en…" Henri onderbreekt zijn zin, wanneer hij Johanna plots ziet blozen. Ze neemt zijn handen in de hare en vraagt zachtjes: "en…?"

"… en," gaat hij wat zelfverzekerder verder, "als je terugkomt en je naar mij op zoek wil gaan, dan vind je me misschien ginds, mocht ik niet in Waterloo of in Brussel zijn. Het is een soort toevluchtsoord, weet je, waar zowel de Belgische als de Pruisische ordediensten moeilijk kunnen optreden."

"Henri, is er meer wat ik over jou moet weten? Ik steek niet weg dat ik me goed voel in jou gezelschap, maar ben je met dingen bezig die niet door de beugel kunnen?"

"Geen enkele immorele activiteit, Johanna, maar je kent me nu voldoende om te weten dat mijn opvattingen over de verhouding tussen arm en rijk niet overeenkomen met de officiële Belgische opvattingen. Je weet dat de arbeidersbevolking erg moeilijke jaren achter de rug heeft en er nog moeilijker voor de boeg heeft. Twee jaar geleden was er een echte hongersnood in het land. En wat was de reactie? De entourage van het koningshuis legde uit dat de oplossing lag in

het uitsturen van kolonisten, zoals in vorige eeuwen. De koning steunt die die plannen. Er wordt ondermeer werk gemaakt van het aankopen van concessies in Guatemala. Men sprak van Vera Paz, nu van Santo Tomas. Anderhalf jaar geleden werd de *Belgische Maetschappy van Volkplanting* gesticht met de bedoeling die gebieden te bevolken. Een druppel water op een hete plaat. Hoe dan ook, ik ga liever naar Moresnet om van daaruit te blijven ijveren voor iets anders dan een maatschappij waarin arrogante rijkaards ignorante sukkelaars naar de andere kant van de wereld sturen met valse beloftes."
Na een stilte, kijkt Johanna Henri recht in de ogen en zegt: "Wanneer ik terugkom zoek ik je op, Henri Teacher! In Brussel, in Waterloo of waar je ook maar bent. Ik zoek je op en ik zal je daarna zo gauw niet meer loslaten. Als je dat goed vindt, zorg er dan voor dat mijn nicht weet waar je bent, en als je dat nog steeds goed vindt, dan mag je me nu omhelzen, zolang je wil."

Tijdens haar verblijf in de *Kindergärten* van Keilhau en van Bad Blankenburg hoort Johanna hoe grote fabriekseigenaars in België argumenten gebruiken tegen pogingen om eventueel een schoolplicht in te bouwen in de schoolwetgeving. Die schoolplicht zou voor deze paternalistische behoeders van het werkvolk geen goede zaak zijn. Kinderarbeid houdt kinderen op het rechte pad, zeggen ze, omdat ze hierdoor minder doelloos rondlopen en bovendien zijn ze een bijkomende bron van inkomsten. Velen beweren dat men beter kinderen dan vrouwen kan tewerkstellen, opdat vrouwen meer tijd zouden hebben om zich met het huishouden bezig te houden. Er wordt in haar omgeving cynisch opgemerkt dat dit valse argumenten zijn.

Kinderen op school lopen ook niet doelloos rond en men betaalt aan kinderen nog lagere lonen dan aan vrouwen, dus de bazen verhogen hun profijt met de kinderarbeid. Johanna legt ook het opportunisme uit dat schuilt in het feit dat na de onafhankelijkheid, op aandringen van de conservatieve katholieke kerk, veel openbare scholen opnieuw sloten. Nu de Staat met de onderwijswet van vorig jaar de vrije scholen en gemeentescholen kan financieren wanneer er arme kinderen in opgenomen worden, ruziën liberale fabrieksbazen en katholieke kerk over het bezit van arbeiderskinderen.

Wel beslist de regering de rijksnormaalschool van Lier terug te openen om opnieuw eigen onderwijzers op te leiden voor de gemeentescholen. Het is wel priester Philip De Coster die wordt aangesteld als directeur. Hij is leraar aan het kleinseminarie en trekt voor de normaalschool priesters aan die voor de morele vorming van de onderwijzers moet instaan. Wanneer haar gastheren vragen waarom die directeur een katholieke priester moest zijn, legt Johanna uit dat goed opgeleide mensen om een normaalschool te leiden in het Katholieke België moeilijk te vinden zijn in niet kerkelijke middens.

Halverwege haar studiejaar krijgt Johanna een brief van Henri. Hij vertelt hoe hij Johanna's nicht opzocht, niet om te zeggen waar hij verblijft, maar om te vragen waar zij op dit ogenblik is, zodat ze hun gesprekken kunnen verder zetten. Het is haar nu wel heel duidelijk dat hij heel erg verliefd is op haar en dat ze dit bovendien erg prettig vind. Ze heeft veel aandacht voor de passage waarin hij schrijft: "*Ik hoorde dat onze aristocratie haar kolonisatieplannen niet opgeeft. Drie schepen kozen onlangs het*

zeegat, richting Guatemala. Naast de Ville de Bruxelles *en de* Theodore *uit Antwerpen en Gent, vertrok ook de* Louise Marie *uit je aangenomen stad Oostende. Terloops, het schijnt dat de naamgeefster van dat schip, eega van de koning der Belgen hoe langer hoe meer tijd in Oostende doorbrengt. Aan de kolonisten wordt blijkbaar een soort paradijs voorgesteld, waar ze het goed zullen hebben en zelf niet te hard moeten werken. Gaat men nogmaals een verhaal van christelijke suprematie ophangen om slavenwerk moreel aanvaardbaar te maken? Of zal men een parallel maken met de glorie van Spanje, Portugal, Frankrijk en Engeland om de suprematie van de Europeanen te verheerlijken. In de Gentse kroegen zingen jong en oud ondertussen luidkeels en spottend:*

> *Wie gaat er mee naar Verrepa*
> *Daar moeten wij niet werken*
> *We eten en drinken op ons gemak*
> *En slapen gelijk de verkens.*

Ik denk nog altijd dat Moresnet beter is dan Vera Paz…"

Verder wijdt Henri uit over de gevolgen van de arrogante macht- en geldhonger van generaties Britse kolonisten en handelaars. Hij schrijft: "*Weet je nog dat ik je vertelde hoe de Britten gaandeweg door corruptie en smokkel hoe langer hoe meer in India geproduceerde opium naar China vervoeren? Reeds tien jaar geleden was zowat het gelijkgestelde aan driemaal de hele Belgische bevolking hieraan verslaafd. Nu bezorgt die handel de Britse handelaars enorme winsten op in zilver, en de Chinese landelijke aristocratie heel wat koppijn. Die voelen maar al te goed de aderlating van de handelsbalans, na eerdere jaren van grote*

winsten hoofdzakelijk uit thee en lakwerk. Ik verneem dat de bevolking ondertussen enorm toenam in grote delen van het land. Met het teveel aan arbeidskrachten en minder inkomsten, betalen landeigenaars beduidend minder aan de werkende bevolking. Het schijnt dat het de Chinese Provincies niet aan roversbendes ontbreekt. Maar het verhaal dat ik hoorde heeft te maken met Edwin Stevens. Stevens is een protestantse zendeling en gaf het boek Goede Woorden ter Aansporing van de Tijden *van de Chinese Evangelist Liang Fa cadeau aan Hong Renkun die de zoon is van een landeigenaar en ambities heeft om ambtenaar te worden. Na te falen voor een bestuursexamen zou Hong visioenen gekregen hebben en die hij voor zichzelf uitlegde met christelijke waarvoor hij de termen uit dat boek haalde. Resultaat: vandaag beweert hij de jongere broer te zijn van Jezus Christus. Ik probeer meer over die man te weten te komen. Blijft het bij zijn visioenen, of komt hier een vervolg?*"

Eind 1843 keert Johanna uit het verre Keilhau. Haar reis verloopt grotendeels per trein. Van Weimar gaat het naar Maagdenburg en van hieruit naar Köln. De verbinding met Aachen loopt sinds kort tot aan de grensovergang met België. Tegen het einde van het jaar kan je al langs Verviers naar Luik en van daaruit verder naar de hoofdstad. Maar zover moet Johanna niet doorreizen. In Herbestal (of Herbesthal zoals men in het Duitse Keizerrijk pleegt te zeggen) stapt ze van de trein, waar een dolgelukkige Henri haar opwacht. Samen leggen ze de tien kilometer af die het station scheiden van *La Calamine* in een *calèche* die Henri van een van zijn nieuwe vrienden leende.

Leven in de marge

Familiale overlevering zegt dat Johanna en Henri elkaar terugvonden in *La Calamine* in december van 1843. De wetten van de natuur schijnen uit te wijzen dat Johanna's aankomst zeker niet veel later kan geweest zijn… In Augustus van 1844 wordt hun zoon geboren en door de burgemeester van *La Calamine* ingeschreven als een nieuwe autochtoon van Neutraal Moresnet. Hij krijgt de naam Frederick mee. De keuze van de naam is niet vreemd aan de contacten van Johanna met Friedrich Fröbel en diens werk…

Het jonge gezin stelt het vrij goed. Henri heeft al zijn bezittingen in de streek van Waterloo ten gelde gemaakt en liet zich uitkopen uit zijn handel in beenkool. Hiermee neemt hij een hoeve met bijhorende grond in pacht vlakbij de weg die *La Calamine* met het Belgische Moresnet verbindt. Het grootste deel van de landbouwproducten verkoopt hij op de markt van *La Calamine*. Johanna heeft dank zij de bemiddeling van haar Oostendse vrienden het huis in de Kapellestraat op jaarbasis verhuurd aan een gegoede Brusselse familie die, in het spoor van het Hof, van Oostende een ontspannende verblijfplaats maakt en regelmatig aanwezig is op de concerten en bals in de tot casino omgebouwde zalen van de bovenverdieping van het stadhuis.

Het dagelijkse leven van *La Calamine* draait uiteraard hoofdzakelijk rond de zinkwinning in concessie van de *Société des mines et fonderies de zinc de la Vieille-Montagne*. De huidige beheerders van het vennootschap zorgen gaandeweg voor een aantal voorzieningen: er zijn arbeiderswoningen, er is een

katholieke kerk en een protestantse kapel, een verpleeghuis. Ook voor het vertier is er gezorgd: wie wil kan deel uitmaken van een schuttersvereniging, van de fanfare, van de carnaval- of van de turnvereniging.
Johanna vraagt zich af of ze de *Societé* eventueel zou kunnen interesseren voor een plaatselijke *Kindergarten*. Ze legt de nodige contacten en stelt zo'n kinderactiviteiten centrum voor dat ze zelf kan uitbaten in een hiervoor aangepaste schuren en op een deeltje van het niet verbouwde land van de pachthoeve. Terwijl ze hiermee bezig is, hoort ze van de plannen van de *Societé* een gemeenteschool op te starten in de lijn van de Belgische schoolwetgeving. Ze brengt het werk van Diesterweg onder de aandacht, denkende aan de initiatieven van de *Societé* om zowel de katholieke als de protestantse cultus te steunen. Ze schrijft: '*Uw initiatief leidt me ertoe Adolph Diesterweg onder uw aandacht te brengen. Hij is een verdediger van niet sectaire religieuze opvoeding. Wie over conflicten nadenkt, komt vaak op tweesplitsingen uit, zoals autoriteit - vrijheid of Katholicisme - Protestantisme. Diesterweg stelt voor politieke en religieuze invloed in de school te vermijden, en het opvoedingsproces meer als een algemene ontwikkeling te zien. Ik denk dat hij, net als als de bestuurders van de Société des Mines et Fonderies de Zinc de la Vieille-Montagne, bezorgd is om het welzijn van de mensen. Hij zegt ondermeer dat men in de eerste plaats mensen moet opvoeden, zonder zich te bekommeren om hun beroepsopvoeding of hun afstamming. Zowel fabriekswerkers als landbouwers moeten opgevoed worden tot menselijke wezens. Verder stelt hij voor dat scholen een zekere autonomie moeten hebben waar het kerk en*

staat betreft.'

Onder elkaar hebben Johanna en Henri het over een ander aspect van de ideeën van Diesterweg.

"Hij publiceert in *Reinischer Blätter*", zegt Johanna. "En daarin las ik dat hij, wanneer hij het over de armen heeft, geen verschil maakt tussen jongeren en volwassenen. Dat verschil wordt wel gemaakt in de ideeën over de opvoeding in bourgeoisie-middens."

"Wil dat zeggen dat er pedagogen zijn die een groter gevaar zien in de conflicten tussen verschillende klassen dan tussen verschillende generaties?" vraagt Henri.

"Ik denk er in alle klassen conflicten tussen generaties voorkomen, als je die niet educatief aanpakt. En hier denk ik dat opvoeding nodig is, omdat anders de kennis van de vorige generaties gewoon niet begrepen wordt. Het conflict moet positief zijn, denk ik, in de zin dat het een aanmoediging is om over de zaken te denken en ze te doen evolueren."

"Dus opvoeding om het conflict tussen generaties te sturen, maar geen opvoeding om het conflict tussen klassen te sturen? Of opvoeding om dit conflict als een onnuttig conflict voor te stellen? De rijken hebben zich altijd willen opwerpen als beschermers van de armen, terwijl ze schandelijk gebruik van hen maken…" weerlegt Henri.

Johanna lacht. "Blijkbaar heb je tijd genoeg om *Le Débat Social* te lezen, nu het blad vrij regelmatig uit Brussel toekomt. Het is direct toegankelijk voor de mensen die Diesterweg van scholing wil verzekeren. Maar scholing zou er wellicht wel voor zorgen dat Lucien Jottrand, Adolphe Bartels en de gebroeders Delhasse

gelezen zouden kunnen worden door diegenen waar ze in de eerste plaats zeggen om bekommerd te zijn. Maar misschien is dat hun bedoeling niet? Misschien zijn ze gewoon meer geïnteresseerd om, zoals de humanisten dat vroeger deden, in hun beperkte club polemieken op te zetten over hoe ze de wereld voor de anderen kunnen verbeteren, zonder zichzelf in opspraak te brengen? Of misschien zoeken ze hun intellectuele groep uit te breiden, onder meer met die Duitse filosoof die zich onlangs in Brussel vestigde en waar je het soms over hebt?"

"Karl Marx, bedoel je waarschijnlijk," antwoordt Henri. "Ja, ik weet wel dat goede bedoelingen ook arrogant kunnen zijn. Wellicht hebben diegenen die het wat gemakkelijker hebben, die tijd hebben om te denken, nog niet voldoende vertrouwen in wat niet-sectaire opvoeding kan bewerkstelligen om mensen die onderling van elkaar verschillen onder elkaar te laten overeenkomen. Maar ik maak me wel bedenkingen over het effect van persoonlijke rijkdom vergaring."

Vijfenvijftig jaar zijn verstreken sinds de franse Jakobijnen hun vrijheidsmuts in Europa wilden verspreiden. In Frankrijk zelf hebben gevestigde aristocratie en opportunistische nieuwkomers elkaar sindsdien afgewisseld in pogingen om hun machtsstructuren op te leggen aan de bevolking. Gek genoeg is het in Neutraal Moresnet dat één van de meest bekende burgerlijke wetboeken uit die Jacobijnse omwenteling zonder aanpassingen verder in gebruik is: de Code Napoléon. Niet omdat de Neutralen, hier geboren sinds het ontstaan van het *condominium* en zonder erkende nationaliteit, hiervoor kozen, maar omdat dit voor de commissarissen die over het betwiste

grondgebied waken het eenvoudigste compromis was voor een vorm van bestuursrechtelijke orde over dit gebied van 330 hectare. De meeste minderjarigen van Neutraal Moresnet werken in de groeve. De Code Napoléon vermeldt niets over een leerplicht. Toch besluit de *Société des Mines et Fonderies de Zinc de la Vieille-Montagne* dit jaar een school op te richten oprichting ten behoeve van de kinderen van de mijnwerkers.

Johanna volgt de opening van de school op de voet. Het is zeker geen Fröbel model. Er wordt elementair onderricht voorzien voor het lezen en schrijven waarbij Duits en Frans het plaatselijke Platdiets vervangt. Ze schrijft hierover ondermeer: "*Het is een fantasie te denken dat een vennootschap, die deze enorme mijn uitbaat en hiervoor honderden mijnwerkers aantrekt, een schoolmodel zou aannemen dat de kinderen de mogelijkheid geven zich te ontwikkelen tot iets anders dan tot arbeiders voor dit bedrijf. Daarbij, de hele schoolopzet is dubbelzinnig, want de mijnuitbaters blijft heel wat kinderen naar de groeve sturen.*"

In een andere brief, aan een uitgever van school- en 'kinder'-boeken, schrijft ze: "*Ik vernam dat in Gent de* Vlaamse Kunstschat ten gebruike der lagere scholen, van Willequet, *voor de vijfde maal gedrukt werd. Ik gaf hierbij opdracht om U de betaling voor een exemplaar en respectievelijke verzending te laten geworden.*" Maar als ze het boek ontvangt, is ze teleurgesteld. Hoewel ze hierdoor over Vlaamse teksten beschikt, heeft het boek volgens haar een te duidelijke katholieke inslag. Ze schrijft er Karl Fröbel over aan. Het duurt een tijdje vooraleer ze antwoord krijgt, niet uit Engeland, maar uit Zurich waar hij ondertussen naar verhuisde. Hij is niet erg verwonderd over de

blijvende invloed van kerk of godsdienst over het onderwijs. Hij verwijst naar de teksten van zijn oom die de hele opvoeding en opzet van de Kindergärten moreel omkaderen en die steunen op zijn oom's geloof in God. Hij schrijft ook: "*Ik blijf voortdurend denken aan onze gesprekken over de gezamenlijke opvoeding van meisjes en jongens. Ik begon hier een onderwijsinstelling waaraan een Kindergärten is verbonden met de bedoeling jongens en meisjes samen op te voeden volgens natuurlijke gezinsmethodes. Het is goed te weten dat ik nu publieke erkenning krijg als opvoeder. Ik wil dit voorstel tot gezinsonderwijs verder uitwerken en denk aan een hogeschool voor meisjes. Hierover heb ik met mijn oom gepraat en met een van zijn leerlingen, Johanna Küstner, die tegenwoordig in Breslau werkt. Ze is ook geïnteresseerd in deze ideeën.*"

Niet enkel de school en de opvoeding van kinderen houden Johanna en Henri bezig nu ze in neutraal gebied wonen. Net als elders in Europa voelt men in Moresnet de gevolgen van de aardappelplaag die voor bijkomende moeilijkheden zorgt bij heel wat werkvolk families. De sluipwegen doorheen het Neutrale Moresnet die het smokkelen mogelijk maken vooral van plaatselijk gedistilleerde graanjenever dienen ook om aardappelen en meel clandestien te verhandelen. Henri weet dat hij bijna geen gevaar loopt wanneer hij één van zijn schuren als opslagplaats laat gebruiken voor het versluizen van goederen. De enige champetter van de streek heeft echt wel meer te doen dan de schuren af te lopen op zoek naar jenever en andere smokkelwaar. Zoals hij zelf zegt, pikt Henri onbekommerd wat graantjes mee van de enorme velden die de elite van Parijs en Brussel niet enkel in het jonge België maar ook hier in *La*

Calamine zaaien.
"Henri, vertel nog eens wat over je handel met de *S.A. Raffinerie Nationale du Sucre indigène et exotique* in Waterloo."
Henri zit in één van de plaatselijke kroegen, na de markt.
"Ha, ouwe makker, je kent het verhaal toch?"
"Er is hier een nieuweling die van ginds is komen afzakken."
"Het verhaal is simpel," steekt Henri van wal, "In 1836 heeft de familie Meeûs die raffinaderij uit de grond gestampt met eigen en vreemd kapitaal, ook van de *Société Générale*. Van suikerbieten werd daar bietsuiker, aangevuld met rietsuiker gemaakt, naast veevoeder en alcohol. De bieten kwamen in de eerste plaats van in het Zoniënwoud ontgonnen grond door dezelfde *Société Générale* aan het bedrijf verkocht. Zodra het bedrijf in Waterloo ging produceren, had het grote hoeveelheden beenderkool nodig waar wij voor zorgden. De toelevering van dieren-karkassen om die kool te maken was niet voldoende. Dus zijn we ook beenderkool beginnen leveren afkomstig van de beenderen van de massa-graven die we indertijd aanlegden, toen we de terreinen rond het slagveld van 1815 gingen opruimen."
"Mensenbeenderen? Onfrisse praktijk!"
"Kijk, iedereen kneep zijn ogen dicht, de beheerders op de eerste plaats… Maar het heeft voor mij niet lang geduurd… ik heb er enkele jaren vrij goed mijn brood aan verdiend, voor ik er alles verkocht en hier naartoe kwam."
"Wel," zegt de nieuwkomer, "ik kan je enkel zeggen dat je net op tijd de boel verkocht. Het bedrijf is op sterven na dood. Net voor ik naar hier kwam, hoorde ik dat het failliet ging."

"Ik vraag me af of de investeerders er zelf veel aan verloren," zegt Henri.
"Misschien niet," antwoord de herbergier. "Als ze even slim handelen als wie hier het zink verhandelt… met die nieuwe figuur die *naamloze vennootschap* heet: let op makkers, daar kan je veel geld mee verdienen."
"Maar alleen als je al veel geld hebt om te beginnen," lacht Henri.
"Ja, dat is niet voor ons. Meer voor Fanny en Charles!" merkt iemand op. Er wordt nogmaals gelachen.
"Hé Parijzenaar, vertel eens wat over die befaamde Mosselman-dochter", zo betrekt de herbergier een goed uitziende wat oudere man in het gesprek.
"De mooie Fanny die voor iedereen openstaat, net zoals haar Charles, trouwens," meesmuilt de man die met Parijzenaar wordt aangesproken. "Ze heeft het daar in Parijs wat al te bont gemaakt, maar ondertussen kregen ze samen heel wat rijke Parijzenaars zover om de *Banque de Belgique* op te richten. Die bank heeft dan weer volop geïnvesteerd in zo'n nieuwerwets fenomeen, een vennootschap dat jullie maar al te goed kennen: de *Societé des Mines et Fonderies de Zinc de la Vieille Montagne*. Miljoenen franken zijn hiermee gemoeid. Oude Mosselman trekt er met winst uit, lieve Charles is directeur van de vennootschap. Verder vind je de Brusselse elite in het bestuur, zoals de Brouckère en de Morny. We zullen over Fanny's bedverhalen maar zwijgen, maar iets anders is wel leuk om weten. Het schijnt dat Pruisen eindelijk akkoord is de mijn van Moresnet gerust te laten. Ik kan mis zijn, maar er komt meer winning aan.

En allemaal in openlucht, in dagbouw. Dat zal volk aantrekken, ook mijnwerkers die liever bovengronds werken!”
De nieuwkomer die aandachtig heeft geluisterd, zegt nu: “Weten jullie dat Meeûs van de suikerbieten en Mosselman van de zinkmijn niet alleen de naamloze vennootschappen gemeen hebben. Beide families beroepen zich erop af te stammen van de Zeven Geslachten van Brussel. Het is dus duidelijk de nieuwe adel die hier aan het woord is en over veel geld en macht beschikt.”
De herbergier kijkt de man lang aan. “Je lijkt wel goed ingelicht… en waar hebben we het aan te danken dat je ons hier in Neutraal Moresnet vervoegt? Gebrek aan belangstelling om het Belgische leger te dienen?”
Er wordt alom gelachen.
“Zo kan je het wel stellen. Verder was de *Sûreté de L’état* dichter gekomen dan ik het goed vond voor mijn gezondheid.”
“Je bent hier welkom, vriend,” zegt Henri. “En hoe zullen we je noemen?”
“Charles is de naam, niet *Lehon*, maar *Lebon*. Laat er ons nog één drinken op het vrij Oosten.”

Het vrije Oosten zou ook wel het Wilde Oosten kunnen worden genoemd, als je het vanuit Belgische hoek bekijkt. Onooglijk klein in vergelijking met het Amerikaanse Wilde Westen, maar toch. 330 hectare met slechts één veldwachter, een oude Code Napoleon die over clandestiene jeneverstokerij niets te zeggen heeft, kroegen en oorden van vertier die aan weinig of geen wettelijke regels moeten beantwoorden, het is een paradijs voor wie gerust gelaten wil zijn, niet alleen

vrijdenkers maar ook gokkers, smokkelaars en wie voor de wet in de buurlanden vlucht. Ten tijde van de kroeggesprekken van Henri en zijn vrienden is dat Amerikaanse Wilde Westen uitgebreid met de Texaanse annexatie, bewerkstelligd door president John Tyler en dat ondanks de druk van de tegenstanders van de slavernij. In Moresnet is van uitbreiding geen sprake.

In het voorjaar van 1846 krijgt Frederick Teacher er een zus bij. Ze krijgt de naam Lut. Net als haar broer uit Belgische ouders geboren, willen Henri en Johanna haar ook net zoals haar broer niet in Belgisch Moresnet registreren. Dus wordt ze door de burgemeester als Neutraal ingeschreven in de geboorteregisters van *La Calamine*. In de zoogtijd van hun tweede kind, is Johanna tot niet veel in staat, en dus maakt ze van de tijd gebruik om haar correspondentie te verzorgen.
Een eerder filosofische briefwisseling met franse vrienden over Auguste Comte doet haar nadenken over de mysteries door de liefde teweeggebracht. Is het de dood van Comte's muze Clotilde die zijn leven op zijn kop heeft gezet? Ze weet dat hij, om zijn ideeën kracht bij te zetten dat het positivisme het wezen van mensheid uitmaakt, een nieuw soort geloof uitzaait dat, om de sociale organisatie van elke soort individuele wilsbetuiging te garanderen, Gods heerschappij door Menselijke heerschappij wordt vervangen. Maar wat te denken van een Religie van de Mensheid, een nieuwe religie zonder God en waarvan hij zichzelf onmiddellijk tot hogepriester uitroept, een cultus die grote mannen aanbidt.
Uit Oostende krijgt Johanna nieuwe gegevens over de

kinderarbeid in België. De telling is van de fabrieken zelf en toont aan dat één op de vijf fabrieksarbeiders een kind is. Het gaat hoofdzakelijk om kinderen die tewerkgesteld worden in weverijen, staalbedrijven, de mijnbouw en bij leerlooiers en pottenbakkers. Over landbouw en huisnijverheid hebben die fabrieken geen gegevens, dus kan je gerust zeggen dat nog veel meer kinderen van het werkvolk tot arbeid verplicht worden. Voor de rest blijven in de meeste fabrieken de kinderen even lang aan het werk als de volwassenen, tien tot twaalf uur per dag, zes dagen per week.
Johanna en Henri horen regelmatig nieuws van de vereniging *l'Alliance* omdat Johanna brieven uitwisselt met Jacob Kats. Die bekwam vóór de Belgische onafhankelijkheid het diploma van onderwijzer dat niet werd erkend door de nieuwe Belgische staat. Hij schrijft over de mistoestanden in België en zijn verhouding met de radicale minderheid van de liberalen, die ondermeer *Le Débat Social* publiceren. Johanna en Henri lezen er vaak stellingnames in die overeenkomen met hun eigen standpunten. In haar brieven heeft Johanna het ook vaak over Victor Considerant die ze samen met Henri in Luik hoorde spreken, vlak na haar terugkeer uit Duitsland. Henri is enthousiast over de *Manifeste de la democratie au XIX siècle*. Ondertussen heeft de Franse filosoof een wiskundige oplossing uitgewerkt voor de proportionele vertegenwoordiging van een bevolking in de wetgevende kamers van een democratische staat. Net zoals zijn Belgische geestesgenoten, pleit hij voor het algemeen stemrecht. De in Brussel verblijvende Duitse filosoof Karl Marx onderschrijft ook die ideeën in *Le Débat Social*, waar hij regelmatig aan

bijdraagt. In Moresnet zijn Johanna, Henri en hun vrienden aangestoken door het enthousiasme van die radicale liberalen en de adepten van Charles Fourier. Men droomt van hervormingen in heel Europa, want uit verschillende Italiaanse steden en nogmaals uit Frankrijk komen berichten over de eis voor meer verregaande vertegenwoordiging van alle bevolkingsgroepen in staatsbestuur en stadsbestuur.
Maar overal gaan ook stemmen op tegen die gedroomde en verregaande liberalisering van de volksvertegenwoordiging.
Al in het begin van het pontificaat van Pius IX, beschouwd als een soort liberale tegenpool van zijn voorganger Gregorius XVI, zegt de generaal van de Sociëteit van Jezus Roothaan: "*Ja, we zullen 'Viva Pio Nono' roepen, zolang hij concessies doet, maar als hij er geen nieuwe kan doen en de rollende wagen moet worden gestopt, zal er zeker een vreselijk gekraak zijn... Dat kunt u meneer Kersten vertellen. Andere landen zullen ook sterke hersenschuddingen voelen. Ook België zal zijn tegenslagen kennen.*"
Ook binnen de liberale beweging zelf ontstaat al snel een splitsing tussen de conservatievere burgers die streven voor naar minder afhankelijkheid van de katholieke kerk in de politiek en die jonge herrieschoppers, lezers en medewerkers van *Débat Social*. De eerste groep, met politici zoals Verhaegen, Orts, Anspach nemen *l'Observateur Belge* in handen waarin ze hun standpunten verdedigen, snel gekend als de doctrinaire liberale lijn.

Onverwachts hoort Johanna opnieuw spreken over Pierre-Jean Desmet. Onmiddellijk herinnert ze zich de belangstelling van haar grootvader voor deze Dendermondse priester. Ze hoort

over zijn tocht ten westen van de Rocky Montains, een gebied dat van de Amerikanen de naam Oregon en van de Britten de naam Columbia District kreeg. Hij trok naar de Saskatchewan River tot bij de indianenstammen van de Cree, de Chippewa en de Blackfoot. Hij had over het algemeen vredevolle ontmoetingen met de autochtone bevolking en richtte verschillende missieposten op. Volgens wat Johanna te horen krijgt, blijkt zijn geloofsverspreiding minder bloedig te zijn dan de gevolgen van de tocht naar het Westen van de Mormonen onder leiding van Joseph Smith. Die trektocht kostte trouwens het leven aan Smith zelf. Er zijn berichten dat hij reeds enkele jaren geleden gedood werd tegenstanders. Tegenwoordig schijnen Smith's volgelingen steeds meer de streek te bezetten waar de Ute en Shoshone zich gewoonlijk ophouden. Samen met andere immigranten uit oostelijk Amerika verhoogt die geloofsgroep de druk op de plaatselijke bevolking. Wie in de streek geweest is spreekt van heftige confrontaties en bloedige veldslagen tussen oorspronkelijke en immigrerende bevolking met totaal verschillende levenshoudingen op na houden.

Terwijl de Europeanen en hun nazaten verschillende plaatsen in de wereld blijven bezetten en hierbij nog altijd arrogante kolonisatietechnieken gebruiken, inclusief het tot slaaf maken van niet-Europeanen, dreigt er in België en omstreken een nieuwe hongersnood. Twee jaar geleden was het de aardappelplaag, vorig jaar is de graanoogst zo goed als volledig mislukt. De stijgende prijzen van meel en aardappelen in combinatie met de lage lonen zijn de geschikte aanleiding voor meer eisen voor betere werkvoorwaarden van de armste

bevolking. Het spoorwegnet breidt zich uit en omvat nu ook bijkomende stations in Brussel nieuwe in Hasselt en Roeselare. Sinds enkele jaren is er een door een Belgische maatschappij verzekerde regelmatige verbinding van Oostende naar Dover. Kanalen genoeg om iedereen te berichten over plaatselijke rellen en opstanden.

De snellere verbindingen gaan ook richting *La Calamine*, wat Johanna en Henri in staat stellen in Brussel persoonlijk deel te nemen aan de protestbewegingen waarbij de *Association Democratique* het licht ziet in de buurt van café Le Cygne. Op de Brusselse Grote Markt zien Johanna en Henri verschillende keren twee van de grondleggers van die beweging, Lucien Jottrand en Karel Spilthoorn. Het doel van de vereniging is alle mensen die zich inzetten voor betere inspraak vanwege alle bevolkingsgroepen onder één koepel te brengen. Er is ook veel belangstelling uit het buitenland en de Grote Markt lijkt wel een kleine Babel, waar men naast Frans, Duits en Nederlands, ook Pools, Italiaans en Engels hoort spreken. Jottrand is voorzitter van de nieuwe vereniging, ondervoorzitter is de Duitser Karl Marx. Johanna ontmoet er Jacob Kats, die zich onder de aanwezigen bevindt. Ook Adolf Bartels kijkt toe. Reeds in 1845 verdedigde hij minimumloon, ziekenfonds en gedeeltelijke onteigening tegen vergoeding van voor de staat belangrijke industrie.

Tot op dat moment hadden de verschillende liberalen organisaties de bredere bevolkingsgroepen nog niet erg geroerd. Velen vonden zelfs dat ze gewoon de verwezenlijking waren van wat in 1830 dat deel van de burgerij die afstand nam van

Willem I beoogde, toen men voor een onafhankelijk Belgie koos. Maar vandaag is de sfeer grimmiger. In Oost- en West-Vlaanderen valt een derde van de bevolking ten laste van het armbestuur. De voedingsmiddelen van de lagere standen zijn erg schaars. Er heerst hongersnood. Sinds kort woedt er een dodelijke tyfus epidemie en men vreest voor een nieuwe cholera-epidemie.

Ondanks de pogingen van de liberale regering om de gemoederen tot bedaren te brengen net door de tussenkomst van die armenbesturen en de poging om de epidemieën onder de knie te krijgen, blijven meer radicale groepen druk uitoefenen. Begin 1848 is Spilthoorn voorzitter van de Gentse afdeling van *Association Démocratique*. Ondertussen wil Jottrand meer sociale rechtvaardigheid bekomen langs grondwettelijke weg. Hij strijdt in de eerste plaats tegen de rol van de adel en het koningshuis in 's lands bestuur. De doctrinaire liberalen zijn niet onverdeeld gelukkig met de acties van de meer radicale elementen van de *Association Démocratique* en nog veel minder met de tussenkomsten van Victor Considerant. Zoveel is duidelijk wanneer *L'independance Belge*, de krant en spreekbuis van de hoofdstedelijke liberalen aangespoord wordt het liberalisme op voorzichtiger en gematigder toon te verdedigen. Uiteindelijk is dat enige Belgische krant met buitenlandse uitstraling, goed gezien in hoge financiële kringen, en onder controle van de huidige Belgische regeringsleider Charles Rogier. Radicale taal is niet welkom.

Gek genoeg krijgen de radicale liberalen in zekere zin steun vanuit liberaal-katholieke hoek. *Le Journal des Flandres* en haar

Vlaamse dubbelganger *Den Vaderlander,* zetten zich af tegen de conservatieve ultramontaanse katholieke leiders en steunen de bijeenkomsten van de *Association Démocratique* in naam van de vrijheid van organisatie en vergadering. Er zijn heftige reacties tegen de verontwaardigde veroordeling van die liberale groep in de katholieke *Organe des Flandres* en *Journal de Bruxelles*.
Zelfs koning Leopold I is bezorgd over de vooruitgang van wat hij de Franse geest noemt. Graaf de Woyna vertelt dat de vorst hem hierover aansprak en zegt dat: "*zo vertelde de koning me, het is inderdaad enkel de Franse geest, de geest van de Jacobijnen van de eerste jaren van de Franse Revolutie, die in Zwitserland, maar ook in Italië en in het zuiden van Duitsland, door te infiltreren in de hoofden van de progressieven, van de Zwitserse, Italiaanse, Duitse en andere socialisten, die door zich in alle landen van Europa te acclimatiseren, en die, door zichzelf te introduceren in de massa's die het denationaliseert, die alle tronen en alle regeringen bedreigt*". De enige hoop die de koning schijnt te hebben, nog steeds volgens die graaf, is dat op middellange termijn de overdrijvingen van die club de ogen zal openen van de liberale katholieken wat hen naar de gevestigde orde terug zal voeren.

Half januari 1848, tijdens een terugreis naar Moresnet, wisselen Johanna en Henri nieuwtjes uit. Zo vertelt Johanna aan Henri dat Diesterweg in Berlijn blijkbaar in ongenade is gevallen. Naar het schijnt gaan zijn eisen voor de hervorming van heel het hoger onderwijs verder dan de autoriteiten willen horen. Johanna vernam dat hij besloot zijn seminaries in Pankow stop te zetten. Ze weet niet of zijn Pestalozzi-vereniging

ter ondersteuning van weduwen en wezen van onderwijzers wel blijft doorwerken.
Henri weet Johanna te vertellen dat de Chinese Hong waar hij het ooit over had blijkbaar eerder de mystieke dan de revolutionaire weg opgaat. Hij stichtte een sekte op in zijn thuisland, overtuigd dat hij een jongere broer is van Jezus Christus. Dat is zijn uiteindelijke interpretatie van zijn visioenen aan de hand van zijn lectuur van het boek van Liang Fa. Hij stelt het enorme verschil tussen uitverkorenen en verdoemden. De kern van zijn ideologie is de noodzaak tot moreel juist gedrag. Henri zegt dat hij benieuwd is wat inplanting zal zijn van de nieuwe sekte.

De gebeurtenissen van dit jaar in Frankrijk en België zullen Henri afleiden van zijn interesse in de opkomende sekte van Hong. In Moresnet volgen hij en zijn vrienden op de voet wat de kranten schrijven, terwijl ze ook proberen op de hoogte te blijven van alle door de *Alliance Démocratique* ondernomen stappen. De conservatieve katholieken zijn duidelijk bang. Een van hun spreekbuizen, de *Gazette de Liège,* publiceert reeds op 1 februari haar ongerustheid over een opkomende revolutie die de gegoede burgers weinig kans op overleven zal geven. Maar de liberale pers is attent en wil de uit doctrinaire liberalen bestaande Belgische regering beschermen. Dus geeft men zonder veel schroom een klankbord voor de stem van het volk. Zo legt de liberale tegenhanger van de *Gazette*, de *Journal de Liège* haar lezers, vooral industriëlen en handelaars, uit dat de arbeiders geëmancipeerd moeten worden om het algemeen kiesrecht mogelijk te maken. Dit is duidelijk ook de verwoording

van het standpunt van leiders zoals Hubert Walthère Frère-Orban.

Temidden van de verslaggeving over de sociale onrust als gevolg van de hongersnood en de erbarmelijke toestand van de fabriekswerkers, is de ter dood veroordeling van twee kleine lieden, François Rosseel en Guillaume Van den Plas, een soort welkome afleiding. Beiden worden door de jury van het Assisenhof schuldig bevonden aan de roofmoord op hun huisbazin mevrouw Evenepoel na eerst twee dienstmeisjes te hebben gedood. Op 18 februari wordt de guillotine op een schavot aan de Hallepoort opgesteld. De publieke executie midden in de volksbuurt van Brussel en niet op de Grote Markt zoals gewoonlijk, roept vragen op in de stamkroeg van Henri. De *Observateur Belge* vermeldt dat de verwachtte volkstoeloop die verplaatsing rechtvaardigt maar Henri's vrienden zien hier politieke intenties. De doctrinaire liberalen lijken wel in naam van het volk te spreken, maar willen toch aan de arbeidersfamilies een duidelijke boodschap geven dat geweld nog altijd met de dood bestraft wordt. Hoewel Henri niet direct het verband ziet tussen de bestraffing van een roofmoord en eventuele politieke actie, geeft hij voorzichtig toe dat het spektakel van het schavot tot iedereens verbeelding spreekt.

Enkele dagen later komt het grote nieuws uit Frankrijk dat, nadat de koning is afgezet, er een nieuwe republiek is uitgeroepen. De macht schijnt in handen te zijn van een aantal intellectuelen. De schrijver Lamartine, de advocaten Crémieux, Marie de Saint-Georges en Ledru-Rollin, de astronoom en fysicus Arago en de oud-republikein Garnier-Pagès maken deel

uit van de voorlopige regering. Tot op dit moment had de pers meer aandacht gegeven aan de moordprocessen. De politieke toestand in Parijs werd als een soort *fait divers* voorgesteld. Nu Henri weet krijgt van de inplanting van een nieuwe republiek in Frankrijk geeft hij toe dat heel die aandacht voor de assisenzaken wellicht een politieke ondertoon had. Dat wordt nog duidelijker wanneer Johanna berichten voor hem vertaalt uit een exemplaar van de *Boodschapper van Gent*. Die stelt zich erg kritisch op ten aanzien van wat als de handelsbourgeoisie wordt beschreven. Ondertussen blijft de doctrinair liberale pers net zoals de gematigde katholieke kranten Belgie voorstellen als een eiland van rust midden in een woelige oceaan: Frankrijk is terug republikeins, het Rijnland ondervindt zware revolutionaire oproer, zelfs de Nederlanden doorgaan een constitutionele crisis, maar, zo wordt er gezegd, hier blijft alles gelukkig rustig.

Bij dat alles stelt de doctrinaire liberale pers zich verscheidene malen eerder positief op ten aanzien van de Franse republikeinen. Charles Rogier komt enkele malen tussen, hoofdzakelijk om de diplomatische gemoederen tussen België en Frankrijk te bedaren en verdere republikeinse uitzaaiing te voorkomen. Maar de conservatieve katholieke pers trekt al haar registers open: het liberalisme en het principe van volkssouvereiniteit is verwerpelijk.

Het blind gemaakte volk wordt gemanipuleerd door enkele ambitieuze revolutionairen, zo schrijft men. Henri trekt zijn wenkbrauwen op als hij ondermeer leest: "*het ligt in de natuur van het volk om geleid te worden en dus te gehoorzamen en niet te bevelen. Wie volk zegt, zegt onderworpenheid en niet*

soevereiniteit". Johanna ziet hierin bovendien de aanval van alle conservatieve arrogante krachten op eender welk onderwijsinitiatief dat de kennis van de volksmensen wil vergroten. Ze zegt dat wat dat betreft het nuttig is precies na te gaan wat de revolutionaire volksvertegenwoordigers voorstellen in verband met de veralgemening van het onderwijs dat niet onderworpen is aan religieuze of andere doctrinaire standpunten. Ze zegt er nog bij dat ze zelf wil proberen haar Kindertuin verder te modelleren, hier in de schuur van hun hoeve in Moresnet maar dat ze wel verder blijft solliciteren naar een plaats in de school die door de paternalistische *Societé de la Vieille-Montagne* werd geopend. Dat paternalisme is natuurlijk deels het gevolg van de angst waar de bezittende klasse in leeft, zonder het te willen toegeven. Zelf denkt ze dat de natuurlijke school, met jongens en meisjes, die de intellectuele ontwikkeling van alle kinderen stimuleert, zoals Karl Fröbel het voorstelt, op lange termijn een betere zaak is voor de veralgemening van het stemrecht, dan de paternalistische school, door de rijkere burgerij ter beschikking gesteld aan de arme bevolking zonder dat men voldoende aandacht besteed aan *vrije arbeid*, zoals Friedrich Fröbel zegt, wat ze zelf uitbreidt tot een concept van *vrije intellectuele arbeid*.

De Belgische vrienden van Henri en Johanna voelen dat de *Sûreté* gealarmeerd is. Mensen worden gevolgd in Brussel, Gent, Luik en Antwerpen. Vrienden van vrienden komen enkele tijd naar Moresnet omdat ze zich hier veiliger voelen. In Brussel zijn de laatste dagen van februari eerder chaotisch. Volgens goed ingelichte bronnen zou de koning in eigen persoon Charles

Rogier de opdracht hebben gegeven de Franse grens nauwlettend in het oog te houden en zich goed te informeren over de Parijse revolutionaire clubs die wellicht ook in België volgelingen kunnen hebben. Men fluistert zelfs dat de koning zou voorgesteld hebben af te treden en een republiek te proclameren.
Maar loopt zo'n vaart niet. Vanuit Moresnet zien Henri en zijn vrienden hoe de liberale ministers de spanningen handig proberen te verminderen. Ze openen deuren voor kleinere liberale groepen die zich nauwer verbonden voelen met de Franse republikeinen dan de regerende doctrinaire liberalen. De cijnzen worden verlaagd, waardoor het aantal kiezers op slag ongeveer verdubbelt. Dit komt de kleinburgerij ten goede en zou de liberalen steviger in het zadel moeten zetten. Om er zich van te verzekeren dat de nieuwe stemmen hen inderdaad ten goede komen, worden de wetten opgeschort die de conservatieven en de koning bevoordelen bij het benoemen van burgemeesters. Het zegelrecht op de kranten verdwijnt en het cumuleren van een functie in de publieke administratie en een parlementair mandaat wordt verboden.
Henri denkt dat dit hoofdzakelijk valse oplossingen zijn, op basis van burgerlijke redeneringen. "Uiteindelijk," zo zegt hij aan zijn vrienden: "wil men ons ervan overtuigen dat Belgie geen revolutie meer nodig heeft, zoals de Fransen, omdat de omwenteling van 1830 die revolutie al inhield. Verder is alles al in het werk gesteld voor de materiële verbetering van de levensomstandigheden van de werkende bevolking. Het zou voldoende zijn de liberalen aan de macht te houden om wat al

bereikt werd te laten bestaan en zich verder aan te passen aan de toekomstige noden. En hiermee wordt de laatste troef uitgespeeld: die hier bestaande sociale verbeteringen zijn het gevolg van het bestaan zelf van België. Geen nieuwe Franse, Duitse, Zwitserse of Nederlandse avonturen dus, maar laat ons de Belgische nationaliteit en de Belgische regering bewaren. Het is alsof men iedereen vraagt luidop te zeggen *'Unie en orde, daar hangt ons aller (Belgisch) lot van af'*… een mooie burgerlijk liberale analyse moet ik zeggen…"
Eén van de Franse vrienden die aandachtig naar Henri heeft geluisterd, zegt nu: "Ik denk dat je gelijk hebt en ik denk dat ik weet waarom de doctrinaire liberalen, zoals jullie zeggen, die redenering aanpraten. In Frankrijk wordt gesproken over het opzetten van nationale ateliers, waarbij arbeidscomissies met grote vertegenwoordiging van de werkende bevolking toezien. De werkdagen zouden tot 10 uur inkrimpen en men spreekt over de oprichting van arbeidersverenigingen. Dit soort maatregelen wil men in België voor de werkende bevolking verborgen houden, zodat die niet bewust wordt van haar situatie. Ik denk dat men ter allen prijze wil voorkomen dat het op kapitaal gebaseerde industriële model van de Belgische economie in vraag wordt gesteld door een economisch model gebaseerd op arbeidsorganisatie zoals men in Frankrijk van plan is op te bouwen."

Vanuit *La Calamine* volgen Johanna en Henri op de voet de handelingen van de Belgische regering en wie er nauw bij aansluit. In tegenstelling tot de radicale vleugel van de *Association Démocratique* waaronder Friedrich Engels en Karl

Marx, stelt een andere groep voor de arbeidersklasse te verheffen uit haar miserie veeleer dan ze te bevrijden van het liberaal industrieel model en dus een andere samenleving te creëren. Jottrand hoort in die groep thuis. Deze tegenstelling leidde zelfs tot een kortstondige breuk tussen Jottrand en Marx die zijn lidmaatschap van de beweging een tijdje opzegde. Maar de revolutie van 1848 bracht hen terug weer samen en de *Association Démocratique* werd in die periode ook uitgever van de *Deutsche Brüsseler Zeitung*.

Na het uitroepen van de nieuwe Franse Republiek wil men in Belgische regeringskringen de herrieschoppers de mond snoeren. Buitenlanders de deur wijzen wordt eenvoudiger. Men viseert ondermeer Friedrich Engels, die in de *Deutsche Brüsseler Zeitung* schrijft dat de bourgeois-heerschappij nu overal zou ineenstorten en met geweld verbroken worden. Ook Victor Considerant is nu gevaarlijk, nadat hij zijn liberale geestesgenoot Charles Rogier schrijft: "*Morgen bestaat het België van gisteren niet meer en toch ga je dingen combineren, voorspellen en uitrekenen, alsof de juridische ficties deze elektrische storingen kunnen weerstaan die een kalme natie plots veranderen in een ontembare storm*". De *Sûreté* kan een buitenlander die dergelijke brieven schrijft aan de regeringsleider niet anders dan verdacht vinden.

Met spijt, maar zonder er verwonderd over te zijn, zien Johanna en Henri hoe de *Association Démocratique* nu de meest verdacht groep is. Uiteraard willen regeringskringen in de eerste plaats het koppel Jenny en Karl Marx uitwijzen. De ondervoorzitter van de *Association* heeft nu immers zelf een communistisch

manifest geschreven grotendeels geïnspireerd in het *Manifeste de la Démocratie* dat Considerant in 1843 schreef. De familie Marx is een lastpost en moet weg uit België. Begin maart krijgt Marx het door koning Leopold I ondertekende uitwijzingsbevel. Binnen de 24 uur moet hij het land verlaten langs een grens van zijn keuze. Men hoopt op een afwikkeling in sourdine, maar de dag dat Marx zijn koffers pakt, worden hij en zijn vrouw door een overijverige politiebeambte gearresteerd. De volgende dag zijn beiden in vrijheid gesteld en vertrekken ze onmiddellijk naar Parijs. Uiteindelijk komt de zaak uitgebreid in de pers en zelfs in het parlement ter sprake. Henri en Johanna beweren dat wie in België de macht heeft op grove wijze het principe van Montesquieu naast zich neer legt en van wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht één pot nat maakt.
Vanaf vijftien maart lopen er regelmatig berichten binnen bij Henri en Johanna. Reeds vijf dagen geleden zou er in Parijs een Belgisch legioen op de been zijn gebracht om aan België de republikeinse en sociale revolutie op te leggen. De kranten spraken hier eerst met geen woord over hoewel Graaf Woyna de minister van Buitenlandse Zaken geïnformeerd zou hebben. Enkel in *Débat Social* verschijnt een artikel, *Droit au but*, vol verwijzingen naar een betere toekomst die vlakbij ligt.
Vanaf half maart echter, lijkt het er even op of het gedaan is met de rust. *Den Vaderlander* heeft het over de aanwezigheid van agitatoren en herrieschoppers in Brussel. De *Précurseur d'Anvers* en de *Observateur Belge* roepen de industriëlen en de bezittende bourgeoisie dan weer op met de leuze '*beter voorkomen dan genezen*' zoveel mogelijk geld vrij te maken om mensen aan het

werk te zetten. Koning en hoge aristocratie zijn het voorbeeld: hebben ze niet net het aantal arbeiders op hun bezittingen tewerkgesteld gevoelig opgetrokken? Enkel op die manier kan men de hongersnood en de ontevredenheid te lijf gaan, zo schrijven die kranten. De minister van financiën dient een voorstel in voor een staatslening van 40 miljoen frank. En nogmaals is de katholieke oppositie akkoord: de *Journal de Bruxelles* probeert de welstellende burgerij ervan te overtuigen dat het beter is vandaag een offer te brengen om privé fortuinen en 's lands politiek voor de toekomst veilig stelt. *L' Indépendance Belge* kondigt aan dat er veel geld nodig is om de storm die in de buurt dondert te omzeilen. De *Journal de Liège* zegt het op een iets andere toon: die staatslening is nodig en ertegen stemmen is de arbeidsbijstand in gevaar brengen en de arbeiders overleveren aan door ellende en honger opwellende gevaarlijke inspiratiebronnen.

Dan komt het bericht dat zich op 24 maart vanuit Parijs een gewapende groep van de *Légion Belge* onder leiding van Jules Fosses naar de Belgische grens begaf, terwijl in Gent en ook in de provincie Luxemburg de arbeiders in opstand zijn gekomen. Op 26 maart hoort men overal, ook in Moresnet, dat een Belgisch republikeins leger en haar uit de gevangenis ontsnapte Spartacussen oprukt.

"Risquons tout, het lijkt wel erg toepasselijk," zegt Henri.

"Maar het heeft weinig met de opzet van het Legioen te maken," antwoordt zijn Franse vriend. "Het is waar dat ze probeerden Belgie binnen te komen langs die grenspost in de streek van Mouscron, maar de naam heeft niets te maken met de

wensdromen van onze avontuurlijke vrienden. Volgens sommigen is het de naam van een cabaret op die plaats, zo'n honderd jaar geleden door schulden ten onder gegaan. Volgens anderen is het de bemoediging die smokkelaars elkaar geven, telkens ze met smokkelwaar de grens over gaan."

"Dat zou een goede naam kunnen zijn voor een aantal kroegen hier in de streek, niet?" zegt Henri met een knipoog naar de herbergier. De glimlacht en zegt: "Ik weet helemaal niet waarom dan wel", waarop alle aanwezigen in lachen uitbarsten.

"De rest van het verhaal is droeviger," herneemt de Fransman. "Dat Belgisch Legioen van zo'n 2000 manschappen werd daar, in het grensdorp Risquons Tout opgewacht door 250 soldaten onder het bevel van Generaal Fleury-Duvay. Men schoot een kanon af. Zeven manschappen van het Legioen werden gedood, zesentwintig verwond. De rest verspreidde zich en er werden er volgens wat ik hoorde ook 60 gevangen genomen."

"Dat Belgisch Legioen stelde dus uiteindelijk niet veel voor," meent Henri. "Ik vraag me af in hoeverre alles niet overroepen is. Men heeft rond Marx een hele hetze gecreëerd die uiteindelijk de controle van de *Sûreté* zelf overtrof. Het lijkt er wel op of alles wat te liberaal is het zwijgen moet worden opgelegd, en dat gaat zelfs te ver voor minister Houssy zelf."

"Ja," zegt de herbergier, "we hoorden van onze Brusselse vrienden dat zijn kabinet een rondschrijven stuurde waarin wordt geadviseerd zeer matig te zijn met uitwijzingen, vooral van arbeiders die louter oppervlakkig kritiek geven op de Belgische nationaliteit. De doctrinaire liberalen hebben zichzelf vastgewerkt, denk ik. Ze willen vrijheid en groter

medezeggenschap, maar weten niet goed hoe ze dat moeten aanpakken. Ze hebben teveel eigen belangen waarschijnlijk. Hoe moet je anders minister Houssy interpreteren wanneer hij zegt '*het volstaat om deze verdachte personen in de gaten te houden om tegen hen op te treden zodra hun woorden of hun geschriften de neiging hebben om aan te zetten tot wanordelijkheden en de openbare veiligheid in gevaar te brengen*'? Het is allemaal erg vaag, men kan er alle kanten mee uit om mensen het zwijgen op te leggen."
"Over het zwijgen opleggen gesproken," zegt Henri. "Jullie weten natuurlijk al dat de *Association Démocratique* verantwoordelijk wordt gesteld voor de inval in Risquons-Tout. Op het assisenproces in Antwerpen zijn verschillende leden veroordeeld, ondermeer François Mellinet en Victor Tedesco. Ze riskeren de doodstraf wegens samenzwering tegen de veiligheid van de staat."

De volgende maanden nemen de spanningen rond de invloed van de Franse Republiek in België gaandeweg af. Men had immers met de verlaging van de cijnzen de minder geschoolde bevolking de mogelijkheid gegeven tot een betere vertegenwoordiging in het parlement. De gegoede burgerij en de conservatieve belangengroepen hadden algauw begrepen dat de arbeiders zich niet voldoende bewust waren van hun positie en daardoor relatief ongevaarlijk zijn. Men zag het gevaar vooral komen uit de hoek van de kleine burgerij, vandaar die kleine toegeving in de cijnzen.
Anderzijds lijkt in de hele hetze rond de *Association Démocratique* en de *Risquons Tout* episode de Belgische

industriële en Voltairiaanse bourgeoisie redenen te vinden om het nut van de religie voor het volk in het belang van de werkgeversklasse te verdedigen. Aan zijn lezers legt de *Journal de Liège* uit dat de recente gebeurtenissen ons leren dat de meest geduchte vijand van de vrijheid niet langer de ultraconservatieven zijn, maar zich verschuilt onder wat ons elke dag opnieuw dreigt te overspoelen, niet alleen hier, maar in heel Europa: het republikeinse socialisme.

Men blijft voorzichtig en de doodstraffen van veroordeelde leden van de *Association Démocratique* worden niet uitgevoerd. Men sluit ze op en deels als gevolg hiervan brokkelt de vereniging verder uiteen.

Ondertussen heeft Frankrijk eindelijk wettelijk afstand genomen van de slavenhandel. De wet van 1802 die deels was afgeschaft in 1815 maar daarna terug van kracht werd, wordt ditmaal volledig afgeschaft. Dat wordt in de stamkroeg van Henri goed onthaald, maar waar men zich vooral vrolijk over maakt is over de nieuwe avonturen van Fanny Mosselman die in Parijs een liefderelatie heeft met de halfbroer van president Louis-Napoléon Bonaparte en Charles Le Hon de kinderen erkent die uit die relatie worden geboren. Fanny die wel een geboren Parijse salonnière van de vorige eeuw lijkt te zijn blijft ondertussen betrekkingen onderhouden met de vorige koninklijke familie en met de Belgische koninklijke familie. Men vraagt zich af hoe ze het allemaal klaarspeelt.

Johanna krijgt nieuws uit Pruisen. Johanna Küstner en Karl Fröbel zijn getrouwd. Ze vestigden zich in Hamburg waar ze de Hogeschool voor Vrouwen zullen leiden. Karl schrijft dat hij zijn

oom heeft uitgenodigd om er seminaries te komen geven. Johanna is enthousiast, niet enkel omwille van de oprichting van nog een hogeschool voor vrouwen, maar ook omdat op die manier de activiteitencentra voor jonge kinderen en de kindertuinen beter zullen bekend worden. Het geeft haar vernieuwde kracht voor haar eigen project, nu er nog een baby in de familie bijkomt. Monique Teacher vergroot het gezin tot vijf leden.

In die tijd hoort Johanna over de *Lisztmania*, zoals sommige melomanen de populariteit van de Hongaars Oostenrijkse componist beschrijven. Hij reist blijkbaar van Turkije tot Portugal, van Spanje tot Sint Petersburg, om concerten te geven waarbij hij duizenden bewonderaars op de been brengt.

Henri krijgt onrechtstreeks nieuws uit het Amerikaans noordelijk halfrond. De bezetting van Texas door de Amerikanen leidt blijkbaar tot een oorlog met Mexico waarbij António de Santa Anna en zijn leger het onderspit delven. Als gevolg hiervan is Californië nu ook Amerikaans. Dat verbetert de situatie van de autochtone indianen niet, integendeel. Vrienden vertellen hem over een nieuwe immigratiegolf en een grote volksverhuizing richting richting San Francisco, nadat het nieuws dat ginds veel goud te vinden is zich als een lopend vuur verspreidt. Heel wat Waalse en Franse arbeiderszonen schijnen zich bij die nieuwe uittocht aan te sluiten. Onder hen binnenkort ook Jean-Nicolas Perlot.

De immigratiegolf van Europese blanken in Amerika verandert in niets de slavenhandel uit Angola en Moçambique. Decennium na decennium blijven er ieder jaar zo’n 25000 negerslaven per

stoomboot vanuit die gebieden verscheept te worden naar Amerika. Ondanks de wetten tegen die handel, blijven zowel franse handelaars als immigrerende kolonisten ze naast zich neerleggen en maken volop misbruik van tot slavernij gebrachte zwarten.

“Frederick, let je op Lut terwijl mama Monique de borst geeft?” vraagt Johanna.
“Ja mama,” roept Frederick van tussen de balen stro. Hij is net met Lut een nieuw huis-met-doolhof aan het maken, dus komt mama’s vraag gelegen. Kunnen ze rustig verder spelen zonder lastig gevallen te worden.
Johanna kijkt naar haar spelende kinderen en denkt eraan dat haar kindertuin over een tweetal weken weer drukker zal worden. En ze denkt ook aan de nieuwe uitdaging waar ze voor staat. Na verschillende pogingen om samen met de school van de *Societé Vieille Montagne* aan de slag te gaan, heeft ze begrepen dat haar opvattingen over onderwijs te veel verschillen van de zogezegde dorpsschool van *La Calamine*. Die school verschilt niet veel van de meest gangbare schooltjes in buurland België. Haar vrienden uit Brussel, Gent, Liège en Oostende hebben vaak hetzelfde verhaal: er worden dorpsschooltjes opgericht in kleine gebouwen die een soort kopie zijn van het plaatselijke gemeentehuis. Maar er zijn nauwelijks onderwijzers genoeg. Sinds kort kwamen er ook normaalscholen bij. Maar de schooltjes beschikken vaak over slechts één of twee leslokalen, dus zitten kinderen van verschillende leeftijden bij elkaar. Dat kan het natuurlijk leerproces waar Karl en Friedrich Fröbel het vaak over hebben in de hand werken, maar enkel waar men niet

zo enthousiast is over de pakketlessen zoals die van Lancaster of zelfs van Lasalle. En dat is voor Johanna de grote struikelsteen: ze is het helemaal eens met wat haar grootvader ooit zei: de fabrieksorganisatie is ook de instructieorganisatie nu de industriële activiteiten zich overal uitbreiden. Het is moeilijk van fabrieksbazen iets anders te verwachten dan een instructiemodel waarbij men kinderen samenbrengt om ze in koor lessen te laten volgen in een perfecte cadans, richting afgewerkt product. Ze kan het hen zelfs niet kwalijk nemen.
Ondertussen hoort ze wel van haar vrienden dat de school van *La Calamine* misschien beter is dan helemaal geen school. Ze leggen uit dat in België de ouders zelf om gratis onderricht moeten vragen als er nog geen school in de buurt bestaat. En dat is niet eenvoudig als die ouders ongeletterd zijn.
Monique is al zuigend in slaap gevallen. Johanna legt haar in haar bedje en gaat haar twee andere kinderen uit het stro plukken. Na een avondmaal bestaande uit een bord pap en een boterham met kaas gaan beide kinderen ook naar bed waar Johanna hen een kort sprookje van Hans Christiaan Andersen voorleest uit een Franse vertaling.
Henri komt binnen samen met hun naaste buren. Wanneer de kinderen in slaap gevallen zijn, komt Johanna bij hen zitten. Ze snijden een brood aan en Johanna haalt uit de voorkelder een verse geitenkaas, terwijl Henri een kruik eigengemaakte rabarberwijn op tafel zet. Hoewel in Belgie weinig bekend, is rabarber in delen van Pruisen goed ingeburgerd. Henri leerde hoe rabarber te telen en tot vruchtenwijn te verwerken van een inwijkeling uit de streek van Hamburg die zich enkele jaren

geleden in Moresnet vestigde.
“Heb je al gedacht hoe je het verder gaat doen met de oudste kinderen van je Kindertuin?” vraagt Johanna’s buurvrouw.
“Ik heb nu heel wat kinderboeken verzameld, waar ik zelf uit voorlees. Maar ik heb ook Nederlandse en Franse gedichtenbundels voor kinderen. Verder heb ik een aantal schoolboekjes in het Nederlands, Duits en Frans. En ik heb natuurlijk alles wat Fröbel maakte voor de activiteiten van jonge kinderen. Daarmee kom ik een eind ver. Mijn Oostendse vrienden hebben mij uitvoerig beschreven hoe er in aan de Keizerskaai gewerkt werd nu bijna honderd jaar geleden, stel je voor!”
“Dus je denkt dat onze kinderen het beter zullen hebben dan in de school van de Vieille Montagne?”
“Ik ben er zeker van”, zegt Henri. “Bovendien zullen ze een bredere kijk op de wereld krijgen.”
Johanna merkt op: “Ik wil niet te geleerd doen, maar ik zou graag enkele bedenkingen van Diesterweg vermelden. Hij zegt dat hij, waar het democratie betreft, meer belang hecht aan evolutie dan aan revolutie, vooral in een educatief perspectief. Het opvoedkundige principe, zo zegt hij, eist respect voor de menselijke natuur en voor het individu en diens stimulering tot volledige ontwikkeling. Daarom zijn expressie, activiteit en initiatief de basis voor een natuurlijke en dus vreugdevolle levenservaring. De prikkelingen om de zintuigen te ontwikkelen, het lichaam te versterken, de wil tot onderzoeken te stimuleren zijn dezelfde voor het lucide zijn bij het ontdekken der dingen. Diesterweg zegt dat de geest voorzien moet worden van

geschikte voeding en zo constant vooruitgaat. Het educatief principe dat tot democratie leidt verbiedt willekeurige veronderstellingen en manipulaties van de menselijke natuur. Het veroordeelt ook elke aanmoediging om blindelings en mechanisch te handelen. Elke mechanische oefening, het uit het hoofd leren, het dwangmatige opleggen van niet begrepen onderwerpen is uit den boze als je democratische ontwikkeling nastreeft. Vooral na de gebeurtenissen van de laatste twee jaren is Diesterweg die nadruk beginnen leggen op het idee dat mensen hun eigen leeractiviteit moeten opnemen als garantie voor de democratie."

"We vinden het helemaal niet erg dat je even geleerd doet, Johanna," zegt haar buurman. "Terwijl je over Diester…?"

"Diesterweg," vervolledigt Johanna.

"Juist, terwijl je over Diesterweg bezig was," gaat haar buurman verder, "dacht ik aan wat ik las van Ernest Schleiermacher die zo'n vijftig jaar geleden schreef dat hij verder gaat dan de pedagogische principes van '*natuurlijke zelfontplooiing*' om een '*onderwijs voor gemeenschap*' te omarmen: een van zijn stellingnames is dat individuele intenties, door het menselijke karakter ervan, al gericht zijn op gezelligheid en op universele sociale doelen. Een ander is dat enkel democratie de individuele wil kan vormen. Het openbare leven moet overeenkomen met wat pedagogisch en psychologisch noodzakelijk is voor de gezonde groei van het individu, en dat ook weerspiegelen. De voorwaarden voor goed onderwijs zijn die van een gezonde democratie. Dus conditioneren pedagogische en politieke processen elkaar."

“Ha,” komt Henri tussen, “Dat lijkt wel een argument te zijn voor Auguste Comte. Als ik begreep wat ik van hem las, dan zegt hij dat de mens op zich de dingen niet in hun essentie kan bereiken en dat alleen onderzochte en ervaren feiten een universele waarde hebben. Daarom is enkel positieve kennis, kennis die uit observatie en ervaring voortkomt nuttig. Alle metafysica moet dus verwijderd worden. Terzijde, dat is niet direct een argument dat in smaak valt van een theologische filosoof. Ik denk dat Auguste Comte beoogt dat er naast de empirische wetenschappen die zich met de “dode natuur”, de natuurkunde en de scheikunde, bezighouden, ook de wetenschappen van de mens bestaan, van de evoluerende levende mens, en dat die wetenschap de filosofie wellicht in zekere zin vervangt. Spreekt Auguste Comte niet ergens van sociale natuurkunde als wetenschap van de mens?”

“En toch,” denkt Johanna “heb ik meer vertrouwen in de analyse van Diesterweg, en ik vind de bedenking van Schleiermacher interessant. Interessanter in elk geval dan Comte’s ontwikkeling van wat ik een religie zonder god zou noemen, die *Religion de l’Humanité* waar hij het over heeft, waar hij zich gelijk grootpriester van maakt. Hij verheerlijkt niet Een Grote Geest, maar De Grote Geesten en ik vind zijn adagio ‘*Tout est relatif, et cela seul est absolu*’ wat grootsprakerig.”

“Ik wil niet negatief doen, maar wat wel wat relatief kan genoemd worden, hier naast de deur, in België, is die hele gematigd liberale oproep voor het verbeteren van het lot van de arbeiders. Ik denk niet dat die geïnspireerd is door de opvoedingsprincipes van Diesterweg, waar Johanna het net over

had," zegt de buurvrouw. Hebben jullie *La Liberté et la République* in de *Journal de Liège* gelezen? Daarin wordt niets anders gezegd dan dat het lot van de arbeiders verbetering verdient, maar dat die verbetering niet verder kan gaan dan de verhoudingen die door de grondwet zijn vastgelegd. De door de grondwet gewaarborgde vrijheden zijn dus, volgens de schrijver, de enige toegestane middelen om het lot van de arbeiders te verbeteren. En die vrijheid, zoals die in België bestaat, zal alle wenselijke sociale hervormingen vreedzaam doorvoeren. Ik heb hier zo mijn twijfels over. De grondwet van het buurland is enkel een overtuigingsmiddel voor hogere en lagere bevolkingsklassen dat alles met de tijd in orde komt, maar enkel volgens de regels van de hogere bevolkingsklassen. Ik denk dat we de kracht van de onwetende massa's nodig hebben."
"Hóhó, hier komen onze radicale buren om de hoek kijken," lacht Henri. "Daarom kunnen jullie voorlopig maar beter hier blijven. Jullie radicale agitaties en theorieën over de arbeidsorganisaties worden immers niet alleen resoluut verworpen maar jullie kunnen ook nog vervolgd worden voor het verspreiden ervan. Volgens de leidende klasse dreigen jullie de vrijheid van de industrie te vernietigen, het kapitaal te laten verdwijnen en de bronnen van welvaart op te drogen. Waar ik je wel volledig gelijk geef is wanneer je stelt dat de doctrinaire liberalen en zelfs de gematigde kleine bourgeoisie niet naar een volledig geëvolueerde democratie streeft."
Er volgt een korte stilte na die laatste tussenkomst van Henri. Hij maakt er gebruik van om de glazen bij te vullen, waarop Johanna zegt: "Mag ik jullie een kort verhaaltje vertellen van

heel andere aard? Het gaat over die oude geschiedenis van de Sint Nicolaas die van katholieke blanke heilige tot een soort protestantse zwarte boeman werd omgetoverd in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Ik heb hier een boekje van Jan Schenkman *Sint Nicolaas en zijn knecht* dat onlangs werd uitgegeven in Amsterdam. Kijk, het is een soort prentenboek. Mijn collega onderwijzer die tot vorig jaar aan een private school in Amsterdam werkte, heeft best een grote verbeelding. Nu is de Sint terug een blanke heilige man. Stel je voor, hij rijdt te paard over alle daken van alle steden en laat in elke schoorsteen geschenkjes of de roede neerzakken voor de brave of de stoute kinderen. Plots komt die Sint uit Spanje, misschien is hij wel afkomstig van de streek van de eerste Jezuïeten, je weet nooit. Hij heeft zich wel wat gemoderniseerd, want hij komt per stoomboot aan, oh teken des tijds. De zwarte boeman is niet helemaal verdwenen. Hij is nu het hulpje van de Spaanse Sint, misschien wel zijn slaaf, ze komen immers uit Spanje en daar worden al lang slaven verhandeld, is het niet? Maar het kan ook zijn dat het hier gewoon een soort vreemdelingenhaat betreft. Jan Schenkman is gekend voor zijn eerder kluchtige en neerbuigende uitvallen tegen de semitische volkeren. Ondertussen is een van zijn gedichtjes zich in Nederland snel aan het verspreiden. Het begint met '*Zie ginds komt de stoomboot uit Spanje weer aan*'. De Sint sinds onheuglijke tijden…"

"Of toch sinds er stoomboten zijn," merkt Henri op. "Het zou misschien passend zijn aan Wagner te vragen het gedichtje op muziek te zetten. Die vindt in Schenkman vast een denkbroeder

in verband met Joden. Hij is onlangs van leer getrokken tegen wat hij het Jodendom in de muziek beschouwd. Hij is van een arrogant simplisme dat tezelfdertijd verontrustend is: wanneer hij zich negatief over iemand uitlaat, dan besluit hij stelselmatig dat die persoon ofwel zelf Jood is, ofwel een Joodse moeder moet hebben. De oude godsdienstige twisten werpen lange schaduwen af onder arrogante lieden die over macht beschikken, of dat nu is onder de vorm van muzikaal talent, of onder de vorm van financiële handelingen."

De vrienden drinken hun glazen leeg en de buren nemen afscheid van Henri en Johanna. Het is een mooie nazomeravond en rustig wandelen ze naar hun eigen huis terug, blij dat ze in het tegenwoordig vrij rustige La Calamine een goed onderdak vonden.

Het is waar dat de streek in volle bloei is. Dat heeft goede en slechte kanten. Ook hier zijn er de slaven van de macht. Ongeveer de helft van de bevolking van Neutraal Moresnet werkt immers voor de zinkmijn Vieille Montagne. Het zijn veelal jonge mensen die verder gemakkelijk vertier vinden in de vele cabarets, waar weduwen zich prostitueren. Er zijn heel wat herbergen met velerlei kansspelen. Men spreekt van ruim tachtig drankgelegenheden en de lokale accijnsvrije graanjenever is natuurlijk overal beschikbaar. En er is nog steeds maar één veldwachter in Neutraal Moresnet. De oude Code Napoléon lijkt soms nog even afdoend: als wetsovertreders plaatselijk gestraft worden kan dat nog altijd lijfstraffen inhouden.

Anderzijds zijn er geen uitleveringsverdragen tussen Neutraal

Moresnet en de omringende landen die samen het vierlandenpunt uitmaken aan de Vaalserberg. Dus voelen de vrijdenkers die in de buurlanden op zijn minst in de gaten zouden worden gehouden door de lokale veiligheidsdiensten zich hier op hun gemak. Ze maken een klein deel uit van die bevolking van bijna zevenhonderd ter plekke geboren Neutralen, samen met bij de achthonderd Pruisen, iets meer Belgen en een kleinere bevolking van bij de tweehonderd Nederlanders. Ze voelen zich thuis in deze gemengde groep van iets meer dan 2500 zielen en blij dat hun kroost zich goed voelt in de Kindergärten van Johanna, samen met de andere kinderen van de vrijdenkers.

Einde van boek 05

een vreemde brief

Lieve Pascal

We maken gebruik van kleine haperingen in het ruimte tijd continuum om je een saga te laten geworden van opvoeders, pedagogen en antropogogen. De saga werd voor de eerste maal gepubliceerde in 122.15 (holocene kalender), wat overeenkomt met het jaar 2215 volgens de kalender die jullie in de XXI eeuw gebruiken.

De dynastie loopt over 20 generaties, van 1630 tot 2222 in jullie jaartelling.

Toen we jouw eeuw bestudeerden bij de voorbereiding van het werk, vonden we jouw naam en je interesse in het dialogiserend leren. Dat is de reden waarom we je vriendelijk vragen de documenten, die we opsturen telkens we er de kans toe krijgen, verder te verspreiden.

Je mag gerust zijn. De hapering in het continuum zal geen enkele invloed hebben op het verleden en de toekomst van levende mensen. Er kunnen enkel documenten doorheen gestuurd worden.

In naam van de ploeg schrijvers,

Maria Liber

Babitha is historica en buigt zich over de relatie onderdrukker - onderdrukte. Ze bestudeerde ondermeer de invloed van de arrogantie van de 117de en 118de hectojaarse machthebbers van Zone 2 West op het lijden van lokale bevolking en de bevolking uit de gekoloniseerde zones.
Zainabu Cheboi bestudeert de wijze waarop in een hiërarchische maatschappij xenofobische en fascistische denkwijzen, in associatie met vormen van menselijke en niet menselijke communicatie, het bindmiddel kunnen zijn voor lokale gemeenschappen.

Gedurende de eerste helft van het 118de hectojaar volgen we de laatste drie generaties van de eerste dynastie Magister - Auctor.
Kinderen en jongeren zijn de nieuwe slaven van de macht in een zich industrialiserend Europa. Spanningen tussen wie als monarch wil heersen en wie een republikeins bestuur voorstaat bepalen de steeds groter wordende greep van de opkomende naties op de instruerende school.
In de relatieve rust van de micro-vrijstaat Moresnet blijft Johanna Lemaître ijveren voor een dialogiserend en natuurlijk onderwijs. Ze kan steunen op de vorige generaties van de dynastie. Friedrich en Karl Fröbel zijn inspiratiebronnen.